

738
SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXIII

1973
BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ. ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXIII

1973
BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil), N. ADĂNILOAIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili adjuncți), V. Maciu, Șt. PASCU, membri corespondenți ai Academiei Republicii Socialiste România, D. ALMAȘ, L. BANYAI, D. BERCIU, D. BERINDEI, C. DINU, I. DRAGOMIRESCU, C. GÖLLNER, R. MANOLESCU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, A. PETRIC, L. ROMAN, Gh. SMARANDACHE, FL. STĂNCULESCU, I. ȘENDRULESCU, C. ȘERBAN, TH.N. TRĂPCEA, VENERA TEODORESCU, C. VELICHI (membri), ELVIRA PREDA (secretar de redacție)

SUMAR

STUDII ȘI ARTICOLE

Istoria României și istorie universală

LOUIS ROMAN — Orientarea muncii profesorilor de istorie de către documentele Plenarei C.C. al P.C.R. din iunie 1973	I
RADU VULPE — Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian....	5
LOUIS ROMAN — Evoluția numerică a populației Țării Românești și migrația externă (1739—1831)	15
ANGHEL POPA — Tratatulele preliminare desfășurate în vederea încheierii convenției comerciale româno-austro-ungare din 1875	25
DUMITRU ALMAȘ — Eliberarea popoarelor din America Latină (1810—1826) ..	30
MIHAIL BERZA — Medalion istoric: Dimitrie Cantemir (1673—1723)	36

Istorie locală

ION NANIA — O ciocnire armată între bizantini și unguri, la nord de Dunăre, necunoscută până azi	38
--	----

Metodica predării istoriei

MARIA GEORGESCU BOȘTINĂ — Cîteva observații privind predarea istoriei la clasele mici (I—IV)	43
AUREL IORDĂNESCU — Explicația la lecția de istorie	48
ION DIACONESCU — Problematizarea în predarea istoriei	59

Metodologia cercetării istorice și metodice

DUMITRU P. IONESCU — Îndrumări metodice privind elaborarea lucrărilor pentru obținerea gradelor didactice	67
---	----

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

AUREL IORDĂNESCU — Solon despre reformele sale	73
AUREL IORDĂNESCU — Sfîrșitul lui Decebal	78
VICTORIA ȘERBAN — O chartă de eliberare urbană în evul mediu (1127)	82

AUREL IORDĂNESCU — Formarea statului feudal independent Țara Moldovei (anul IV)	85
DUMITRU ALMAȘ — Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului.	92
ION GH. ȘENDRULESCU — Proclamația de la Padeș	95

Planuri de lecții comentate

AUREL IORDĂNESCU — Lecție introductivă la cursul de istorie a României (anul IV)	98
IOANA BOȘNEAG — Formarea statelor feudale independente — Țara Româ- nească și Moldova (cl. VIII).	102
VIORICA VĂITEANU — Anglia între anii 1815—1848 (cl. VII)	106

Lexic de terminologie istorică

ALEXANDRU CONSTANTINESCU — Dărilor în secolele XIV—XVI în țările române	110
---	-----

Bibliografie

CONSTANTIN ȘERBAN — Cărți de istorie apărute peste hotare (1971—1972)....	119
CONSTANTIN DINU — Bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei (1972—1973)	126

Calendar istoric

CONSTANTIN ȘERBAN — Calendar istoric (octombrie, noiembrie, decembrie)....	135
Tematica orientativă privind elaborarea lucrărilor metodico-științifice pentru examenul de gradul I în învățămînt, întocmită de Institutul central de perfecționare a personalului didactic	138
N. GOSTAR — CONSTANTIN DAICOVICIU (1898—1973)	140

ORIENTAREA MUNCII PROFESORILOR DE ISTORIE DE CĂTRE DOCUMENTELE PLENAREI C.C. AL P.C.R. DIN IUNIE 1973

Punînd la ordinea zilei și dezbătînd probleme de importanță majoră, plenara C.C. al P.C.R. din iunie 1973 a subliniat rezultatele pozitive, obținute de învățămîntul din țara noastră, contribuția lui la dezvoltarea țării. Ea a dat, de asemenea, o înaltă prețuire activității intense desfășurate de cadrele didactice, detașament harnic de specialiști, care și-au adus valoroasa lor contribuție la îndeplinirea hotărîrilor Congresului al X-lea al partidului, a programului muncii ideologice, adoptat de plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971 și inclus de Conferința Națională din 1972 a partidului printre documentele sale. Plenara din iunie a.c. a criticat, totodată, o serie de neajunsuri, existente în rețeaua școlară, și a trasat importante sarcini în numeroase domenii.

Profunda analiză efectuată dă deci, implicit, orientarea trebuincioasă și muncii profesorilor de istorie.

I. ACTIVITATEA EDUCATIVĂ LA CURSURI ȘI ÎN AFARA LOR

Hotărîrea Plenarei din iunie a.c., cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu în problema învățămîntului acordă o susținută atenție conținutului cursurilor în general și al celor de științe sociale în special. Formulîndu-se o exigentă părere în acest sens — „Conținutul manualelor și cursurilor este uneori deficitar sub raportul cuprinderii celor mai noi realizări ale științei și tehnicii și al aplicării practice a acestora”¹ — se arată că unul dintre obiectivele de bază ale învățămîntului din țara noastră este „modernizarea sistematică a conținutului... în ritmul impus de evoluția științei, tehnicii și culturii”². „O deosebită atenție — subliniază hotărîrea Plenarei — se va acorda perfec-

¹ Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la plenara C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973 cu privire la dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului. Hotărîrea plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973 cu privire la dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului în Republica Socialistă România, București, Editura politică, 1973, p. 30.

² *Ibid.*, p. 32.

ționării *predării științelor sociale*, creșterii rolului lor educativ, astfel încât elevii și studenții să-și însușească concepția științifică despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric, să cunoască și să înțeleagă problemele actuale ale politicii partidului, ale construcției socialiste în țara noastră”³.

Sarcinile ce decurg de aici pentru toți cei ce diriguim studiul școlar al istoriei — de la școala primară și pînă la Universitate — apar cu claritate. Nu putem realiza valoroase lecții și dezbateri cu elevii și studenții fără a desfășura cu sîrguință un studiu continuu, capabil a ne conduce spre însușirea materialismului istoric și a liniei politice a P.C.R., a interpretărilor celor mai profunde ale istoriografiei contemporane și realizărilor ei sub aspect faptic.

Istoria școlii românești a configurat însă tipul atrăgător al istoricului, ce-a strălucit nu numai la catedră, ci și în munca științifică: A. D. Xenopol, N. Iorga, D. Onciul, I. Bogdan, C. Giurescu, V. Pârvan etc. Căci activitatea noastră didactică nu va avea sporul, pe care cu toții îl dorim, fără realizarea unor cercetări personale, necesare nu numai cadrelor învățămîntului superior. Profesorul de liceu și gimnaziu va avea, de asemenea, de profitat sub aspectul formării personalității sale și cursul său va cîștiga mult în calitate cînd va întreprinde și unele investigații, fie de istoriografie generală sau locală, fie de metodică predării disciplinei, căreia i ne-am dedicat.

Astfel, sînt numeroși profesorii țării care, cu maturitate politică și pregătire științifică, desfășoară o valoroasă muncă educativ-instructivă printre elevi și studenți, în vederea formării militanților de mîine pentru linia politică a P.C.R., pentru dezvoltarea R. S. România, pentru propășirea culturii noastre socialiste. Pentru a-și putea educa discipolii, dascălul realizează ampla lor cunoaștere, menținerea unor strînse legături cu ei. Cazurile contrarii aduc efecte negative.

Un director de liceu din Suedia constată că nu puțini tineri „sînt din ce în ce mai puțin capabili a se disciplina și a se concentra; avem în fața noastră o generație crescută sub semnul normelor permissive și sîntem lipsiți de orice mijloc de a readuce pe drumul drept pe elevul turbulent, insolent... Chiar trimiterea acasă este luată în rîs. Nu trebuie subestimată, de asemenea, forța de constrîngere a relei purtări a celor mai mulți”⁴.

La liceul din Annemasse, localitate franceză în apropierea graniței cu Elveția, se întîmpină probleme de o gravitate similară și elevii își declară dorința de a dialoga, „dar profesorii rămîn închiși în ei. Chiar cei tineri. Cu ei nu poți vorbi decît despre liceu... Sau atunci cînd pretind că se interesează de noi, o fac pentru a ironiza...”. Și, încheindu-și investigația, publicista conchide cu profunzime: „Ce vor liceenii? În orice caz, ceea ce li se refuză: de a fi tratați ca adulți. Pentru că ei nu mai sînt adolescenții de altădată, pentru că totul în societatea actuală tinde a-i convinge că sînt de-acum maturi și informați.”⁵

³ *Ibid.*, p. 53.

⁴ P. E. Dentan, *Où vont-ils ces Suédois?*, în „Tribune de Caux”, Paris, No. 4, avril 1973, p. 6.

⁵ Jacqueline de Linarès, *L'exemple d'Annemasse*, în „L'Express”, No. 1143, 4—10 juin 1973, p. 93—94.

Adolescenții și tineretul din țările capitaliste se prezintă și în cu totul alte ipostaze și poate că cele povestite de Dentan și Linares n-au valoarea generalității; mulți profesori muncesc și acolo cu dăruire pentru binele poporului. În orice caz, cele de mai sus sînt simptomatice și pe deplin edificatoare asupra a ceea ce survine în condițiile slabului contact între profesori și elevi (studenți). Viața școlii românești este, fără îndoială, alta și ea oferă o bogată experiență pozitivă, ce ni se pune cu generozitate la dispoziție spre generalizare. Bune rezultate obțin în munca lor acei colegi care, prin întreaga comportare, sînt un adevărat exemplu pentru elevi și studenți. Ei găsesc multiple posibilități de a educa prin includerea în problematica lecțiilor a unor aspecte corespunzătoare, prin atenția prioritară acordată aspectului formativ al învățămîntului. Ei află timpul necesar pentru a organiza acțiuni în afară de clasă și extrașcolare, tot atîtea prilejuri de largă aplicare a talentelor tinerilor, de conturare a caracterelor. Ei discută cu învățăceii — de la suflet la suflet —, fie în timpul vreunei lecții, fie într-o pauză, fie în altă împrejurare. Căci profesorul de istorie are în centrul atenției sale principiile umanismului socialist, ce animă întreaga activitate a Partidului Comunist Român: „esența însăși a făuririi socialismului, tot ceea ce înfăptuim este îndreptat spre a asigura întregului popor condiții cât mai bune de viață, de a crea largi posibilități de manifestare a personalității umane”.⁶

II. METODICA PREDĂRII

Documentele, adoptate de Plenara din iunie a.c. în problema perfecționării învățămîntului, au formulat o critică aspră, dar dreaptă, cu privire la metodică predării: „Se mențin încă metode și forme depășite de transmitere a cunoștințelor. Procesul instructiv nu asigură în suficientă măsură dezvoltarea gândirii independente a elevilor și studenților, capacitatea lor de investigare.”⁷ De aceea, s-a stabilit: „Programele școlare se vor îmbunătăți pe baza noilor realizări ale științei, tehnicii și pedagogiei contemporane, urmărindu-se o mai bună sistematizare și dozare a cunoștințelor, evidențierea ideilor și noțiunilor fundamentale, întărindu-se caracterul aplicativ al cunoștințelor... Se va urmări perfecționarea metodelor de transmitere și însușire a cunoștințelor: va fi diminuată ponderea activităților expositive și va fi extinsă utilizarea metodelor moderne, active, care dezvoltă gândirea, capacitatea de investigare a elevilor, presupun participarea lor la dobîndirea cunoștințelor, munca lor independentă, deprinderea de a învăța sistematic și de a aplica în practică cele însușite”.⁸ Plenara a hotărît, de asemenea: „Se va pune un accent mai mare pe studiul individual, pe seminarii și dezbateri teoretice, pe antrenarea tinerilor la activitatea politică, cetățenească”.⁹

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Interviul acordat ziarului argentinian „Opinión”, în „Scînteia”, XLIII, 9621, 5 septembrie 1973, p. 4.*

⁷ *Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu... Hotărîrea plenarei C.C. al P.C.R..., p. 30.*

⁸ *Ibid.*, p. 38.

⁹ *Ibid.*, p. 53.

Prevederile hotărîrii solicită, înainte de toate, pregătirea cu extremă grijă a cursurilor noastre, profesorul fiind factorul hotărîtor în promovarea învățămîntului istoriei.¹⁰ Experiența arată că lecția (dezbaterea) dă mult elevilor și studenților, cînd alegem cele mai interesante fapte, fragmente de izvoare și materiale iconografice, cele mai adecvate concluzii din lucrările lui Marx, Engels, Lenin și concluzii din documentele P.C.R., cele mai importante rezultate istoriografice și probleme de discutat cu elevii (studenții) etc.

Pregătirea cursului înseamnă apoi a găsi ponderea specifică și corelația — cele mai merite la lecția (dezbaterea) dată, la clasa (grupa, anul) respectiv ș.a.m.d. — ponderea specifică și corelația între asemenea elemente ca narația și explicația, analiza verbală și utilizarea mijloacelor audio-vizuale moderne, activitatea profesorului și aceea a elevilor (studenților) și altele. Este vorba deci de a lua în considerare numeroși factori care determină reușita activității didactice, aceasta conducîndu-ne la rezultate valabile numai prin manifestarea din partea noastră a unui accentuat spirit de creativitate.

În fine, grija pentru construirea cursurilor se materializează în găsirea procedeelor metodice celor mai eficiente pentru stimularea atractivității.

Pentru a pregăti un curs cu o mare pondere educativ-instructivă, interesant, plăcut, este necesară desigur utilizarea a tot ceea ce a fost valoros în practica didactică a trecutului. Dar simpla sală de clasă nu mai poate asigura eficiența optimă în condițiile contemporaneității, motiv pentru care Plenara C.C. al partidului a stabilit: „Se vor extinde laboratoarele, atelierele și cabinetele școlare și se va elabora un program pentru dotarea acestora, într-un ritm mai rapid, cu aparatură, utilaje, materiale didactice.“¹¹

Extensiunea continuă a studiului școlar al istoriei în condițiile cabinetului impune însă elaborarea și aplicarea unei noi metodici pentru predarea istoriei,¹² realizîndu-se o perpetuă dialectică a clasicului și modernului.¹³ Iar „Studii și articole de istorie“ — devenind un energic militant pentru introducerea și răspîndirea metodicii celei mai înaintate a timpului — are toate motivele de a se bucura văzînd că această metodică pătrunde tot mai adînc în mediul profesorilor secundari, care folosesc din ce în ce mai larg și cu mai multă pricepere avantajele oferite de cabinetul de istorie (specializat) sau de cel de științe sociale (cu profil general). Totodată, publicația noastră își poate exprima satisfacția și pentru faptul că — în condițiile în care, pe baza măsurilor luate de conducerea partidului în 1971, rețeaua de cabinete a proliferat de asemenea în mediul universitar — și aici a început a se răspîndi

¹⁰ A. Iordănescu, *Profesorul — factor hotărîtor în promovarea învățămîntului istoriei*, în „Studii și articole de istorie“, XX, 1972, p. 75—80.

¹¹ *Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu... Hotărîrea plenarei C.C. al P.C.R...*, p. 57.

¹² L. Roman, *Necesitatea elaborării și aplicării unei noi metodici pentru predarea istoriei în cabinet*, în „Predarea științelor sociale în școală. Supliment la „Revista de pedagogie“, II, 3, 1972, p. 63—69.

¹³ Fl. Stănculescu, *Clasic și modern în predarea istoriei*, în „Studii și articole de istorie“, XXII, 1973, p. 129—139.

convingerea¹⁴ că studiul școlar nu este numai o difuzare de cunoștințe științifice, ci totodată o artă a comunicării, o tehnică a organizării studiului de către discipoli, a participării lor active la dobândirea cunoștințelor, a antrenării lor la activitatea politică, cetățenească.

Sub dublul aspect amintit — al activității educative și al metodicii predării — documentele Plenarei orientează munca profesorului de istorie din țara noastră în vederea îndeplinirii nobilei sale misiuni, aceea de a fi — după frumoasa denumire ce s-a dat — un „activist politic”.¹⁵ Nu poate încăpea nici o îndoială că aportul profesoarelor și profesorilor de istorie la îndeplinirea liniei politice a partidului comuniștilor va crește continuu, contribuția lor fiind valoroasă în realizarea mărețului program trasat de Congresul al X-lea și de Conferința Națională din 1972 ale P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în străvechea țară carpato-dunăreano-ponctică.

LOUIS ROMAN

---

¹⁴ C. Mureșan, în *Dezbateri. Funcția educativ-civică a istoriei (I)*, în „Anale de istorie”, XIX, 2, 1973, p. 51; M. Bulgaru, *Modernizarea omului de la catedră*, în „Era socialistă”, LIII, 11, 1973, p. 43—44; V. C. Ciocîrlan, *Un imperativ metodologic al învățămîntului: dialogul*, *ibid*, LIII, 18, 1973, p. 35—37.

¹⁵ Gh. Smarandache, *Funcția de activist politic a profesorului de istorie*, în „Caiet metodice de istorie”, [Nr. 4], 1973, p. 18—27 (Inspectoratul școlar al Municipiului București).

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIA ROMÂNIEI ȘI ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSIDERAȚII ISTORICE ÎN JURUL EVACUĂRII DACIEI DE CĂTRE AURELIAN

RADU VULPE

Pe curba creșterii și decadenței Imperiului roman, părăsirea Daciei sub împăratul Aurelian se află în antiteză față de cucerirea ei de către Traian cam cu 165 de ani mai înainte. Totuși, cele două fapte atât de simetric opuse, determinate de împrejurări diferite, au la baza lor una și aceeași cauză, anume preocuparea de a consolida frontiera danubiană a Imperiului. Traian a făcut din Dacia o provincie romană din motive strategice; tot din motive strategice Aurelian s-a văzut silit s-o părăsească. Siguranța unuia și aceluiași *limes* cerea cucerirea acestei țări la începutul secolului al II-lea, pentru a-i impune părăsirea un veac și jumătate mai târziu.*

Cînd întreprinsese războaiele sale atât de îndelungate și de grele împotriva dacilor, împăratul Traian nu era obsedat nici de vana ambiție de a lărgi spațiul unui vast imperiu deja ajuns la apogeu, nici de mirajul aurului transilvănean, cum se presupune prea adesea, luîndu-se drept țel principal ceea ce n-a fost decît efect secundar, ci a fost împins la această acțiune de riguroasa necesitate de-a asigura apărarea liniei Dunării. El n-a făcut decît să desăvîrșească ceea ce politica romană avusese în vedere încă din secolul II î.e.n., cînd, după anexarea Macedoniei, a Greciei și a Dalmației, nu mai era oprire posibilă decît la acest fluviu.¹

Se părea că sub domnia lui Augustus acest scop fusese atins pretutindeni. Totuși, dacă în jumătatea sa superioară, la vest, în Rhaetia, în Noricum, în

---

* Prezentul articol reprezintă comunicarea *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, citită la 5 decembrie 1971, la Colocviul al IX-lea al Societății de studii româno-germane „Mihail Eminescu” de la Freiburg in Brisgau (R.F.G.) și a apărut, în limba franceză, împreună cu celelalte contribuții la tema Colocviului „Dacia după edictul lui Aurelian și formarea limbii române”, în periodical „Dacoromania: Jahrbuch für östliche Latinität,” Freiburg, 1. 1973, p. 41—51. În românește, comunicarea a fost ținută și la București, la Societatea de Studii clasice, la 6 ianuarie 1972.

¹ Cf. V. Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 73—130; idem, *Dacia: Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a 5-a, București 1972, p. 144—152; R. Vulpe, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire romain*, în *Actes du Premier Congrès international des Études balkaniques et sud-est européennes (Sofia 1966)*, Sofia 1969, p. 31—39; idem *Romanii la Dunărea de Jos*, în *Din istoria Dobrogei*, II, București 1968, pp. 13—15, 24—116.

Pannonia, linia Dunării corespundea cu eficacitate scopului urmărit, în partea sa de răsărit nu reprezenta încă decât o umbră de graniță, căci vasta sinuozitate pe care cursul său o formează spre sud, între bruscele cotituri de la Budapesta (Aquincum) și de la Galați (în fața Dinogetiei), era primejdios dominată de *corona montium*² din Dacia. Locuit de un popor războinic și puternic a cărui cultură, coeziune și organizare depășise stadiul tribal³, acest formidabil bastion zădărnicia orice sfortzare a strategiei romane de a face din Dunăre un *limes* cu adevărat forte. Toată istoria atât de frământată a Moesiei din sec. I î.e.n., de la Augustus la Domițian, o dovedește.⁴

Numai Traian a izbutit să dea acestei probleme o soluție radicală, înglobând masivul carpatic în sistemul defensiv al Imperiului. Poziția Daciei în acest sistem era atât de determinantă încât cuceritorul său a făcut totul pentru a o transforma cât mai curînd într-o țară romană autentică și sigură, colonizînd-o cu mase de provinciali romanizați (*infinitae copiae*) aduse *ex toto orbe Romano*,⁵ fixînd în mijlocul ei *Legiunea XIII Gemina*, înființînd orașe prospere și creînd condițiile unei vieți romane de un înalt nivel.⁶ În același timp, ca o consecință imediată a victoriei sale dacice, a întărit *limes*-ul de pe Dunărea de Jos, abia schițat mai înainte, stabilind de-a lungul său trei legiuni numai pentru Moesia Inferioară, precum și un mare număr de unități auxiliare. E ceea ce avea să decidă profunda romanizare și a acestei țări danubiene și pontice, locuită cu deosebire de geți, populație de același neam cu dacii.⁷

Ca o excelentă dovadă că prin cuceririle sale de la nord de Dunăre Traian nu urmărise decât un scop strategic e că el n-a prefăcut în provincie decât Transilvania, Banatul și Oltenia, adică regiuni înconjurate de limite naturale care puteau fi apărate cu eficacitate, ca munții sau ca riul Aluta (Olt), de-a lungul cărora a instituit un *limes* prevăzut cu numeroase castru. Împăratul roman s-a ferit să ocupe militărește în întregime armonioasa unitate geografică a regiunilor carpato-danubiene. Astfel mari spații, ca Muntenia, Moldova Maramureșul, Crișana, au rămas în afara organizației provinciale, deși, în diverse moduri, și ele se găseau în dependența Imperiului.

Printre aceste teritorii exterioare *limes*-ului, pare ciudată mai ales situația Munteniei și a Moldovei de Jos, deoarece aceste țări, de altfel foarte rodnice, brăzdate de văi care ușurau comunicațiile cele mai scurte și cele mai comode dintre provincia Dacia și Scythia Minoră, asigurau o perfectă contiguitate celor două focare ale romanismului. Cu toate acestea, și Muntenia și Moldova de Jos au rămas simple anexe rustice ale Moesiei Inferioare, neîncercîndu-se să se facă în cuprinsul lor nici o operă de colonizare sau de urbanizare, iar garni-

² Expresia lu Iordanes, *Getica*, XII, 73.

³ Cf., *exempli gratia*, V. Pârvan, *Getica*, pp. 130—173, 459—646, 657—665, 695—724, 753—763, 774—804; idem, *Dacia: Civilizațiile antice*⁵, p. 105—128; R. Vulpe, în „Dacia”, n.s., I, 1957, p. 143—164.

⁴ Cf. D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, București 1965, p. 266—324; R. Vulpe *ibidem*, II, București 1968, p. 24—77.

⁵ Eutropius, VIII, 6.

⁶ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, ed. 3, București 1945, p. 77—187; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București 1968, passim; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București 1969, passim.

⁷ V. concluziile noastre în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 77—129.

zoanele lor romane mărginindu-se la câteva capete de poduri ale *limes*-ului dunărean și la mai multe caestre provizorii care, postate în dreptul trecătorilor carpatice din Muntenia înainte de cucerirea Daciei, aveau să fie părăsite după consolidarea acesteia ca provincie. Unicul motiv al acestei surprinzătoare izolări a Munteniei constă într-un impas strategic, căci, deși formînd un fund de sac înconjurat aproape din toate părțile de *limes*-urile celor două provincii vecine, acest ținut intermediar era prea expus dinspre nord-est, unde prezenta un gol între cotul Carpaților și acela al Dunării, care era lipsit de obstacole destul de eficace pentru a o ocroti împotriva pericolelor din imensele întinderi balto-pontice.⁸

Tocmai din cauza acestei extreme vulnerabilități, împăratul Hadrian n-a putut privi cu ochi liniștiți ordinea stabilită de unchiul său la nord de Dunăre. Tulburările pe care sarmații le dezlănțuiseră în jurul Daciei la începutul domniei lui⁹, deși pînă la urmă potolite, i-au arătat primejdiile cărora această provincie le era expusă. Desigur, nu s-ar putea accepta *ad litteram* zvonurile care îi atribuiă intenția de-a o părăsi¹⁰, dar măsurile extreme pe care el le-a luat, ca distrugerea podului lui Apollodor din Damasc de la Drobeta¹¹ — pentru a preveni periculoasa sa cucerire prin surprindere în eventualitatea unei reușite invazii de-a lungul Munteniei și Olteniei —, dovedesc că securitatea Daciei îl preocupa foarte serios. Departe, însă, de a se gîndi la o evacuare¹² — căci ca soldat cu experiență își da seama de valoarea acestui masiv carpatic, pentru apărarea Imperiului —, a procedat, dimpotrivă, la consolidarea ei militară și administrativă.¹³

Valoarea Daciei în sistemul strategic roman și-a dat prima dovadă în epoca războaielor marcomanice, sub Marcu Aureliu, cînd acest bastion a servit să despartă masa barbarilor, limitîndu-le furioasele atacuri la sectorul panonic și împiedicînd adeziunea populațiilor nord-pontice la coaliția marcomanilor, quazilor și iazigilor.¹⁴ Dar, în același timp a trebuit să se sporească forțele proprii sale apărări, deoarece de mai multe ori această provincie fusese ea însăși atacată de vecinii din vest și din nord. Legiunii *XIII Gemina*, care pînă atunci străjuise singură Dacia, i-a fost adăugată alta, *Legio V Macedonica*, desprinsă din armata Dobrogei.

⁸ V. considerațiile noastre din *Istoria României*, I, p. 517—530 și *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în „Dacia”, n.s., V, 1961, p. 365—393.

⁹ S H A, *Hadrian*, 6, 8. Cf. W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, p. 71—73; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena 1937, p. 157—164; G. Florescu, în „Balcania”, VII, 1, 1944, p. 45—55; R. Vulpe, „Dacia”, i.c., p. 377—382.

¹⁰ Fronto, *Principia hist.*, II, p. 206 (Haines); Eutropius, VIII, 6, 1.

¹¹ Cassius Dio, LXVIII, 13, 6.

¹² În părăsirea caestrelor romane din zona subcarpatică a Munteniei în epoca acestui împărat s-a văzut uneori dovada unei cedări a acestei regiuni roxolanilor, ceea ce e lipsit de orice teame. În realitate evacuarea acestor caestre înființate încă dinainte de Traian în fața trecătorilor dinspre Transilvania și devenite inutile după consolidarea noii provincii a Daciei, nu corespunde decît unei reorganizări interioare a sistemului defensiv roman, determinată de economia forțelor. Cf. „Dacia”, n.s., V, 1961, p. 380—381.

¹³ Cf. M. Macrea, *op. cit.*, p. 43—54.

¹⁴ *Din istoria Dobrogei*, II, p. 157—158.

Cîtă vreme echilibrul forțelor de la Dunărea de Jos s-a menținut în favoarea romanilor, Dacia și-a dovedit constant importanța pentru apărarea Imperiului. Dar marea criză de la mijlocul secolului al III-lea avea să repună totul în discuție. Această teribilă zguduire, care era să ducă de pe atunci la prăbușirea lumii romane, și-a avut punctul de plecare tocmai la Dunărea de Jos, unde, sub presiunea nenumăratelor mase de carpi, goți și alte populații transdanubiene și nord-pontice, eficacitatea *limes*-ului devenise aproape iluzorie. Grație avantajelor sale geografice, provincia Dacia a rezistat în definitiv destul de bine atacurilor năvălitorilor. Însă pretutindeni în jurul său aceștia deveniseră adevărații stăpîni. Provinciile romane ale Moesiilor, Thraciei, Illyricului suportau neconținut prădăciunile lor, pe care trupele danubiene, devenite cu mult inferioare numeric, nu puteau să le împiedice.¹⁵

În aceste condiții, se putea ivi întrebarea dacă Dacia mai aducea de fapt serviciile de altădată și dacă merita osteneala de a fi menținută cu prețul unei întregi armate care îi forma garnizoana, dar care lipsea apărării mult mai urgente de pe *limes*-ul dunărean. La împrejurări noi era nevoie de soluții noi. Or, soluția cea mai indicată nu putea fi decît evacuarea unei provincii al cărei rol strategic nu mai corespondea situației create. Totuși, nimeni n-o putea concepe ușor. Teama că, lipsit de sprijinul bastionului carpatic, *limes*-ul danubian s-ar fi găsit într-o situație și mai critică, amintind-o pe aceea dinaintea de Traian, precum și speranța în posibilitățile Imperiului de a depăși criza, făceau ca să fie înlăturată această idee, atît de repugnată de altfel, fiind vorba de prestigiul Romei și de mîndria romană. Nu se putea lua lesne hotărîrea de a se renunța la o glorioasă cucerire a lui Traian și de a se lăsa fără protecție un întreg popor de cetățeni romani. Motivele care îl determinaseră pe Hadrian să păstreze Dacia își mențineau încă toată forța. Astfel, diverșii împărați din sec. III, ca Filip Arabal și Decius, s-au forțat, dimpotrivă, să întărească apărarea acestei provincii și să-i sporească mijloacele de rezistență.¹⁶

Dar realitățile nu vor întîrzia să-și impună cuvîntul lor ineluctabil. Muntenia, aproape depopulată de peste două secole, ca zonă de acoperire a *limes*-ului moesic, s-a văzut ocupată, mai cu seamă după dezastrul împăratului Decius și în imposibilitatea succesorului său Gallus Volusianus de a reacționa, de numeroase populații carpice, sarmate și gotice, care, interpusse între Moesia Inferioară și Dacia, făceau inutil tot dispozitivul strategic creat de Traian.¹⁷ Astfel izolată, Dacia putea fi considerată ca ruptă de Imperiu. Termenul *amissa*, pe care Eutropius, urmat de Aurelius Victor, Rufius Festus, Orosius, Iordanes¹⁸, îl întrebunțează în raport cu situația acestei provincii sub Gallienus, a fost interpretat de unii istorici moderni ca mărturie a unei prime evacuări parțiale a Daciei încă sub domnia acestui împărat, ceea ce însă nu rezistă criticii.¹⁹ E de ajuns, în această privință, să invocăm biografia lui Gallienus din

¹⁵ *Ibidem*, p. 240—278.

¹⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 439—442.

¹⁷ V. observațiile noastre din „Dacia”, V, 1961, p. 385—390.

¹⁸ Eutropius, IX, 8, 2; Aurelius Victor, *Caesares*, 33,3; Rufius Festus, VIII; Orosius, *Adversum Paganos*, VII, 22,7; Iordanes, *Romana*, 217.

¹⁹ Pentru această critică: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 176—187; p. 176—187; M. Macrea, *op. cit.*, p. 445—453.

Historia Augusta, unde această aserțiune nu figurează deloc, cu toată reaua dispoziție a respectivului autor, Trebellius Pollio, față de acest împărat, căruia nu i-ar fi cruțat un atare motiv de denigrare dacă ar fi fost cîtuși de puțin adevărat. După justa observație a colegului nostru Dimitrie Marin de la Universitatea din Bari, privitoare tocmai la acest pasaj din Eutropius, accepțiunea cuvîntului *amissa*²⁰ nu conține ideea de părăsire sau de pierdere concretă, ci numai sensul de separație întîmplătoare, momentană. Nu este sinonim cu *perdita* ori cu *omissa*.

Realitatea e că Dacia n-a fost evacuată nici pe etape, nici înainte de Aurelian, ci acest mare împărat a părăsit-o pentru prima și ultima oară, printr-o singură acțiune. A fost, fără îndoială, un act dureros pentru prestigiul Împeriului, o adevărată mărturisire a declinului său. Dar nimeni, nici în antichitate, nici în timpul nostru, nu i-a făcut pentru aceasta o vină lui Aurelian, care nu poate fi făcut răspunzător de efectele unui fenomen uriaș ca migrația popoarelor, nici de un îndelungat proces istoric ca decadența lumii antice, căruia nici o voință umană nu i-ar fi putut opri cursul. Dimpotrivă, în împrejurările date, acest împărat a făcut tot ceea ce un om extraordinar putea să facă: el a restaurat unitatea fărîmată a Împeriului, i-a bătut peste tot pe dușmanii Romei, a restabilit pacea și ordinea în interior ca și în exterior, a refăcut finanțele și a reînșănătoșit administrația, a reorganizat cu eficacitate apărarea granițelor și tocmai în acest scop s-a hotărît să părăsească Dacia²¹. Nu s-ar putea judeca această hotărîre decît în mod pozitiv, deoarece el a avut meritul de a fi înțeles cu luciditate cruda realitate și de a i se fi conformat cu curaj. Era o măsură impusă de necesitate, în fața căreia n-a șovăit.

Cînd Eutropius și Flavius Vopiscus, presupusul biograf al lui Aurelian din *Historia Augusta*, căutau să explice decizia acestui împărat de a renunța la Dacia, ei vedeau foarte clar situația punînd accentul pe devastările din Illyricum și din cele două Moesii de către invadatori: *cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret*²². La ce bun să se păstreze un *propugnaculum* ca Dacia dacă nu mai putea garanta apărarea acestor provincii dinăuntru Împeriului? La ce bun să se mențină în Carpați trupe atît de necesare acestei apărări pe *limes*-ul Dunării?

Replierea armatei romane din Dacia pe traseul continuu al liniei dunărene dinainte de Traian se impunea prin forța lucrurilor. De altfel, motivele care determinaseră odinioară cucerirea Daciei nu mai erau acum tot atît de stringente. Atunci era vorba să se suprima forța unui stat dac solid organizat care, de pe poziția sa inexpugnabilă, comanda dispozitivul strategic al romanilor. Acum, în locul acestui cuib de neliniști, un intens focar de civilizație romană se dezvoltase timp de peste un secol și jumătate. Chiar părăsită, Dacia rămînea cu majoritatea populației sale romanizate, care nu putea să se considere cu totul

²⁰ D. Marin, în „Buletinul Institutului de Filologie română din Iași”, X, 1943, p. 169—172.

²¹ Cf. L. H o m o, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris 1904, passim; M. B e s - n i e r, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 230—265.

²² S H A, *Aurelian*, 39,7. La E u t r o p i u s, IX, 15, 1: *vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri*.

despărțită de Roma. Relațiile economice și spirituale dintre cele două părți ale Dunării continuau foarte asiduu. Pe de altă parte, Imperiul era încă destul de puternic — și va mai fi încă multe secole — pentru a nu tolera instalarea unei noi forțe în spațiul fostei sale provincii²³.

Aurelian a evacuat Dacia în bună ordine. Trupele provinciei s-au mutat pe malul drept al Dunării. Legiunea *XIII Gemina* s-a instalat la Ratiaria (Arçar), iar Legiunea *V Macedonica* și-a reluat vechea garnizoană de la Oescus (Ghighen), pe care o mai ocupase o dată, pe vremea lui Domițian. Odată cu armata au fost retrase și organele administrative ale provinciei, urmate de bogătași și de o parte dintre orașeni, care au fost stabiliți în părțile de apus ale Moesiei Inferioare, în cele de răsărit ale Moesiei Superioare cu Dardania și în regiunea Serdica din colțul de nord-vest al Thraciei. Aceste teritorii, desprinse din provinciile lor, au fost contopite într-o nouă provincie, căreia Aurelian i-a dat numele de *Dacia*, nu numai ca un mijloc de consolare a prestigiului roman, dar și din cauză că armata sa, cadrele sale administrative și elementele sale sociale cele mai de seamă erau exact acelea ale provinciei carpatice evacuate. De altfel, spațiul noii provincii se afla în perfectă contiguitate cu acela al fostei Dacii Inferioare, adică al Olteniei. E foarte probabil că Dacia Aureliană a fost împărțită de la început între o *Dacia Ripensis* înspre Dunăre, cu capitala la Ratiaria, și o *Dacia Mediterranea* în Balcani, cu capitala la Serdica (Sofia). Fapt este că, puțin mai târziu, această bipartiție își va găsi consacrară în reformele administrative ale lui Dioclețian.

Știrile antice privitoare la evacuarea Daciei Traiane sînt toate de caracter rezumativ și depășesc acest eveniment cu mai bine de un secol. Extrem de prescurtate și de lacunoase, au dat prilejul, în vremea noastră, unei bogate literaturi interpretative, foarte controversată²⁴, în care preocupările strict

²³ Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 278—283.

²⁴ *Exempli gratia*: R. Rösler, *Römische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871 (teoria contra continuității); *contra*: A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler: Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884 = *Une énigme historique: les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885 (lucrare fundamentală în apărarea continuității); *id e m*, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I—VI, Iași, 1888—1893; ediția a 2-a, I—XIV, București, 1914; ediția a 3-a, I—XIV, București 1925—1930 = *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*, I—II, Paris, 1896; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în „Convorbiri Literare”, XIX, 1885—1886, reeditat de A. Sacerdoțeanu, *Dimitrie Onciul: Scrieri istorice*, I, București 1968, p. 131—260 (II, p. 379—381, comentariile editorului); *Despre controversata chestiune română*, *ibidem*, I, p. 261—278 și II, p. 379—381; J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, ediția a 2-a, Innsbruck, 1887, p. 315—360; O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901 și București 1929 = *Istoria limbii române*, I—II, București 1961 (continuitate, dar cu un nou strat de populație romană venit din sud); V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București 1923; A. Philippide, *Originea românilor*, I—II, Iași, 1925—1927 (susținînd o imigrație din sudul Dunării, totuși recunoscînd continuitatea vechiului nucleu al romanității dace); N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, București 1936, p. 324—353 = *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București 1937, I, 2, p. 371—408; Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerațiuni asupra istoriei românilor în evul mediu*, București 1936, p. 14 și urm.; F. Lot, *Les invasions barbares*, I, Paris 1937, p. 278—300 (reluarea teoriei contra continuității); G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937 (replică la opiniile lui F. Lot); *id e m*, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, București, 1939; A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940 (pledoarie forțată impo-

științifice n-au fost totdeauna singurele care au solicitat atenția cititorului. Mai ales ideea unei evacuări totale și absolute a populației romanizate din Carpați sub Aurelian a favorizat imixtiunea unor anumite tendințe politice interesate să nege continuitatea poporului român pe teritoriile pe care le ocupă în prezent.

Nu e scopul memoriului nostru de față de-a analiza toată discuția referitoare la această pasionantă problemă în ce privește secolele care s-au scurs de la Aurelian încoace, cu abundența de dovezi și de argumente, atât de vădite și de categorice, care vin în sprijinul continuității. Alți cercetători au făcut-o pe larg în lucrările lor²⁵. Ceea ce ne incumbă aci este să comentăm principalele împrejurări în care a avut loc retragerea oficialității romane din Dacia.

Punctul de plecare al controversei rezidă în lipsa de claritate a autorilor antici în privința elementelor retrase din provincia lui Traian. Eutropius vorbește vag de „romani din orașe și de pe ogoare” (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*; IX, 8,2). Rufius Festus se mulțumește cu simplul nume de „romani” (*translatis exinde Romanis*; VIII). Biograful lui Aurelian, din *Historia Augusta*, se referă — dar nu mai explicit — la „legiuni” și la „provinciali” (*sublato exercitu et provincialibus*; SHA, *Aurelian*, 392), pe când Iordanes nu menționează decât „legiunile” (*evocatis exinde legionibus*; *Romanica*, 217). Cît despre scriitorii bizantini ca Georgius Syncellus, Suidas, Eustathius²⁶, care transmit știri despre evacuarea Daciei, ei nu fac decât să-i repete pe autorii latini citați.

Nodul discuției îl constituie mai ales termenul *provinciales* din *Historia Augusta* și expresia *ex urbibus et agris* de la Eutropius, interpretate într-un mod simplist și absolut. Or, aceste biete cuvinte, scrise fugitiv, în rezumate extrem de concise, de către autori trăind cu mult mai târziu decât faptele pe care le pomenesc, sînt din capul locului lipsite de o adevărată autoritate documentară. Pe de altă parte, chiar acordîndu-le atenție, în lipsă de știri mai circumstanțiate, aceste cuvinte nu justifică deloc sensul de totalitate pe care unii se simt ispițiți să li-l acorde. Ele nu prezintă nici o precizie care să oblige la o asemenea accepțiune. Există în schimb o variantă care chiar i se opune categoric. Este expresia *evocatis exinde legionibus* a lui Iordanes, care se abține să vorbească de populația evacuată, limitîndu-și aserțiunea la armată. Precum a arătat colegul Vladimir Iliescu atât de convingător²⁷, această distincție e deosebit de

triva continuității); *contra*: Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 208—337; E. G a m i l l s c h e g, *Ueber die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940 („Jahrbuch d. Preuss. Akademie d. Wissensch.”); C. D a i c o v i c i u, *Problema continuității în Dacia*, Cluj, 1941; *idem*, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 191—264; *idem*, *Dacia*, Uluș, 1970, p. 447—589; D. M a r i n, *Neuere über den Fortbestand des dako-romanischen Elements im Norden der Donau*, München, 1966 („Acta historica”).

²⁵ V. nota precedentă. Cf. și celelalte diverse comunicări de la Colocviul din Freiburg din 1971, publicate în „Dacoromania: Jahrbuch für östliche Latinität”, 1, 1973.

²⁶ Georgius Syncellus (ed. de la Bonn 1829), p. 721—722; Suidas, II, 2; Eustathius, *Comment.*, 305 (Didot). Cf. D. M a r i n, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice*, „Buletinul Institutului de Filologie română din Iași”, X, 1943, p. 14.

²⁷ V. I. I l i e s c u, *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, în „Dacoromania”, 1, 1973, p. 5—28 (comunicare la Colocviul citat de la Freiburg, 1971). V. și studiul aceluiași autor „*Evocatis exinde legionibus*”. *Zu Jord. Rom. 217*, în „Studii clasice, XIV, 1972. p. 149—160.

importantă, fiindcă a fost dinadins făcută de respectivul autor, un episcop got care cunoștea realitățile țărilor dunărene din epoca sa tîrzie ²⁸ și care, știind de existența unei populații romane contemporane în Dacia, a refuzat să reproducă vorbele atît de ambigue ale predecesorilor săi cu privire la acei *provinciale* spe care Aurelian i-ar fi mutat în Moesia.

Condamnată de critica izvoarelor, teza unei evacuări totale a populației din Dacia este respinsă și mai mult de realitățile generale ale vieții omenești și de ordinea firească a lucrurilor. Teritoriile Daciei Aureliene de pe malul drept al Dunării și din Balcani nu ofereau nici întinderea, nici mijloacele de trai ale Daciei Traiane și nici nu erau depopulate pentru a-i primi pe toți locuitorii acesteia pînă la ultimul om. Pe de altă parte, un plus de populație atît de considerabil în Dacia Aureliană ar fi trebuit să determine construirea de orașe noi, așa cum a remarcat neuitatul nostru magistru Vasile Pârvan acum o jumătate de veac. ²⁹ Or, nu există nici cea mai slabă urmă a vreunei asemenea așezări de nouă apariție în nici un colț al spațiului balcano-danubian ocupat de oamenii transferați din Carpați. Aceștia erau deci într-un număr destul de restrîns ca să poată încăpea în orașele deja existente, alături de populația locală mai veche. Aceași observație rămîne valabilă pentru cîmpurile de cultură ale Daciei Aureliene care, departe de a fi lipsite de stăpîni anteriori, nu puteau să compenseze nici ca întindere, nici calitativ, pierderea *agri*-lor atît de fertili de la nord de Dunăre.

Concluzia care se impune e că oficialitatea romană a evacuat din Dacia numai ceea ce îi aparținea direct: armata și funcționarii, precum și ceea ce simțea de datoria sa să ocrotească în primul rînd: clasele bogate, cuprinzînd pe marii proprietari agricoli, pe bancheri, pe negustori, pe oamenii de afaceri, pe exploatatarii de mine și de mari ateliere. Cît despre masele de muncitori, mai ales de țărani, oameni prin excelență legați de pămînturile lor, ei au preferat să rămîină în cîmpiile și în munții lor, neavînd nici un motiv să le părăsească. Protecția oficială nu le apărea neapărat indispensabilă acestor plugari și păstori, care, în timpul diverselor invazii din ultimul secol, fuseseră de atîtea ori siliți să se descurce singuri în fața năvălitorilor, pe cînd soldații și orășenii se apărau la adăpostul zidurilor lor, fără să le poată veni în ajutor. De altfel, teritoriile Daciei Aureliene, care suferiseră pe urma acestor invazii în proporții cu mult mai grave, nu le păreau mai sigure. Țăranii Daciei carpatice se obișnuiseră să trăiască în insecuritate sub presiunea barbarilor. Rămăși singuri, nimic mai rău nu-i putea aștepta. Prin ei s-a perpetuat romanismul la gurile Dunării, devenind temelia consistentă a naționalității poporului român.

În ce privește data precisă a evacuării, izvoarele păstrează tăcerea, dar un asemenea act nu s-ar fi putut petrece înainte de reunificarea Imperiului prin opera lui Aurelian și nici înainte de restabilirea prestigiului roman pe toate rîndurile. De aceea înclinăm să acceptăm, ca cea mai plauzibilă, părerea după care evenimentul a trebuit să aibă loc în ultimul an al domniei acestui împărat

²⁸ Născut într-o regiune din răsăritul Moesiei Inferioare, poate la Durostorum, el a locuit multă vreme în provinciile Illyricului, înainte de a deveni episcop de Ravenna.

²⁹ V. P â r v a n, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 8—10

adică în 274–275, după triumful său celebrat la Roma și după pacificarea Galliei, când el a avut mâinile libere pentru a se ocupa de o sarcină atât de delicată, în cadrul unei ample reorganizări militare. Această dată corespunde, de altfel, locului pe care evacuarea Daciei îl deține în seria acțiunilor lui Aurelian notate de biograful său în *Historia Augusta*.³⁰ Aceeași ordine a evenimentelor, cu părăsirea Daciei la sfârșitul domniei, se regăsește la Eutropius.³¹

O importantă chestiune controversată este aceea a împrejurărilor directe în care a avut loc evacuarea. Printre diversele ipoteze formulate în această privință, considerăm complet caduce pe acelea care pornesc de la ideea că oficialitatea romană ar fi părăsit Dacia sub presiunea unui atac inamic sau că romanii ar fi „cedat” provincia barbarilor, unui atac inamic sau că romanii ar fi „cedat” provincia barbarilor, în urma unor „negocieri”. Dimpotrivă, Aurelian a evacuat Dacia din propria sa inițiativă, la momentul ales de el, conform unui plan pus la punct, într-o perfectă libertate de acțiune, după ce a învins cu desăvârșire și i-a pus la respect pe goți, pe carpi și pe sarmații din apropiere. Nu era vorba nici de „tratative”, nici de „cedare”. Din contra, prestigiul autorității romane a fost, în timpul evacuării, principala grijă a împăratului, pe care numai rațiuni de ordin general strategic l-au împins la acest sacrificiu.³²

De fapt, cât timp va exista o armată a Imperiului pe Dunăre nici un popor nu va putea relua în Carpați rolul politic al dacilor de altădată. Centrele forțelor barbare vor rămâne constant în afara teritoriului fostei provincii, în șesurile întinse dimprejur, și chiar când vor pătrunde în interiorul arcului carpatic, barbarii se vor mulțumi cu o dominație și o exploatare de la distanță, afirmându-și prezența cel mult prin infiltrația citorva enclave minoritare, mici și efemere. De altfel, vecinii Daciei nu s-au grăbit să ocupe numaidecît țara evacuată, iar cei care aveau să se stabilească în mijlocul populației romane locale, sfârșind ei înșiși prin a se romaniza, n-au fost goții, cum se presupune adesea, ci carpii și „dacia liberi” din Carpații septentrionali.³³

*

Se împlinesc o mie șapte sute de ani de la evacuarea provinciei Dacia. Este aniversarea unui moment sumbru din istoria Imperiului roman, care a trebuit să sacrifice una din cuceririle sale cele mai frumoase de odinioară și este în același timp aniversarea unui act nefericit pentru populația romană a acestei provincii, care s-a văzut lăsată în soarta sa, singuratică, în luptă cu cele mai aspre vicisitudini pe care viitorul i-le rezerva.

³⁰ S H A, *Aurelian*, 39,7 după care bibliografia nu se ocupă decît de trăsăturile caracterului său.

³¹ Eutropius, IX, 15, 1.

³² Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*³, p. 185–187; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 281–282.

³³ Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, pp. 323–324, 329–330, 350–352 (= *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I, 2, pp. 375, 380, 407). Chiar un secol mai târziu, în vremea lui Valens, goții, masați la est de Carpați, se găseau încă departe de această fostă provincie (Ammianus Marcellinus, XXVII, 2–9; XXXI, 3, 1–7; 4, 12–13; cf. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig 1925, p. 32 și urm.; R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d'Athanasie*, Haga 1957, p. 25–27).

Totuși, dacă privim în adâncul lucrurilor, în perspectiva timpului, trebuie să recunoaștem că acest sacrificiu, pe deplin compensat prin consolidarea frontierei danubiene, i-a adus Imperiului salvarea pentru multe secole și că pentru romanitatea carpatică, pe care poporul român o moștenește, izolarea la care a fost silită a fost o adevărată piatră de încercare, al cărei contact i-a oțelit energiile, dovedindu-i, de-a lungul unei lungi serii de adversități, nescutata vitalitate.

Cînd pomenește de Carpați și de interiorul Daciei, Ammianus nu vorbește decît de „sarmați”, un nume colectiv cu sens geografic, cuprinzînd atît elementele aparținînd propriu-zis acestui popor de neam iranian, cît și populațiile dace din „Munții Sarmatici” (P t o l e m e u, *Geogr.*, III, 5), adică din Carpații septentrionali (cf. „Studii clasice”, V, 1963, p. 246—247), pe care romanii nu le-au înglobat niciodată în sistemul lor provincial. Mai ales pe acești „Daci liberi” suprapuși populației daco-romane locale trebuie să-i înțelegem prin acei *Sarmatae Limigantes* din munții fostei provincii Dacia, care, după Ammianus Marcellinus (XVII, 12) și alte izvoare, s-au răscolat împotriva „stăpînilor” lor *Sarmatae Argaragantes* din șes, în epoca lui Constantin cel Mare și a lui Constantius II; cf. E u g e n C h i r i l ă, în „Studii și cercetări de istorie veche”, II, 1951, 2, p. 183—188; I. N e s t o r, în *Istoria României*, I, p. 681—682.

EVOLUȚIA NUMERICĂ A POPULAȚIEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MIGRAȚIA EXTERNĂ (1739-1831)

LOUIS ROMAN

Stadiul cercetării. Se pare că există o singură lucrare specială asupra evoluției numerice a populației muntene (H. Haufe, 1939), dar referitoare numai la secolul al XIX-lea și primele decenii ale celui următor; fiind însă slab informată pentru prima jumătate a veacului trecut și neînțelegând specificul cataografiilor preregulamentare, ea n-a putut stabili cuantumul populației Țării Românești (precum și a Moldovei) din acele decenii. S-au realizat însă unele calcule interesante referitoare la anii 1739 (A. D. Xenopol) și 1831 (G. Retegan) și s-au prezentat unele puncte de vedere realiste (G. Barițiu, acad. A. Oțetea, Șt. Ștefănescu, N. Adâniloiaie, V. Ia. Grosul, Ș. Papacostea, C. Șerban etc.)

Totodată, adesea s-a considerat că evoluția numerică a populației totale muntene în veacul preregulamentar ar fi fost în mod decisiv influențată de băjenirile peste hotare, epidemii, năvăliri și războaie, susținându-se în fond o teorie a „depopulării” Țării Românești. În mai multe rânduri însă, s-a arătat trebuința neexagerării emigrațiilor și s-a subliniat chiar creșterea cuantumului demic în perioada dată (N. Iorga, C. C. Giurescu, acad. A. Oțetea, Șt. Pascu, acad. D. Prodan, Șt. Ștefănescu, S. Columbeanu, I. A. Kotenko, N. A. Mohov, G. Retegan, P. V. Sovetov, C. Șerban etc.).

Modalitatea studierii. Pentru calcularea curbei reale a cuantumului demic muntean trebuie depășite însemnate dificultăți în virtutea rarității și deficiențelor izvoarelor, largii răspândiri a unor aprecieri eronate (vehiculate atât de cercuri ale vremii, cât și de istorici moderni) etc. Stadiul actual al cercetării, precum și greutatea remarcate induc la concluzia că rezultate efective se pot obține doar prin folosirea unei concepții și metode strict științifice, precum și pe baza unui complex de procedee adecvate de investigare. Numai astfel se poate ajunge la înfățișarea obiectivă a faptelor, la interpretarea lor justă, ceea ce dă valoarea unei istorii cu adevărat științifice.¹

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 338.

Concepția și metoda sînt date de materialismul istoric. Stabilirea concretă a populației se poate face printr-un calcul regresiv. Pragul lui (cifra de pornire) este de stabilit la 1831; pe baza *Obșteștii catagrafii* din acest an, prima lucrare demografică din Țara Românească mai apropiată de realitate, precum și pe baza recensămîntului din 1859—1860, se poate conchide că totalul locuitorilor se ridică la sfîrșitul anului 1831 la circa 1.920.590 suflete. Determinînd toate adaosurile și pierderile de populație din veacul precedent, se poate stabili totalul locuitorilor țării în diferite momente; pentru aceasta este necesară interpretarea critică a catagrafiilor și aprecierilor ipotetice existente, surprinderea dezvoltării populației prin intermediul cunoașterii dezvoltării localităților, coroborarea permanentă a informației, furnizate de diverse izvoare etc.

Sporul natural anual în Țara Românească (fără luarea în considerare a marilor epidemii) a fost de $6\frac{0}{100}$ în 1739—1774, de $7\frac{0}{100}$ în 1775—1831 și de $8\frac{0}{100}$ în 1832—1859; cifrele sînt mici, ceea ce se explică prin media mică de viață, determinată — în ultimă instanță — de exploatarea și asuprirea feudală a maselor populare, de războaiele purtate de marile puteri pe teritoriul țării și în zonele limitrofe, de expedițiile otomane dincoace de Dunăre etc. Se obține, astfel, o confirmare a tezei lui Marx care stabilea că populația se dezvoltă în funcție de condițiile economice și sociale date.² Alte elemente importante ale calculului regresiv sînt efectele marilor epidemii și ale migrației externe (mobilitatea spațială *temporară* dincolo de hotare nu se ia în considerare pentru efectuarea calculului evoluției numerice a locuitorilor, întrucît nu afectează totalul populației *stabile* a țării).

Marile epidemii se produc mai ales prin contactul cu regiunile Imperiului otoman, unde contagiunile apar frecvent și pe mari întinderi pînă în plin secol al XIX-lea. Cauzele răspîndirii pe teritoriul muntean constă mai ales în sărăcia țaranului (dar și a populației nevoiașe de la orașe), proasta sa alimentare, privațiunile la care este supus în timpul iernii și al posturilor etc.; se adaugă războaiele, cu cortegiul lor de distrugeri, evacuări, rechiziții, corvezi etc.

Printre epidemii, primul loc — prin frecvență și amploare — îl ocupă ciuma care, în perioada în discuție, a cunoscut în șapte rînduri o mare virulență, altminteri fiind cazuri sporadice, ce nu aduceau pierderi însemnate. O altă calamitate a fost lingoarea (tifosul) care a făcut multe victime în rîndurile țirgoveților în anii războiului austro-turc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Holera s-a dezlănțuit și ea în 1831.

Contagiunile aduc mari pierderi umane țării, cumplete suferințe și amintirea acelor grozavii se păstrează îndelung, mai ales cu privire la ciuma din 1812—1817. Combaterea epidemiilor este îngreuiată de superstițiile existente, activ alimentate de către virfurile feudalității, în scopuri de clasă, atît prin organizarea repetată a procesiunilor religioase, cît și prin îndemnurile asidue către cler și populație de a se apăra de molime prin rugăciuni. Adesea apar și aspectele antipopulare ale politicii de clasă a feudalilor și aparatului lor de stat, ca urmare a căror practici — realizate pe fondul situației mizere a maselor —

² K. Marx, *Capitalul*, I, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 23, București, Edit. politică, 1966, p. 641.

pierderile de vieți umane sînt proporțional mai mari în rîndul lor, decît printre cei înstăriți.

Cu toate acestea, totalul victimelor nu trebuie supraapreciat. Se iau măsuri la nivelul științei europene a vremii, atît în scopuri profilactice, cît și — în condițiile izbucnirii molimelor — în vederea rapidei lor stingeri; măsurile sporesc și mai mult în anii administrației condusă de P. D. Kiseleff (1829—1834), cînd energice acțiuni duc la rapida și radicala lichidare a ciumei și holerei. Este de avut în vedere și respectul țăranilor, lucrătorilor, meșteșugarilor etc. pentru curățenie, precum și puternicele tradiții ale medicinei populare. Mari eforturi depun unii oameni luminați, printre care și medici pricepuți și inimoși.

Totalul pierderilor Țării Românești (inclusiv raiatele otomane din stînga Dunării) se ridică la aproximativ 127.170 morți, rezultați din 9 puternice epidemii, de-a lungul unui veac, ceea ce a reprezentat o frînă în dezvoltarea populației muntene și constituie încă un act de acuzare împotriva regimului feudal. Dragostea de viață și libertate a poporului n-au putut fi însă stinse nici de această calamitate, așa cum neputincioase s-au dovedit și alte nenorociri: el a continuat să nădăjduiască într-un trai mai bun și să lupte activ pentru aceasta, dovada cea mai convingătoare constituind-o marile mișcări ale vremii, din 1821 și din 1848.

Migrația pe direcția nord-estică. Pribegirile de-o parte și de alta a hotărului moldo-muntean (mai ales țărani, dar și boieri, boiernași, clerici, tîrgoveți, robi țigani) sînt destul de frecvente, în ambele sensuri, avînd valori aproximativ egale. Se constată și treceri muntene în Rusia, de regulă fiind vorba de grupuri restrînse de oameni; în 1782 însă, se duc acolo circa 600 familii, probabil transilvăneni trecuți nu de mult dincoace de Carpați.

Țăranii fugari în ambele Principate își aduc contribuția la dezvoltarea economică locală. Stratificarea socială tot mai accentuată și intensificarea luptei de clasă — trăsături specifice vieții sociale din secolul preregulamentar — se constată pregnant și cu privire la fugari. Robii, băjenii în căutarea ușurării traiului lor mizer, de regulă nu-și pot modifica situația.

La începutul secolului al XVIII-lea, se statuase o reglementare a relațiilor demice între cele două state, stabilindu-se neurmărirea reciprocă a țăranilor fugari (referitor la robi nu s-au introdus însă stipulații). În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, se constată „aducerea la urmă” de ambele părți atît a sătenilor, cît și a țiganilor băjenii, ceea ce arată un evident acord în acest sens (se întîlnesc însă și acțiuni de atragere a oamenilor de peste hotare, precum și situații, cînd se exprimă consimțămîntul rămîinerii pe loc a fugarilor). Este vorba deci de o schimbare în atitudinea clasei dominante din Principate față de problema dată, schimbare determinată de creșterea luptei de clasă, una dintre importanțele ei forme fiind băjenirea internă și peste hotare. Stabilirea întoarcerii strămutaților urmărește reducerea ponderii fenomenului și deci consolidarea dominației feudalelor. Scopul însă nu poate fi atins, căci intensitatea luptelor va spori tot mai mult și băjenirea, urmată de așezarea stabilă dincolo de hotare, nu va putea fi lichidată în condițiile formațiunii sociale feudale.

Migrația pe direcția Țara Românească-Moldova, în ambele sensuri, constituie, totodată, încă un liant între teritoriile românești. Procesul se reflectă tot mai pregnant în conștiința oamenilor din cele două țări, ideea unității naționale devenind principiu de acțiune politică. În 1809, Divanul muntean face această frumoasă apreciere: „... Țara Moldovii, vecina noastră, ce au fost și este într-o credință, într-o limbă și într-o asemenea oblăduire ca noi...”.³ La 5 aprilie 1821, Tudor Vladimirescu subliniază că, întrucât moldovenii și muntenii sînt „de un neam, de o lege și supt aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere”, este firesc și cu folos a întreține legături cu boierii de dincolo de Milcov pentru ca „fiind la un gînd și într-un glas cu Moldova, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor Prințipaturi, ajutorindu-ne unii pe alții”.⁴ Partida națională, alcătuită în Țara Românească în jurul lui I. Cîmpinenu, lansează la 1/13 noiembrie 1838 un viguros „Act de unire și independență”⁵, iar viitorii lideri ai revoluției din țările române exprimă cu claritate și fundamentează solid necesitatea unității naționale românești⁶, care va fi în anul 1848 unul dintre principalele obiective ale luptei.

Migrația pe direcția nordică. În Transilvania, în vederea unei așezări statornice, băjeniri muntene de amploare nu se produc, fiind vorba numai de trecerile unor grupuri restrînse și ale unor elemente rătăcite (țărani, orașeni, robi etc.).

Transilvănenii însă vin în număr însemnat: în anii 1740—1831 pe teritoriul muntean s-au stabilit circa 50.850 persoane, dintre care numai în 1761—1767 (după cruda reprimare a răscoalei, condusă de Sofronie din Cioara) cam 24.300. Cauzele rezidă în situația din ce în ce mai grea a maselor țărănești transilvănene, mai ales a celor românești. În secolul al XVIII-lea, refugierea a fost mai intensă decît în veacul precedent, ca urmare a instaurării stăpînirii habsburgice, suprapusă — cu întregul ei cortegiu de abuzuri, cu cumplita spoliere a iobagilor — peste exploatarea și asupririle, apăsătoare și nemiloase, ale nobilimii feudale locale — laice și bisericești — și ale patriciatului. Venirea transilvănenilor dincoace de munți a fost stimulată și de măsurile de aici ale domniei (ruptoarea, sloboziile domnești etc.). Un rol — nu lipsit de importanță dar nu determinant — a revenit conștiinței românilor deplasați că fac parte din același popor cu cei, în mijlocul cărora se așează. Covârșitoarea majoritate a fugarilor sînt români, dar vin și numeroși sași, secui, unguri.

În anii 1740—1832, apar pentru prima oară în izvoare 72 așezări numite „Ungureni” și 14 așezări cu alte denumiri specifice („Mocani”, „Sudiți” etc.), transilvăneni constatîndu-se și în alte 144 localități cu denumiri nespecifice;

³ V.A. Urechîă, *Istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 779.

⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. II*, Edit. Academiei, 1959, p. 33, Nr. 16.

⁵ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 216—217, Nr. 4.

⁶ M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noemvrie 1843*, în *Opere*, ed. acad. A. Oțetea, București, Fundația lit. artă, 1946, p. 640, 647—648; G. Barițiu, *Naționalitate* (1844), în *Scrieri social-politice*, ed. V. Chereșteșu, C. Mureșan, G. Em. Marica, București, Edit. politică, 1962, p. 85—86; N. Bălcescu, *Campația românilor în contra turcilor de la anul 1595 (1847)*, în *Opere*, I, Edit. Academiei, 1953, p. 215; etc.

în total: 230 localități din Țara Românească în care se așează ardelenii sau pe care chiar le crează. Există, însă, serioase temeiuri pentru a afirma că aceasta reprezintă doar o parte destul de redusă din totalul real al localităților în care se stabilesc ei. Studiind desfășurarea generală a băjenirii transilvănenilor în Țara Românească, se poate conchide că în evoluția — pînă la începutul secolului al XIX-lea — a fluxului ce i-a purtat la miazăzi de munți, anii 1740—1831 ocupă, în valuri absolute, locul cel mai important.

Cei ce vin aici întîmpină numeroase dificultăți: primejdiile trecerii dincoace de munți, exploatarea exercitată de stăpîni de moșii, abuzurile aparatului fiscal etc. Riposta refugiaților (jalbe, judecăți, fuga de pe moșii, refuzul de a plăti dările etc.) se înscrie în ansamblul luptei de clasă a întregii țărănime din teritoriul sud-carpatic.

Trecerea muntenilor în Transilvania (mai ales în scopul unei așezări vremelnice, sub presiunea unor grave împrejurări politico-militare) are și ea dificultățile și durerile ei: necazurile evacuării grăbite, pierderile de vieți umane pe drum și în emigrație, cheltuielile mari pentru locuințe și bucate etc. Cei sărmani, mai ales, trec prin mari greutăți. În virtutea condițiilor părăsirii solului muntean, chiar și printre boieri și neguțători sînt oameni ce se găsesc în situații mai dificile. Unii dintre ei au însă mijloace materiale îndestulătoare pentru a afișa un lux orbitor, pentru a împrumuta altora bani cu dobîndă ș.a.; grupul director al exploataților continuă și în Transilvania a aplica o politică de clasă față de ceilalți refugiați. Ca urmare, se observă fuga înapoi în Țara Românească a multor servitori și slujitori ai boierilor, unii dintre ei — în 1821 — fraternizînd cu răsculații. Băjenirea înseamnă deci strămutare peste hotare nu numai de oameni, ci și de elemente ale vieții social-politice muntene. În ceea ce privește pe munteni — mai ales populația rurală — ce se duc peste munți în intenția statornicirii acolo, mulți dintre ei sînt aserviți, devenind iobagi sau jeleri.

Transilvănenii stabiliți în Țara Românească se integrează în viața societății muntene, aducîndu-și contribuția la dezvoltarea ei economică, socială, politică, culturală etc. Din rîndurile lor se ridică oameni al căror nume a străbătut vremurile: Sofronie din Cioara și Radu Tempea, Fl. Aaron și Ion Maiorescu etc.; de origine transilvăneană este poate familia lui Iancu Jianu, cea a lui Gh. Magheru etc. Însă exodurile muntene peste hotare, repetate la scurte intervale, au pentru Țara Românească urmări negative care accentuează nestatornicia ce determină plecările peste munți.

Pentru populația transilvăneană din zona de dislocare a fugarilor munteni, urmările sînt foarte diferite: proprietarii de case, negustorii, meșteșugarii înstăriți au avantaje (uneori importante), dar apar serioase neplăceri pentru sărăcimea orașelor (creșterea prețurilor) și pentru unele pături țărănești (sarcini noi, aruncate, de exemplu, asupra satelor grănicerești). Exodul transilvănean sub presiunea teribilei foamete din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea are și el consecințe însemnate asupra maselor rurale din interiorul arcului carpatic, contribuind la pauperizarea lor. Masivele băjeniri ardelenice în Principate, urmate de așezarea statornică aici, au și ele pentru Transilvania anumite consecințe negative (este vorba mai ales de frînarea, în limitele descrise, a creșterii populației); sub aspect social însă, este de luat în considerare

valoarea trecerilor dincoace de Carpați ca formă a luptei de clasă, ceea ce a reușit să smulgă cercurilor dominante unele concesii și n-a putut să nu aibe urmări pozitive asupra stării de spirit a maselor împilate din Principatul cotoplit de habsburgi. Plecărilor de aici se caută, de către Curtea de la Viena, a se împiedica cu strășnicie; acțiunea rămîne însă inoperantă, exodul fiind determinat de profunde cauze sociale.

Transmigrația temporară și statornică pe direcția Principatele extracarpatice — Transilvania, în ambele sensuri, a constituit o cale a întăririi continue a legăturilor multilaterale dintre diferitele teritorii românești. Trecerile demice au urmări importante pentru reflectarea acestor legături în conștiința poporului de pe ambele versante montane și pentru dezvoltarea mișcării naționale. Astfel, se crede că răsculații din 1784 cer și așteaptă ajutor din Țara Românească și Moldova, unde se și depun unele eforturi de a-l acorda⁷; știrile contemporane în acest sens sînt interpretate și numai ca simple zvonuri și bănuieli, dar semnificative, demonstrînd că opinia publică europeană descifrează în mișcare nu numai un sens social, ci și unul național⁸. La mișcarea din 1821 există și o certă participare transilvăneană, fie a unora care se aflau în Țara Românească în momentul declanșării acțiunii, fie a celor veniți special aici în scopul luptei sub drapelul revoluționar⁹. În 1839, F. Colson subliniază: românii din Transilvania „nutresc speranța de a fi uniți cu frații lor din Moldova și Țara Românească. Ideea unei uniri se popularizează tot mai mult”¹⁰. În anul precedent, Woronicz observă că procesul este influențat — pe de o parte — de necontenitele treceri de transilvăneni în Țara Românească „pentru a găsi de lucru și a-și valorifica măestria lor”, iar — pe de altă parte — de frecvențele refugieri temporare muntene dincolo de Carpați¹¹. Așadar, dorința de a vedea unirea românilor din cele trei țări, în vechile frontiere ale „Dachiei”, exprimată la sud de Carpați la începutul secolului al XIX-lea¹², precum și cerința unirii cu „Țara”, formulată de zeci de mii de glasuri la 1848, pe Cîmpia Libertății de lângă Blaj¹³, erau rezultanta unui proces secular.

Migrația pe direcția vestică. Plecări definitive se petrec în ambele sensuri, statornicirile în Banat fiind aproximativ similare cu cele din Țara Românească, fără a avea însă valori numerice prea mari. Migrația — în formă temporară

⁷ C. Cîmpeanu, *Date cu privire la atacul iobagilor asupra nobilimii din Cioara, Vurpăr și Vinul de jos în timpul răscoalei țărănești din anul 1784*, în „Anuarul Inst. ist. Cluj”, III, 1960, p. 258 (și n. 9), p. 277; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX...*, București, Edit. științifică, 1971, p. 213—217.

⁸ M. Dan, *Horea în conștiința europeană a vremii sale*, în „Magazin ist.”, II, 7—8 (16—17), 1968, p. 110—111.

⁹ L. Roman, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle—début du XIXe siècle)*, în „Revue roum. hist”, XI, 5, 1972, p. 790—791.

¹⁰ F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie...*, Paris, 1839, p. 265.

¹¹ P.P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cămpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, în „Anuarul Instit. ist. naț.”, Cluj, III, 1924—1925, p. 95—96, Nr. 7.

¹² Naum Rîmniceanu, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului...*, I, ed. Șt. Bezdechi, Cluj-Sibiu, 1944, p. 90—91; Zilot Românul, *Dăslușire*, ed. Gh. T. Kirișeanu, București, 1943, p. 19.

¹³ N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, I, p. 332 (și n.1)

și definitivă — este și aici una dintre căile importante ale întăririi legăturilor dintre ținuturile românești.

Autoritățile habsburgice se opun stabilirii în Banat a unor români din Partium, Transilvania și Țara Românească. Ele iau și măsuri ce înrăutățesc condițiile de trai ale multor bănațeni, ceea ce-i silește chiar la emigrare peste Dunăre, în teritoriul stăpînit de Imperiul Otoman. Sînt colonizați însă, în condiții privilegiate, grupuri de diverse naționalități. Această politică demografică vizează, printre altele, micșorarea relativă — în masa locuitorilor Banatului — a numărului românilor, din teamă față de lupta de eliberare a acestei populații; totodată, coloniștii catolici se încearcă a se transforma într-un sprijin al dominației Curții de la Viena.

În pofida acestei politici antipopulare, între oamenii muncii de diferite naționalități din Banat se stabilesc, treptat-treptat, tot mai multe legături, ceea ce va duce și la lupta comună împotriva împilării, fenomen observat și în Transilvania. Procesul se reflectă și în conștiința celor mai luminați fii ai poporului român și ai naționalităților conlocuitoare. În 1830, János Pálffy, călă de croitor, maghiar din Transilvania, arată țăranilor români din Banat necesitatea unirii Țării Românești, Moldovei, Ardealului, Banatului într-un stat puternic, cu un domn român¹⁴. Față de proiectul de lege reacionar în problema limbii, prezentat dietei transilvănene în 1842, împotrivirea este puternică nu numai în rîndurile românilor; gînditorul și luptătorul democrat sas St. L. Roth ia și el atitudine hotărîită: „Nu văd nevoia de a se impune o limbă oficială a țării. Căci noi avem deja o limbă a țării. Nu este nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română!“¹⁵

Migrația pe direcția sud-estică și sudică. Emigrarea munteană în secolul prereregulamentar are loc mai ales la miazăzi de Dunăre, în pašalicurile otomane, și în mod deosebit în zona de la vest de Nicopole. În anii 1740—1831, pe teritoriul de azi al Bulgariei și Jugoslaviei s-au așezat circa 36.000 munteni, dintre care doar în 1742 cam 15.000. Cauzele băjenirii se află, înainte de toate, în jugul fiscal; în același timp, este vorba de întregul sistem de asupriri ce apasă asupra maselor țărănești. Pierderile de locuitori, precum și suferințele poporului de pe urma emigrărilor, constituie un viguros act de acuzare împotriva opresiunii feudale și a regimului turco-fanariot.

Din pašalicurile sud-dunărene vin numeroși refugiați, mai ales în decursul a patru valuri: 1769—1774; 1793—1806; 1806—1812 (reîntoarcerile au durat însă pînă în 1814) și 1828—1830 (revenirile la sud de fluviu s-au prelungit pînă în 1834); totalul celor stabiliți în Țara Românească este de aproximativ 49.580 oameni (mai ales bulgari, un număr destul de însemnat de români, precum și — destul de puțini — sîrbi, greci etc). Perioada celei mai intense refugierii pe teritoriul muntean — în valuri absolute, în întreaga perioadă cuprinsă între secolul al XV-lea și mijlocul celui de-al XIX-lea — a fost cea dintre anii 1769—1834. Pînă în primii ani ai veacului trecut, direcția principală

¹⁴ I. D. Suci u, *O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor*, în „Studii“, 5, 1969, p. 975—976.

¹⁵ St. L. Roth, *Lupta pentru întîietate a limbii de stat în Transilvania...* (l. germ., 1842), în *idem*, *Viața și opera*, ed. C. Göllner, București, Edit. științifică, 1966, p. 101, 270.

a băjenirii sud-dunărenilor este înspre Țara Românească și numai de la sfârșitul războiului din 1806—1812 începe a fi înspre Bugeac și Rusia de sud.

Muntenii pribegiți peste hotare înfruntă nenumărate greutăți la trecerea peste Dunăre și la înjghebarea gospodăriilor pe locurile de popas, unde procesul stratificării lor sociale continuă. Se încadrează, totodată, în lupta eliberatoare locală, antifeudală și antiotomană, și aduc o contribuție însemnată la înflorirea economică și culturală a ținuturilor. Mulți dintre cei fugiți (în hasuri — Brăila, Turnu, Giurgiu — , în Dobrogea și în alte părți ale pašalicurilor) se reîntorc de bunăvoie ; îi găsim în număr însemnat și în cadrul celor patru valuri de băjenari sud-dunăreni, ce se revarsă asupra teritoriului muntean cu începere din 1769—1774. Covârșitoarea majoritate a celor fugiți sînt țărani, mai ales clăcași, și faptele lor se încadrează în lupta antifeudală a maselor populare din Țara Românească în vremea dată, silind cercurile conducătoare să acorde unele concesi, dar ele sînt desigur neesențiale.

Sud-dunărenii și hasliii refugiați la noi înfruntă și ei, mai ales în prima vreme, mari greutăți. Mulți se așează însă definitiv la noi, continuîndu-și vechile îndeletniciri. Faptul că printre ei se întîlnește un număr important de meșteșugari și neguțători constituie un indiciu sigur al nevoilor dezvoltării vieții materiale a societății muntene, al rapidității cu care — în condițiile formării relațiilor capitaliste — se extinde la noi piața internă. Totodată, existența printre refugiați a multor „lucrători“, „calfe“, „slugi“ etc. arată nu numai progresele constituirii atelierului de cooperatie capitalistă simplă și a întreprinderii comerciale prospere, ci și ale tot mai accentuatei stratificări de tip burghez, caracteristică în măsură crescîndă Țării Românești, precum și noilor coloniști ; ea se adîncește la aceștia în condițiile de dezvoltare găsite la nord de Dunăre, mai favorabile decît cele din pašalicuri. Ca urmare, burghezia se formează mult mai repede decît la sud de Dunăre, elementele burgheze din rîndurile pribegilor jucînd apoi un rol important în mișcarea de eliberare națională bulgară.

Emigrarea a fost pentru Țara Românească un flagel, dar în ansamblul populației muntene, băjenarii nu reprezintă decît un procent redus, masa cea mare a poporului — suportînd cu bărbăție nenumărate privațiuni și sălbăticiile claselor dominante — a rămas în patrie, a muncit și a luptat pentru prosperitatea ei, pentru libertate socială, pentru independență și unitate națională. În același timp, trecerile continue de oameni în raiale și în Dobrogea, precum și cele în sens contrar, au constituit un liant între teritoriile românești, unul dintre multiplele elemente ce-au stat la temelia alcătuirii națiunii române și a unirii politice de mai tîrziu.

Pentru hasuri și teritoriile sud-dunărene, însemnata emigrare de aici a constituit o frînă în dezvoltare nu numai sub aspect demografic, ci și sub aspect economic, dată fiind scăderea cantitativă a forței de muncă, mai ales plecarea unor mari grupuri de meșteșugari. Sînt însă de avut în vedere și unele urmări pozitive: acțiunile politice ale emigrației bulgare în Țara Românească își lărgesc tot mai mult sfera și-și sporesc eficacitatea, ceea ce era impobșil de realizat în condițiile regimului otoman de la sud de Dunăre ; băjenii înseși contribuie la întărirea ulterioară a luptei de eliberare socială și națională a maselor populare din raiale și regiunile de la miazăzi de fluviu.

Pe teritoriul muntean, unde refugiații găesc adăpost și sprijin, au loc câteva fenomene semnificative; a) procesul asimilării cuprinde un număr tot mai însemnat dintre noii așezați și descendenții lor, ceea ce era înlesnit și de religia comună; b) se stabilește o tot mai strânsă cooperare în rîndurile maselor populare de pe teritoriul românesc, indiferent de naționalitate; c) importante acțiuni au loc în lupta comună antiotomană, însuflețită de ideile înalte ale frăției între popoare. Astfel, dezvoltarea istorică a făcut ca poporul român și popoarele balcanice să fie animate de aspirații și idealuri comune în lupta împotriva cotropitorilor, pentru eliberare națională și socială, pentru unitatea de stat și neafirmare; forțele progresiste și revoluționare din sinul acestor popoare au militat pentru o trainică prietenie, stimă și respect reciproc.¹⁶ Una dintre punctele prieteniei între popoarele de pe ambele maluri ale Dunării a fost întinsă de pribegii care de-a lungul vremurilor au trecut și s-au așezat de-o parte și de cealaltă a fluviului.

Concluzii. Calculul regresiv, efectuat pe baza tuturor valorilor de mai sus, stabilește că — la sfîrșitul anilor respectivi — populația aproximativă a Țării Românești (inclusiv teritoriul raialelor, existente pînă în 1828—1829) a fost de 1.084.585 suflete în 1739; 1.211.275 — în 1760; 1.349.840 — în 1774; 1.520.950 — în 1791; 1.767.670 — în 1812; 1.795.130 — în 1820; 1.920.590 — în 1831¹⁷.

Numărul băjenarilor este mare: în decurs de 92 de ani, se stabilesc între Carpați și Dunăre aproximativ 100.000 de oameni. Orice exagerare a însemnătății acestui contingent în totalul populației muntene este însă de evitat, ceea ce rezultă din faptul că sporul natural al pămîntenilor, în răstimpul amintit, este de aproximativ 905.500 persoane. Avem însă de-a face cu o suplimentare relativ însemnată a forței de muncă (mai ales țărani clăcași) în societatea munteană, ceea ce determină nu numai o anumită grăbire a ritmului de creștere a produsului social total, dar și o lărgire a masei mîinii de lucru servile (adică o lărgire a sferei de aplicare a exploatării feudale). Totodată, existența unor pături relativ largi de coloniști, dintre care o bună parte privilegiați, constituie un ferment suplimentar al intensificării luptei antif feudale a țărănimii.

Stabilirea pe teritoriul Principatelor Române (mai ales în Țara Românească) a unui număr relativ mare de transilvăneni și sud-dunăreni subliniază nu numai agravarea situației social-politice la nord de Carpați și la sud de Dunăre, ci și intensificarea legăturilor între populația din ținuturile specificate. Fenomenul arată, în același timp, rolul Principatelor Române de adăpost pentru masele asuprite din ținuturile vecine; indică nivelul și nevoile dezvoltării economice a Țării Românești, nivel ce îngăduie absorbirea rapidă a unui număr relativ mare de noi brațe de muncă și oferă posibilități apreciable de dezvoltare elementelor orășenești — meșteșugari și neguțători; subliniază rolul Țării Românești ca bază a luptei ulterioare împotriva regimului antipopular de

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *Interviu acordat televiziunii bulgare, ibid.*, vol. 1, 1968, p. 581; *Cuvîntare la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Bulgar, ibid.*, vol. 2, 1968, p. 94.

¹⁷ Pe baza elementelor stabilite de autor, calculul a fost efectuat de Tiberiu Roman, conf. univ. la Institut. de Petrol, Gaze și Geologie din București.

dincolo de Dunăre, a luptei pentru eliberarea socială și națională în Peninsula Balcanică. Românii ardeleni, haslîi și sud-dunăreni găsesc totodată un element în plus: sprijinul fraților de același neam, apropierea între ei grăbind ștergerea particularității lor provinciale, *ergo* — grăbind procesul de formare a națiunii române.

Analiza numerelor calculate arată că stabilirea românilor transilvăneni la sud și est de Carpați a fost cea mai importantă băjenire aici în veacul pre-regulamentar; printre pibegii din Țara Românească precumpănesc românii (mai ales transilvăneni), pe locul al doilea venind bulgarii.

Reale depopulări (= scăderi absolute ale numărului locuitorilor) au loc numai în două împrejurări: în 1742 (din cauza masivei treceri muntene din acei an la sud de Dunăre) și în 1813 (din cauza ciumei). Aceasta însă nu poate îndreptați o concluzie generală, după cum faptul că cifra totalului locuitorilor României s-a micșorat de două ori în secolul nostru (în răstimpul primului război mondial, precum și în vremea celui de-al doilea război și a anilor de secetă 1945—1946) nu a dat nimănui ideea de a conchide asupra depopulării țării. Se desprind astfel și particularitățile evoluției numerice a populației muntene în anii 1739—1831: a) creșterea continuă a totalului ei; b) uneori (în perioadele 1740—1760 și 1813—1820), ritmul de creștere este lent; c) cele două momente de reală depopulare (1742 și 1813) constituie o excepție. Prin urmare, teoria „depopulării” este dezisă de realitate care este corect exprimată printr-o altă concluzie: *dezvoltarea continuă (dar uneori în ritm lent) a populației Țării Românești în întregul veac preregulamentar.*

Populația totală a Țării Românești (peste 1,9 mln. locuitori la 1831) nu reprezintă, în epocă, un quantum neglijabil, căci la 1830 Olanda are 2,6 mln., Elveția — 2 mln., Grecia (în întinderea stabilită de tratatul de la Adrianopole) — 0,6 mln., Finlanda — 1,5 mln., Suedia — 2,8 mln., Norvegia — 1,1 mln., Danemarca (inclusiv Islanda)—2 mln. etc. Unirea ulterioară a pămînturilor românești, prin lupta maselor populare, urma însă să realizeze un stat cu o populație incomparabil mai mare, cu o forță sporită, capabil să-și cucerească independența și să realizeze o dezvoltare multilaterală mult mai rapidă.

TRATATIVELE PRELIMINARE DESFĂȘURATE ÎN VEDEREA ÎNCHEIERII CONVENȚIEI COMERCIALE ROMÂNNO-AUSTRO-UNGARE DIN 1875

ANGHEL POPA

Începînd din a doua jumătate a secolului trecut, România era interesată să obțină din partea Turciei dreptul de a încheia tratate cu caracter economic cu alte state. În permanență, aceste solicitări întîmpinau opoziția Porții, care-și justifica atitudinea prin existența firmanului de investitură din 1866, potrivit căruia România nu avea dreptul să încheie nici o convenție directă cu o altă țară ¹.

Oamenii politici români au sesizat că este necesar să fie întreprinse acțiuni directe pe lîngă puterile interesate de a încheia tratate economice cu România. În acest sens, primele demersuri au fost făcute la Viena.

În perioada premergătoare pactului dualist austro-ungar, primul ministru al României, I. Ghica, la 15/27 februarie 1867 ² a trimis pe ministrul de externe, Gh. Știrbey, într-o misiune specială la Viena în vederea angajării unor convorbiri cu guvernul austriac în probleme ce interesau ambele țări. Primit de împăratul Francisc Iosif, trimisul român declara, în numele prințului Carol I, că România este interesată în stabilirea unor relații de înțelegere cu țara vecină.

Ca o confirmare a celor declarate, au început tratativele între Gh. Știrbey și noul cancelar austriac, baronul Ferdinand Friedrich von Beust ³.

O înțelegere alcătuită din cinci puncte, propusă de reprezentantul român, a stat la baza tratatelor ⁴. Punctul al doilea prevedea încheierea unei convenții referitoare la comerțul direct și de tranzit, pe bază de avantaj reciproc, precum și reducerea prețurilor la unele articole speciale ⁵.

---

¹ T. M a i o r e s c u, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 68.

² *Memoriile regelui Carol I al României*, București, (f.a.) vol. III, p. 31 (în continuare se va cita: *Memoriile regelui Carol I*).

³ Baronul von Beust, reprezentant al curentului de revanșă, era omul care, în concepția politicianilor vremii, avea să restabilească ordinea în cadrul imperiului după dezastruoasa înfrîngere dela Sadova. „Era ambițios și ca ministru al unui stat mic, a făcut o politică mare, aproape pînă la ridicol”. (R. C h a r m a t z, *Geschichte der auswärtigen Politik österreichs im 19. Jahrhundert*, 1848, bis 1895, II, Ed. B.G. Teubner, Leipzig-Berlin, 1918, p. 77.

⁴ V. N e t e a, *Înființarea agenției diplomatice române de la Viena și recunoașterea independenței României de către Austro-Ungaria*, în „Studii”, tomul XX, nr. 3, 1967, p. 478.

⁵ *Memoriile regelui Carol I*, vol. III, p. 32.

Răspunsul pozitiv al lui Beust, dar mai ales acreditarea consulului austriac la București la 22 februarie /6 martie 1867, dovedeau că Austria era interesată să consolideze relațiile cu România. În același sens se exprima și Gh. Stirbey, la 5/17 martie 1867⁶, când informa Bucureștii despre tratativele purtate la Viena, subliniind în mod deosebit faptul că a fost bine primit⁷.

Dar, blamat de Cameră, guvernul prezidat de I. Ghica demisiona. Noul guvern condus de A. Crețulescu, o coaliție a grupărilor politice liberale, purta pecetea gândirii liberal-radicalilor, în frunte cu I. C. Brătianu și Ștefan Golescu, fapt ce se va simți în special pe plan extern printr-o politică națională.

Apropierea tot mai evidentă dintre clasele dominante austriece și maghiare care pregăteau încheierea pactului dualist, act ce avea să prelungească existența monarhiei habsburgice, a determinat guvernul liberal român să desfășoare o politică antiaustriacă. Așa se explică întreruperea tratativilor româno — austriece de la începutul anului 1867.

Presiunile exercitate asupra României de către puterile interesate, ca urmare a încordării relațiilor româno-austriece, au determinat guvernul liberal, pentru a calma situația, să reia tratativele cu Viena în vederea încheierii unui tratat comercial.

Pe de altă parte, trebuie spus că, pentru realizarea acestuia, militau nu numai politicieni ai vremii, dar și reprezentanți ai vieții economice din România. O dovadă în acest sens o constituie memoriul din 8/20 martie 1867, adresat prințului Carol I, de către un grup de comercianți români, aflați în capitala Austriei, care solicitau încheierea unei convenții româno-austriece și numirea unui agent diplomatic care să le apere interesele, explicând cererea prin importanța comercială a Vienei, caracterizată drept „punctul principal al comerțului nostru și trecătoare între celelalte țări unde interesul nostru vital ne poartă în călătorii”⁸.

Că problemei în cauză i s-a acordat atenție din partea guvernului român, o dovedește ședința Consiliului de miniștri din 23 mai 1867⁹, în cadrul căreia, ministrul de externe Ștefan Golescu a prezentat un expozeu relativ la tratativele purtate cu Viena pînă în acel moment, în vederea realizării dezideratelor ce au fost abordate în cadrul memoriului amintit.

Încheierea pactului dualist, austro-ungar, uniunea forțată a Transilvaniei cu Ungaria, atitudinea de solidaritate a opiniei publice românești¹⁰ și a unor personalități politice cu frații transilvăneni au determinat încordarea la maximum a relațiilor româno-austro-ungare. O continuare a tratativilor

⁶ V. Maciu, *România și pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 299.

⁷ După unii autori, se pare că, în afara problemelor economice, Gh. Stirbey a căutat să obțină sprijinul Austriei ca, în eventualitatea „(. . .) unor apropiațe încurcături noi în Orient, să se poată face ca furtuna să rămână depărtată de granițele României” (*Memoriile regelui Carol I*, vol. III, p. 34).

⁸ V. Netea, *op. cit.*, în loc. cit., p. 478.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Vezi V. R u s s u, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, în „Analele științifice ale Universității Al.I. Cuza din Iași”, (serie nouă), tom. XIV, 1968.

economice cu dubla monarhie, în noile condiții, nu mai era posibilă. Abia în 1868, va interveni o schimbare, când România semna o convenție cu consorțiul austriac Offenheim,¹¹ privind concesionarea căii ferate române de la granița cu Austro-Ungaria (Bucovina), de-a lungul Moldovei, pînă la Galați.

La 5/17 mai 1869, guvernul român solicita Austro-Ungariei aprobarea pentru „cotarea la Bursa Vienei a valorilor române”¹², cu preferință pentru acțiunile concesiunii Strousberg. Cu toate că răspunsul a fost negativ, motivîndu-se că acțiunile Strousberg nu se bucurau de succes, Viena, după cum informa agentul diplomatic român la 8/20 iunie 1870¹³, își manifesta dorința de a investi capital în România.

Toate aceste căutări și demersuri pe plan economic atît din partea României cît și a Austro-Ungariei, dovedeau pînă la evidență, că „domina tot mai simțit convingerea că considerațiunile de natură politică și economică cereau neapărat încheierea unei convenții¹⁴ între cele două state.

În ce privește Austro-Ungaria, din cauza situației sale geografice, a relațiilor comerciale, era interesată să-și asigure piața românească, cu atît mai mult cu cît concurența engleză și franceză constituia un real pericol pentru comerțul austro-ungar. Adăugînd la aceste realități greutățile produse de un comerț neregulat și un tarif defectuos, găsim adevăratele cauze ce au determinat dubla monarhie să persevereze în vederea încheierii unui tratat economic cu România. Acestor factori de natură economică li se adăugau considerente de ordin politic.

Ideea unui tratat economic cu Austro-Ungaria a găsit susținători și în rîndul politicianilor români, care plecau de la premisa că, în acest fel, România obținea o autonomie deplină, fără a fi neglijate problemele economice care în concepția lor, aveau menirea de a lărgi cadrul tratatului, dar fără a afecta preponderența celor politice.

Problema încheierii unui tratat economic româno-austro-ungar va intra într-o fază nouă și definitivă, în 1871, cînd este numit ca ministru de externe al imperiului dualist contele I. Andrassy¹⁵.

Potrivit concepției sale, un tratat economic cu România ar fi adus (...) „nu numai foloase economice Austro-Ungariei, ci îi dădea și o bază

¹¹ Trebuie subliniat următorul aspect: concesiunea Offenheim a fost redusă la o treime, deoarece consorțiul german Strousberg se arăta și el interesat într-o astfel de întreprindere. Ultimul a fost preferat. Motivul invocat de oamenii politici români, pentru această preferință, era de ordin politic: „era mai puțin primejdios pentru țară a avea a face cu Prusia, stat de prim ordin, dar care nu era încă imperiul german, decît cu Austro-Ungaria, stat vecin cu România”. (D. Berlescu, *O pagină din istoria contemporană a României: recunoașterea independenței*, în „Studii și cercetări științifice, Ed. Academiei, vol. IV, fasc. 1—4, 1953, p. 520). Nu trebuie neglijat nici faptul că, prin reducerea consorțiului Offenheim, România își manifesta și pe această cale, opoziția sa față de pactul dualist austro-ungar.

¹² V. Netea, *op. cit.*, în loc. cit., p. 482.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ C.I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale (1898—1940)*, București, 1941, p. 11.

¹⁵ Din februarie 1867, prim-ministru al guvernului de la Budapesta, I. Andrassy, a obținut o mare influență în politica externă a monarhiei. (R. Charamatz, *op. cit.* p. 87—88). Inițiator al politicii „itinerarului” fix”, opusă total curentului inițiat de Beust pe plan extern, el a servit cu devotament dubla monarhie, dar a acordat în permanență prioritate intereselor națiunii sale.

sănătoasă pentru a lega strâns, politicește, România de monarhia dublă. Rezultatul politic apărea cu atât mai important, cu cât o atitudine de acest fel a României i se înfățișa ca o mai bună garanție că politica acestei țări nu gravitează în afara intereselor sale.¹⁶ Elocvent, în acest sens, este interesul manifestat de baronul Gagern, care, în cadrul unei convorbiri purtate cu reprezentantul României la Viena¹⁷, P. P. Carp, în 1871, își exprima dorința ca cele două țări să încheie un tratat economic, tratat care urma să poarte denumirea de convenție, din motive dictate de necesitatea de a nu jigni Turcia, ca putere suzerană. Ca o consecință a întrevederii dintre cei doi oameni politici, ambele țări au acționat în vederea pregătirii convenției economice.

Guvernul român declara, fără echivoc, că este gata să facă înlesniri economice Vienei, dar cu condiția ca viitoarea convenție să fie încheiată între cele două state în cauză, fără imixtiunea Turciei, justificându-și poziția prin faptul că „era important pentru România de a face un act de autonomie”¹⁸.

În același sens, acționa și I. Andrassy care solicita Turciei înțelegere pentru a nu se opune intențiilor Austro-Ungariei de a încheia un tratat economic cu România care, de altfel, nu va avea caracterul „unui tratat între Suveran și Suveran, ci al unui simplu schimb ministerial de note”¹⁹.

Lezată, Poarta, secondată de Anglia și Franța, se opune invocând clauzele tratatului de la Paris din 1856 și firmanul de investitură din 1866 adresînd, în același timp, o circulară puterilor garante la 24 septembrie 1873²⁰, prin care interzicea României dreptul de a încheia convenții comerciale.

Protestînd, guvernul român a fost susținut de către Austro-Ungaria, Prusia și Rusia care, într-o declarație comună, adresată Porții, făceau cunoscut că vor negocia direct cu România, iar convențiile ce urmau să fie încheiate nu vor avea un caracter politic, fiind sembrate decât de ministrii celor două țări în cauză. Concomitent, deși îngreuiate de poziția refractară a Turciei, tratativele româno-austro-ungare au fost continuate, iar la 22 iunie/4 iulie 1874, V. Boerescu trimitea agentului român la Viena, Costaforu, textul proiectului de convenție la care lucrase o comisie din decembrie 1873²¹.

Proiectul analizat la Viena, la începutul anului 1875, a suferit modificări în urma intervenției lui I. Andrassy cu scopul precis, dar nedeclarat, de a asigura interesele moșierimii maghiare.

Autorizat de guvernul român, la 22 iunie/4 iulie 1875, Costaforu semna convenția comercială cu Austro-Ungaria, informînd Bucureștiul: „Astăzi, 22 iunie, am avut cinstea, în calitate de agent diplomatic și delegat al Alteței Voastre, de a semna cu contele Andrassy, ministrul afacerilor străine și delegat

¹⁶ C.I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁷ Idem, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent. (Relațiunile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1871—1902)*, vol. I, partea I-a, București, 1904, p. 94. (în continuare se va cita: *Istoria politicii noastre vamale și comerciale*).

¹⁸ Idem, *Studii economice, politice și sociale (1898—1940)*, București, 1941, p. 11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 12.

²⁰ V. Netea, *op. cit.*, în loc. cit., p. 488.

²¹ C.I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale*, p. 119.

al M. Sale Împăratului, convențiunea de comerț între Austro-Ungaria și România²².

În țară, convenția a întâmpinat o înverșunată opoziție²³, în fruntea căreia se aflau M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu A. G. Golescu²⁴. După lungi și înverșunate discuții, în urma prezentării raportului referitor la convenție de către I. Strat²⁵, dar mai cu seamă în urma strălucitei pledoarii a lui V. Boereseu, Camera și Senatul au votat convenția cu Austro-Ungaria²⁶.

Deși considerată de Costaforu drept „cea mai perfectă egalitate între ambele înalte părți contractante²⁷, afirmația nu era justă și nu oglindea realitatea, deoarece din punct de vedere economic, convenția va avea rezultate dintre cele mai dezastruoase pentru industria română aflată la început de drum. Dar tot atât de adevărat era că, din punct de vedere politic, ea a constituit preludivul semnării unor convenții similare cu Rusia și Germania, care vor fi completate de aranjamentele comerciale încheiate cu Anglia, Franța, Elveția, Olanda și Italia²⁸. Gestul era foarte semnificativ. El anunța marele act politic ce va fi realizat în 1877 de către poporul român: independența națională.

²² *Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII p. 15–16.

²³ La 4/16 iulie 1875, prințului Carol I i-a fost prezentată o petiție, purtând 1900 de semnături, prin care i se cerea să nu sancționeze convenția. Peste hotare, opoziția a dezlănțuit o adevărată campanie împotriva convenției și a partizanilor ei, prin publicarea a numeroase broșuri anonime (*Memoriile regelui Carol I*, vol. VIII, p. 19).

²⁴ V. Netea, *C.A. Rosetti*, București, 1970, p. 305.

²⁵ Vezi *Raportul lui Ion Strat asupra convențiunii comerciale încheiate cu guvernul austro-ungar la 22 iunie st. n. 1875*, în V. Slavescu, *Ion Strat economist-financiar-diplomat (1836–1879)*, vol. II, București, 1946, p. 277–280.

²⁶ Convenția a fost promulgată la 26 mai/7 iunie 1876, iar începînd cu 1/13 iunie același an, a fost aplicată. (I. Tiberian, *Legăturile economice dintre România și Transilvania în perioada 1876–1886; aplicarea Convenției comerciale din 1875*, în „Studii”, tomul XXII, nr. 5, 1969, p. 906.

²⁷ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1923, p. 108.

²⁸ I. Tiberian, *op. cit.*, în loc. cit., p. 906.

ELIBERAREA POPOARELOR DIN AMERICA LATINĂ (1810—1826)

DUMITRU ALMAȘ

Marile mișcări de eliberare națională care au frământat lumea la începutul veacului al XIX-lea au cuprins și America Latină, colonie a Spaniei sau Portugaliei încă din secolul al XV-lea. Așa s-a angajat, între anii 1810 și 1826, lupta popoarelor sud-americane împotriva stăpînitorilor colonialiști.

După războiul revoluționar pentru independență cîștigat de cele 13 colonii engleze între 1774—1783, după revoluția din Haiti, războiul de eliberare dus de popoarele din America Latină reprezintă al treilea mare moment în eliberarea acestui continent de sub colonialism și de formare a unor state naționale de limbă spaniolă, ca o contrapondere a celeilalte jumătăți a continentului anglo-saxon.

Formațiile politice la începutul veacului al XIX-lea din această parte a continentului american, colonie spaniolă, se numeau: *Noua Spanie* (Mexicul și teritoriul pînă la istmul Panama), *Noua Granadă* (Venezuela, Columbia, Republica Dominicană), *Peru* (Ecuador, Peru și Bolivia de azi) și *La Plata* (Paraguay, Uruguay, Chile și Argentina). Brazilia era din 1500 colonie portugheză. Teritoriile stăpînite de spanioli aveau o populație de aproximativ 15.000.000 de locuitori, iar Brazilia de circa 3.500.000. Această populație era alcătuită din autohtoni amerindieni: azteci, mayas, incași, din negri aduși din Africa, din creoli-spanioli așezați aici în decursul secolelor (cam 3 milioane) și spanioli, veniți anume pentru a administra aceste colonii. Aceștia din urmă erau porecliți „peninsularii“ și nu treceau, ca număr, de 300.000.

În timpul dominației lor de aproape trei veacuri, clasele stăpînitoare spaniole au introdus în America de Sud un sistem de exploatare specifică, în scopul de a acapara bogățiile din aceste teritorii, cu cheltuieli cît mai mici și cu profituri cît mai mari. Dacă la început urmăreau mai ales exploatarea aurului și a argintului, cu timpul spaniolii și portughezii au devenit proprietarii unor imense latifundii, aservind populația băștinașă și storcînd fără milă viața negrilor transportați din Africa. Trebuie știut că 40% din proprietățile funciare erau deținute de biserică, preoții fiind cei mai numeroși exploatare ai acestor colonii.

Marile proprietăți funciare coloniale au avut diferite forme de organizare economică. Astfel existau sisteme cu caracter feudal, copiate după modelele

din Spania — *encomienda* spaniolă — apoi sistemul *hacienda*, când proprietarul stăpînea în mod real pămîntul, muncindu-l cu lucrători liberi, în teorie, dar în realitate iobagi și peoni, supuși opresiunilor economice, politice și rasiale.

Favorizînd sistemul monoculturilor (cacao, cafea, trestie de zahăr, tutun, bumbac, orez, indigo), marii proprietari s-au antrenat în schimbul de mărfuri internațional, crescînd mereu, intensificînd stoarcerea economică a maselor prin: sclavie, șerbție și exploatarea cu caracter capitalist.

În toată perioada colonială, aceste teritorii au fost mai ales teritorii cu producție agrară. Totuși, în unele părți se acorda o atenție destul de importantă și mineritului (aur și argint), mai ales în primele decenii ale colonizărilor. Extracția minereurilor industriale a început să se dezvolte abia după ce s-au pus bazele unor industrii moderne în Spania și în Europa.

Administrativ și politic, coloniile spaniole erau guvernate de vice-regi, ajutați de organe locale, alcătuite îndeosebi din spanioli — „peninsulari“. La sate puterea era deținută de un „cacio“, un fel de staroste. În afară de aceștia, nimeni nu dispunea de drepturi politice: nici creolii, nici metișii descendenți din amestecul albilor cu indienii, nici mulatrii, născuți din albi și negri, nici chiar spaniolii născuți aici, cu toate că, de multe ori, aveau o situație materială foarte bună: meseriași ori mici negustori. Indienii și negrii erau deosebit de crunt asupriți și exploatați. Aceasta a provocat repetate răscoale ale maselor împotriva stăpînirii spaniole. Nemulțumiți erau și creolii, geloși pe puterea și bogăția „peninsularilor“. Nemulțumirile su sporit odată cu restricțiile guvernului spaniol asupra comerțului: aceste colonii nu aveau dreptul să facă negoț cu nici o altă țară în afară de Spania. Peste toate acestea, coroana spaniolă, în veșnică criză de bani, aplica în colonii vreo 40 de feluri de impozite, urmărind să scoată cît mai mult aur.

În lupta pentru libertate, conducătorii popoarelor din America Latină se aflau sub influența iluminismului francez și a revoluției burgheze din Franța, precum și sub influența doctrinelor revoluționare ale nord-americanilor Jefferson și Tom Payne. Chiar faptul că Spania a dat oarecare ajutor luptei pentru independență coloniilor engleze, cu scopul de a lovi în vechiul său adversar — Anglia, — a avut de asemenea importante urmări asupra stării de spirit din aceste colonii americane: libertatea cucerită la Philadelphia era necesară și în Mexic, era necesară și în Caracas, Rio de Janeiro sau Buenos-Aires.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, lupta de eliberare s-a intensificat: au izbucnit numeroase răscoale ale indienilor și ale negrilor, s-a întezit acțiunea de eliberare a creolilor. Dar lupta decisivă s-a dat în primele trei decade ale veacului al XIX-lea. La început, această luptă s-a conjugat cu cea dusă de spanioli împotriva stăpînirii napoleoniene. Folosind această situație favorabilă, intelectualii din coloniile spaniole au ridicat steagul luptei de eliberare, antrenînd pe creoli, indieni, metiși, mulatri și negri.

Istoria acestui război de eliberare, purtat între 1810 și 1826 se împarte în trei perioade:

- a) 1810—1815, cînd popoarele asuprite au dobîndit importante succese;
- b) 1815—1816, cînd armatele spaniole au înfrînt forțele sud-americane,
- c) 1817—1826, cînd se desfășoară noua ofensivă a popoarelor răscolite și victoria lor definitivă împotriva colonialismului spaniol.

După ocuparea Spaniei, în 1808, Napoleon a trimis în America un număr mare de funcționari, cu misiunea de a prelua conducerea vastului imperiu colonial spaniol. Cum era și firesc, localnicii i-au primit cu multă ostilitate. Încurajate de izbucnirea luptei de eliberare din Spania, masele din aceste colonii și-au întezet lupta.

La Caracas, în 19 aprilie 1810, s-a organizat o juntă revoluționară care a proclamat independența Venezuelei, iar în decembrie 1811 a adoptat o constituție cu caracter republican. În curînd se înregistra o adevărată mișcare de eliberare națională în America Latină, îndreptată atît împotriva francezilor cît și a spaniolilor. Trupele spaniole au primit ordin să înăbușe mișcarea revoluționară cu arma. Revoluționarii și-au organizat o armată care, sub conducerea lui Simon Bolivar — un creol bogat din Caracas —, cunoscător al revoluției franceze și, o vreme, admirator al lui Napoleon, a obținut, în primăvara anului 1813, victoria împotriva spaniolilor. Dar, lupta a continuat în condiții deosebit de grele. Pentru atragerea maselor la luptă, Bolivar a ajuns la convingerea că trebuie să împroprietărească llianeros-ii și soldații care luptau pentru eliberare, sclavii trebuiau eliberați, iar administrația puternic centralizată. După victoria de la Boyaca, în 10 august 1819, s-a proclamat republica Columbia care cuprindea și Venezuela. Președinția a revenit lui Simon Bolivar. A urmat eliberarea Ecuadorului, în 1822 și alipirea lui la Columbia, care a devenit acum Gran Columbia. Menționăm bătălia de la Ayacucho, socotită drept un Yorktown al Americii Latine. În 1824, Bolivar a eliberat o bună parte din Peru, care a format statul Bolivia, nume dat întru slăvirea eliberatorului. Ultimele trupe spaniole s-au predat lui Bolivar, la 23 ianuarie 1826.

Încă din 22 mai 1810 a izbucnit lupta de eliberare națională și în Argentina. Și aici s-a format o juntă revoluționară. La început au condus Mariano Moreno și Manuel Belgrano, iar mai tîrziu, San Martin, fost ofițer în armata spaniolă. După numeroase bătălii, la 9 iulie 1816, congresul de la Tucman a proclamat independența Provinciilor Unite La Plata. Ca să lichideze forțele spaniole retrase în Peru și Chile, San Martin a întreprins o uimitoare expediție peste Anzi, trecînd munții pe la o altitudine de peste 5.000 de m. La vest de Anzi, în Chile, a dat marea bătălie de la Chacabuco (12 februarie 1817). Forțele regale spaniole au fost zdrobite, iar Chile a fost eliberat. În vara anului 1822, a ajuns la Guayaquil, în Ecuador, unde s-a întîlnit cu Simon Bolivar, cu scopul de a colabora pentru nimicirea tuturor forțelor adverse. Dar cei doi mari conducători ai luptei de eliberare n-au reușit să se înțeleagă asupra formei de guvernămînt, asupra frontierelor dintre Peru și țările din nord, precum și asupra conducerii militare. În consecință, San Martin s-a retras, împreună cu armata sa.

Datorită eroismului armatei lui San Martin s-au eliberat Paraguai și Uruguai. În Chile s-a format, de asemenea, o juntă revoluționară și un guvern provizoriu, condus de O'Higgins care, în iunie 1811, au declarat independența statului. Dar spaniolii au intervenit cu forțe noi și, în 1814, au restabilit vechea putere colonialistă. San Martin a venit însă în ajutorul poporului din Chile care a proclamat din nou independența. Se cuvine a fi spus că negrii și localnicii amerindieni au participat în număr foarte mare la acest război. Unii negri au ajuns chiar ofițeri, ca de pildă locotenentul Petro Camejo, poreclit „primul

negru“, căzut în luptele de la Carabobo (24 iunie 1821), lupte care au asigurat independența Venezuelei.

În Mexic războiul a izbucnit în 1810; la 16 septembrie s-a format junta revoluționară. Spre deosebire de celelalte regiuni ale Americii Latine, unde lupta de eliberare au condus-o creolii, baza socială a mișcării de eliberare din Mexic au format-o masele populare. Aici, contradicțiile dintre creolii moșieri și țărani erau foarte puternice. Astfel că, în programul luptei de eliberare, pe lângă independența națională, figurau și problema retrocedării pământului indienilor, abolirea tributului și eliberarea sclavilor, precum și alte revendicări cu caracter burghezo-democratic. Din rîndul intelectualilor apropiați de mase s-au ridicat, la început, Miguel Hidalgo, José Maria Morelos și Francisco Xavier Mina. Miguel Hidalgo, preot, cult, influențat de iluminism, a pornit răscoala din satul Dolores, în 16 septembrie 1810. „Grito de Dolores“, lansat în acea zi, reprezenta un manifest-program revoluționar, pentru pămînt și libertate. Ajutat de generalul Allende, a strîns o armată de 80.000 de țărani, care s-a unit cu detașamentele țărănești, conduse de preotul José Maria Morelos și au înfrînt la Monte de las Cruces armata generalului spaniol Trujillo. În lunile următoare, ei au obținut mari succese în luptă și au pornit la preluarea proprietăților rurale. Dar, după ce s-a extins războiul și în provinciile nordice, s-au ivit conflicte între conducători. Spaniolii au profitat de aceasta și generalul Calleja a reluat ofensiva. Hidalgo a fost prins și executat ca rebel, eretic, ateu și trădător. Poporul a continuat însă lupta. În 1813 s-a convocat, la Chilpancingo, un congres național al deputaților din teritoriile eliberate. Congresul a proclamat independența Mexicului. Dar, ajutat de elementele reacționare, s-a ridicat la conducere Augustin de Iturbide, un fost ofițer în armata spaniolă. El a căutat să lichideze cuceririle cîștigate de masele populare. La 19 mai 1822 s-a încoronat chiar ca împărat, cu numele de Augustin I. Dar, după 9 luni, masele populare conduse de Herrera și Bravo, ajutați de Santa Ana, ofițer de origină indiană, cu idei republicane, l-au răsturnat pe Augustin I și l-au izgonit din țară.

Lupta de eliberare s-a terminat în primăvara anului 1824, cu victoria mexicanilor și proclamarea republicii. Cînd Iturbide a încercat să preia puterea, republicanii l-au prins și l-au executat. Constituția acestei republici proclama egalitatea indienilor cu albi, realizîndu-se, astfel, cel mai democrat regim din noile state create în America. De asemeni, țările din regiunile Americii Centrale s-au declarat independente, pe rînd, iar guvernul spaniol, incapabil să mai intervină cu armele, a fost nevoit să le-o recunoască. America de centru a devenit liberă, după cum se spunea „fără să tragă un foc de armă“.

În 1826 ultimele trupe ale lui Ferdinand al VII-lea s-au predat lui Simon Bolivar, marcînd, astfel, sfîșitul războiului de eliberare a popoarelor din America Latină. Spaniei i-au mai rămas doar Cuba și Porto Rico. Guvernul spaniol a încercat, în repetate rînduri, să reia războiul de recucerire a coloniilor pierdute, dar fără rezultat.

Vrednic de semnalat este faptul că Simon Bolivar a căutat să unească aceste noi state latine și catolice într-unul singur: „Federația Anzilor“. Bolivar chiar credea că va putea alcătui o „Sfîntă Alianță a Libertății“, opusă „Sfintei Alianțe a despoților“ care domina atunci Europa. În 1826, a convocat, la

Panama, delegații tuturor statelor americane. A făcut însă greșeala de a convoca și delegați din S.U.A. care nu aveau nici un interes să se ridice un rival prea puternic pe propriul lor continent și au sabotat cât au putut planul de unificare.

Interesele și ambițiile conducătorilor acestor tinere republici, marile dificultăți de comunicație de la Rio Gran del Norte pînă la Capul Horn, ca și opoziția Angliei și a S.U.A., au făcut ca încercarea de federalizare să eșueze, îndată după moartea lui Bolivar, în 1830. În locul ei au apărut 15 republici independente.

Aproape simultan, s-a desfășurat și lupta de eliberare națională a Braziliei. Stăpînită de portughezi, începînd din 1500 această imensă țară era guvernată prin delegați ai coroanei, investiți cu puteri depline. Ca și în coloniile spaniole, și aici se practica discriminări de tot felul, chiar și față de creoli. De aceea, s-au stîrnit și aici multe răscoale ale sclavilor negri, mișcări sociale și de eliberare națională. În 1789 Joaquim José de Silva Xavier, poreclit Tiradentes, a inițiat o răscoală pentru transformarea Braziliei într-o republică democratică independentă. Mișcarea a fost înăbușită, iar Tiradentes executat, în 1792, la Rio de Janeiro.

Lupta s-a reluat în veacul al XIX-lea. În 1817 a izbucnit, la Pernambuco, o insurecție condusă de Domingo José Martinis, ajutat de creoli. Un rol deosebit, în lupta pentru eliberarea Braziliei l-a jucat José Bonifacio de Andrada. Dar acești conducători n-au izbutit să mobilizeze întreaga țară în această luptă progresistă și au fost înfrinți.

Independența Braziliei a fost cucerită mai tîrziu și fără vărsare de sînge. În 1808, Juan al VI-lea, regent al Portugaliei, s-a refugiat în Brazilia ca să scape de ocupația napoleoniană. În 1820 s-a reîntors în țară, lăsînd în Brazilia pe fiul său don Pedro. Îndată după aceasta, mișcarea de eliberare s-a intensificat iar don Pedro a fost silit să declare țara independentă, în 7 septembrie 1822. Dinastia de Braganza s-a menținut, datorită alianței forțelor conservatoare cu creolii bogați. Regimul instaurat aici, cu caracterul lui conservator va dura pînă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea ; în 1889 s-a îndepărtat monarhia și s-a proclamat republica Statelor Unite ale Braziliei.

În lupta ei de eliberare, America Latină a fost ajutată de revoluțiile din Spania din 1820, care au paralizat intervenția militară a lui Ferdinand al VII-lea și a peninsularilor, dînd un nou și major impuls luptei de eliberare a popoarelor din colonii.

A fost ajutată de Anglia și de S.U.A., care aveau tot interesul să se prăbușească imperiul colonial al Spaniei și al Portugaliei ca să acapareze ele piețele noilor state, formate prin lupta revoluționară a popoarelor. Guvernul englez s-a împotrivit intervenției în aceste colonii propusă de Sf. Alianță. Armata franceză, care a restaurat în Spania guvernul absolutist al lui Ferdinand al VII-lea, în 1823, a trebuit să se mulțumească numai cu victoria de la Trocadero ; nu a mai primit ordin să se îmbarce pentru America. În același an, președintele Monroe prezenta celebra lui declarație, prin care cerea neamestecul europenilor în America. Astfel a biruit principiul neintervenției, tot mai energic susținut de burghezia engleză și americană, care „adulmecase” aceste inepuizabile izvoare de materii prime și debușeuri pentru industria lor.

Noile state cumpărau produse industriale, vase de război, arme. În 1825, ministrul englez Canning scria către Granville: „Acțiunea s-a realizat (eliberarea Americii Latine), ghiara e înlăturată (stăpînirea spaniolă). America spaniolă este liberă și, dacă nu conducem rău afacerile noastre, ea va fi a englezilor“.

Adăpostii de lozinca „America, americanilor“, yankeii ca și englezii s-au amestecat tot mai mult în economia și politica noilor state.

Cu toate acestea, războiul pentru independență se înscrie în istorie ca un mare fapt progresist, ca un episod principal în lupta anticolonială, un fapt răsunător în marele efort al omenirii pentru cucerirea libertății.

BIBLIOGRAFIE

- H. Barbagelata, *Histoire de l'Amérique espagnole*, Paris, 1936.
E. Finot, *Bolívar pacifista*, New York, 1936.
G. Granados, *Historia de Mexico*, 2 vol. Mexico, 1956.
J. Humbert, *Histoire de la Colombie et du Venezuela* Paris, 1946.
S. Madariaga, *Bolívar*, 2 vol, Mexico, 1951.
Viorel Sirbu, *Revoluția hispano-americană*, București, 1970.
W. Foster, *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, București, 1954.

Medalion istoric : DIMITRIE CANTEMIR (1673—1723)

MIHAIL BERZA

Împlinirea a trei veacuri de la nașterea lui Dimitrie Cantemir și a 250 de ani de la săvârșirea sa din viață ne găsește pe noi, între urmași, mai capabili decît înaintașii noștri de a-i înțelege locul în desfășurarea istoriei românești și a-i surprinde dimensiunile neobișnuite ale personalității. Și aceasta datorită maturității la care a ajuns cultura românească, în stare azi a-și desluși mai bine propria-i devenire, ca și, în genere, unei conștiințe istorice mai adînci, unei viziuni a trecutului mai adecvate realității. Căci Dimitrie Cantemir aparține istoriei sub mai multe înfățișări, legate între ele, dar ajungînd fiecare în parte a-i asigura un rol de seamă în viața poporului român. A fost domnitor, nu pentru că a ocupat un număr de luni scaunul domnesc, ci pentru că a avut o conștiință de conducător de țară, și-a gîndit menirea, a meditat îndelung, a încercat chiar, soluții proprii de guvernare, mai încăpătoare decît cele în ființă atunci. A fost, în același timp, omul marii hotărîri, menite a smulge țara din stăpînirea străină, a-i reda libertatea pierdută de aproape două veacuri, a o reacheza în drepturile ei. Într-o vreme de lărgire a orizontului cultural, cînd învățații se înmulțeau și în neamul nostru, a fost de asemenea, și de departe, cel mai învățat dintre ei.

S-a adăpat la marile culturi ale vremii lui, care se întîlneau cu deosebire la răscrucea care era capitala sultanilor unde Cantemir și-a petrecut mare parte din adolescența și tinerețea intrată grabnic în maturitate: cultura răsăritului creștin al Europei, desfăcută din Bizanț, dar în plină transformare; cultura orientală, mai ales turcească, dar cu adînci rădăcini în lumea arabă și persană; a Apusului, ale cărei răsfrîngeri ajungeau și în Moldova și al cărei val îl va recultura înnoitoare găsi bătînd puternic în noul mediu al Rusiei lui Petru cel Mare.

Din aceste contacte, atît de variate, nu va ieși o haotică îngrămădire de cunoștințe, un pitoresc bazar de frînturi multicolore, ci o cultură organică, asimilată, sintetizată, dominată de o puternică inteligență. De aceea prințul așteptîndu-se două decenii destinul la marginea Bosforului nu a devenit nici fanariot, nici turc, după cum exilatul de pe Neva, principe al Imperiului rus, a rămas, cum și plăcea să-și spună, „voievod și de moșie domn al Moldovei“, adică, pretutindeni, el însuși. În aceasta, un loc de seamă a ținut, desigur, ancorarea lui solidă în cultura românească, în ambele sale planuri: cel popular

și cel al cărturarilor, după cum nu a putut să rămână fără urmări însăși conștiința originii și rosturilor poporului său.

Eruditul, cititorul de cărți, era și un curios de oameni, de credințele și formele lor de trai, de obiceiurile și aplecările lor. Umbla cu ochii deschiși printre semenii săi și de aici o parte atît de însemnată de observație directă — fie din lumea românească, fie din cea musulmană — în opera sa. Îndoitei aplecări, către acțiune și către lectură, îi corespunde, astfel, și o dublă sursă a cunoașterii: cuvîntul scris și realitatea vie.

Dar Cantemir nu se mulțumește să adune. Din cele strînse trebuie să și dea: pentru el, pentru alții, pentru ai lui. Dacă va fi început a scrie îmbiat de dorința de a se vesti lumii, anii de riguroasă muncă ai Descrierii Moldovei și Hronicului, ai Istoriei Imperiului otoman și Sistemii religiei mahomedane, acel uimitor deceniu care i-a precedat moartea atît de timpurie ni-l înfățișează pe Cantemir stăpînit de sentimentul unei ineluctabile datorii, în care țelurile personale și cele legate de neamul său se topesc în pasiunea omului de știință, a creatorului. Calea de la Divanul și Imaginea științei sacre, pînă la Hronic este lungă și specialiștii au luminat tot mai limpede ocolșurile gîndirii lui. Dar este cert că în perioada sa mare, care a făcut din el una din figurile culturii europene, Cantemir a tins către o știință a societății omenești, în care sînt cuprinse dezvoltare politică și viața spirituală, instituții și forme de existență populară. Cu febrilitate, a vărsat în cărțile ce se succedau, ceea ce citise, ceea ce văzuse, ceea ce gîndise, ceea ce dorea să fie și dorea să fi și fost. A dus mai departe ceea ce începuseră alții — moldoveni de-ai lui sau străini —, lăsîndu-și mult în urmă înaintașii, cum a premers adesea altora în domenii, nedeslușite încă, ale cercetării, chipul său arătîndu-ni-se astăzi la atîtea capete de drum.

Literatură, muzică, reflecție filozofică și investigație științifică, gîndire politică și acțiune de guvernămînt, practică militară chiar, nimic nu i-a rămas străin, totul concurînd la crearea unei experiențe unice și făcînd prin aceasta din Dimitrie Cantemir, una din expresiile cele mai bogate în semnificații ale societății românești.

O CIOCNIRE ARMATĂ ÎNTRE BIZANTINI ȘI UNGURI, LA NORD DE DUNĂRE, NECUNOSCUȚĂ PÎNĂ AZI

ION NANIA

În luna august 1968, locuitorii Bunea Voicu și Rădulescu Ion din satul Bîrlogu, comuna Negrași, județul Argeș, ne informează că în primăvara anului 1964, cu ocazia plantării viței de vie pe terasele de pe partea dreaptă a Dîmbovnicului, la nord de sat, pe Dealul Cîmpoierul, s-au găsit diferite obiecte de fier ca: vîrfuri de săgeți, vîrfuri de lance, pînteni de călăreți etc. și ca dovadă locuitorul Bunea Voicu îmi prezintă un pînten de călăreț.¹

Mergînd la fața locului, am observat că Dealul Cîmpoierul nu are o întindere prea mare, este înconjurat la sud de vîlceaua Floarea Mare, la nord de o vîlcea mai mică și de Drumul Vacii care îl desparte de Cîmpia Colentina, iar în partea de est, spre Dîmbovnic, se termină printr-o pantă destul de înaltă și înclinată.

Cercetînd mîlul și nisipul aluvionat de la gura vîlcei Floarea Mare, din partea de sud a dealului, atenția ne-a fost atrasă de un mic obol unguesc, databil din secolul al XII-lea, care strălucea pe aluviune. Cernînd printr-un ciur cei aproape zece metri cubi de nisip și mîl aluvionat, am mai găsit încă o monedă aproape identică.

Monedele descoperite se prezintă astfel:

1. Av. Cruce în relief cu brațele egale și capetele ușor îngroșate, în fiecare unghi al celor patru brațe aflîndu-se cîte o globulă bine reliefată. La capătul fiecărui braț se găsesc cîte două semiluni în relief, dispuse complementar în sensul brațului crucii. În cîmpul monedei, rămas liber între marginea ei și semilunii, între fiecare canton al crucii, se plasează cîte o mică cruciuliță, cu brațele egale, de asemenea în relief. Marginea monedei este șnurată.

Rv. Două cercuri liniare și concentrice; cel interior, cu diametrul mai mic, are înscrisă o cruce cu brațele aproximativ egale, cu o globulă în punctul de intersecție al brațelor. Între cantoanele crucii se află semnul $\wedge$. În spațiul dintre cele două cercuri concentrice se găsește o cruciuliță cu brațele egale și opt liniuțe, patru orizontale și patru verticale, dispuse în mod alternativ.

¹ Mulțumesc și pe această cale locuitorilor Bunea Voicu și Rădulescu Ion care ne-au sesizat pînă în prezent numeroase alte obiecte din diferite perioade. Pîntenul se păstra relativ bine, dar în timpul tratării, din cauza oxidării puternice, s-a distrus rozeta.

AR., 800‰, 11,4 × 11,3 mm, 0,38 gr.

2. Av. Ca mai sus, cu deosebirea că o cruciuliță dintre cantoanele crucii și marginea ei pare să ia altă formă, iar spațiul dintre una din semiluni și capătul brațului crucii este umplut de o globulă puternic reliefată.

Rv. Două cercuri liniare și concentrice; cel interior, cu diametrul mai mic, are înscrisă o cruce în formă deosebită, dacă nu cumva simbolizează alt semn și nu o cruce, iar în spațiul dintre cele două cercuri concentrice se află opt liniuțe, șase dispuse orizontal, una dispusă vertical și alta dispusă oblic.

AR., 800‰, 11,5 × 11,5 mm, 0,36 gr.

Ambele monede prezintă o patină uniformă și o stare de conservare foarte bună, ceea ce dovedește că au fost puțin purtate, având o perioadă de circulație scurtă din momentul baterii pînă în momentul pierderii în acest loc. Starea aproape perfectă de conservare ne-a permis identificarea lor fără dificultate, monedele fiind emise în prima jumătate a secolului al XII-lea de către regii arpadieni ai Ungariei, clasîndu-se în grupa a V-a Réthy-Probszt.²

În urma cercetărilor efectuate, putem spune, la metru pătrat, timp de trei ani (1968—1970), mai ales după săparea, îngroparea și dezgroparea viței, atît pe pantele din jur, cît și pe terasa dealului, am găsit mai mult pe panta din sud și pe cea din est a dealului, următoarele obiecte: o potcoavă de cal, un amnar, șapte bolțuri de arbaletă și un vîrf de săgeată.

Potcoava este subțire și lată (grosimea și lățimea maximă 0,5 × 3,73 cm) avînd șase găuri pentru caiele perforate de-a lungul unui șanț paralel cu marginea exterioară, spre a le feri capetele de tocire. Potcoava își găsește analogii în descoperirile de la Cetățeni, județul Argeș, descoperiri datate în secolul al XIII-lea³. Amnarul, de asemenea, se datează în secolul al XIII-lea, găsiindu-și analogii într-un exemplar descoperit într-un atelier de fierărie din acest secol, tot la Cetățeni.⁴ În ceea ce privește bolțurile de arbaletă, toate sînt lipsite de peduncul, fiind prevăzute cu cîte un tub conic pentru introducerea cozii de lemn, găsiindu-și asemănări atît în descoperirile de la Cetățeni, cît mai ales în descoperirile de la Piatra Craivii și Tăuți din sud-vestul Transilvaniei, care sînt datate în secolul al XIII-lea.⁵

Dar cele mai prețioase elemente de datare dintre armele descoperite pe Dealul Cimpoiurul le reprezintă vîrfurile de săgeată, găsite în același nisip aluvionat în care s-au aflat monedele și pintenul de călăreț. Săgeata, dintr-o placă de formă romboidală, îngroșată la vîrfurile bazei și terminată cu un peduncul (spin) circular în secțiune și ascuțit la vîrf care se fixa în coada de lemn, își găsește analogii în descoperirile de la Bisericuța-Garvăn⁶ și în cele de la Dăbîca⁷ și se datează în secolul al XI-lea.

² L. Réthy și G. Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, Graz, 1958, p. 56—57.

³ Observații personale cu ocazia cercetărilor arheologice din vara anului 1965.

⁴ Atelierul a fost descoperit de noi și Dinu V. Rosetti în campania de săpături arheologice din vara anului 1965.

⁵ Gh. Anghel și Ion Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, Editura Meridiane, București, 1968, p. 31, fig. 16, 3—4 și 6—7.

⁶ I. Barnea, *Armele și piesele de harnașament, în Dinogetia*, vol. I., Editura Academiei, București, 1967, p. 343, și p. 339, fig. 182, 31 și 33.

⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I., ediția II, Editura Dacia, Cluj, p. 79.

Foarte prețios pentru datare este și pintenul de călăreț lucrat din fier, avînd brațele simple, arcuite pe orizontală, cît și pe verticală, arcuirea pe verticală fiind în unghi obtuz, terminată la capete prin cîte un sector circular aplatizat, perforat de o singură gaură rotundă prin care trece curelușa cu cataramă pentru fixarea pintenului pe cismă. Pe centrul arcului, în partea posterioară a pintenului, tija rozetei, lungă de 3,5 cm, despicată pe toată lungimea, ceea ce ne permite încadrarea lui în secolul al XII-lea.⁸

Datarea monedelor în prima jumătate a secolului al XII-lea, a virfului de săgeată în secolul al XI-lea și a pintenului în secolul al XII-lea ne determină să datăm potcoava și bolțurile de arbaletă în secolul al XII-lea. Ele își găsesc analogii în exemplare similare din țara noastră, datate în secolul al XIII-lea, întrucît descoperirile din secolul al XII-lea, fiind foarte puține la noi, nu ne-au oferit materiale de comparație.

Știm totuși că armele au avut o evoluție foarte lentă în evul mediu⁹ și deci este firesc ca potcoavele din secolul al XIII-lea să fi fost asemănătoare cu cele din secolul al XII-lea. În ceea ce privește bolțurile de arbaletă, nu greșim dacă le datăm în secolul al XII-lea, știut fiind faptul că arbaleta era intens folosită în războaiele din acest secol. Anna Comnena (1083—1148), învătăta fiică a împăratului bizantin Alexios I Comnen (1081—1118), menționează arbaleta, numind-o țagra, ca o armă nouă, necunoscută în Orient: „Țagra este un arc pe care noi nu l-am cunoscut”.¹⁰ Adusă la Constantinopol de către cavalerii apuseni ai primei cruciade, este firesc ca ea să fi fost împrumutată și de armata bizantină. Cît privește armata statului maghiar, care era mai aproape de statele apusene în care se utiliza arbaleta, este posibil să fi întrebuințat foarte de timpuriu această armă. Așadar, datarea bolțurilor de arbaletă descoperite de noi, în secolul al XII-lea, este justificată, avînd în vedere datarea monedelor și a celorlalte arme. Cum au ajuns aceste arme pe Dealul Cimpoyerul, împreună cu monedele, care trebuie să fi fost mai multe, pierdute probabil într-o pungă de piele care a putrezit? Deocamdată nu putem răspunde.

Cunoaștem că ungurii încep să-și întindă stăpînirea la sud de Carpați abia în secolul al XIII-lea și așezarea Cavalerilor Teutoni în Țara Birsei în 1211¹¹, Diploma cavalerilor Ioaniți din anul 1247 fiind grăitoare în acest sens.¹² Cunoaștem, de asemenea, că oștile maghiare pătrund în această parte, în diferite ocazii, mult mai din timp. Putem aminti expediția din 1210 condusă de Ioachim, comitele Sibiului, din ordinul regelui Andrei al II-lea, care trecînd probabil pe valea Oltului, străbate Oltenia, trece Dunărea prin vadul Béchetului și ajunge la Vidin, unde ajută pe țarul Borilă (1207—1218) împotriva supușilor săi răsculați.¹³

⁸ G. Nagy, *A Szabolcsmegyei Muzzeum Középkori Sarkantyui*, în „Arch. Ert. u.f.”, VIII, 1898, p. 60—63.

⁹ Ion Nania, *Armele de vînătoare în evul mediu*, în *Istoria vînătorii în România*, vol. I., manuscris.

¹⁰ Wendelin Boeheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890, p. 402.

¹¹ *Documente privind istoria României, C., Transilvania*, vol. I., (1075—1250), Editura Academiei, 1951, p. 150—151 și p. 369—370.

¹² *Ibidem*, pp. 329—333; textul latin în anexă, p. 422—426.

¹³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969, p. 258—259.

Avînd în vedere că stăpînirea bizantină se statornicește temeinic la Dunăre în timpul împăratului Alexios I Comnen (1081—1118)¹⁴ și mai ales faptul că ulterior, în timpul împăratului Manuel I Comnen (1143—1180) se înmulțesc expedițiile militare ale bizantinilor la nord de Dunăre, ni se pare justă ideea că „după formarea Imperiului Româno-Bulgar (secolul XII), expansiunea Imperiului de Răsărit între Dunăre și Carpați a fost înlocuită cu cea unghurească”¹⁵, unghurii ajungînd în jurul anului 1150 să stăpînească Transilvania pînă la linia Oltului, zona dintre Olt și Carpați fiind pînă atunci dependentă de formațiunile statale dintre Carpați și Dunăre.¹⁶ Este de înțeles ca pentru epoca respectivă izvoarele scrise să nu ne transmită toate expedițiile militare la nord de Dunăre ale bizantinilor și mai ales ale unghurilor la sud de Carpați, ori ciocnirile acestor armate în spațiul carpato-dunărean. Dintre toate expedițiile efectuate în nordul Dunării de către împăratul Manuel I Comnen, cea mai importantă pentru subiectul luat în discuție este expediția din 1151, cînd oastea bizantină, sprijinind pe un pretendent la tronul Ungariei, ajunge pînă la muntele numit de băștinași Temu Orman, ceea ce dădu naștere la o serie de războaie între bizantini și maghiari.¹⁷ Recunoscînd ușor în Temu Orman toponimicul atît de cunoscut Teleorman¹⁸, nu este exclusă posibilitatea ca această expediție să fi fost în zona județului Teleorman și în județul Argeș, spre valea superioară a Teleormanului, iar Banatul pomenit de autor să fi fost atins după aceea, ori să fie o confuzie a autorului.

Materialele arheologice și mai ales cele numismatice sînt grăitoare în această privință. La Lacul Tei au fost găsite o sabie, o secure, o zăbală și o scară de șa, de fier, toate de tip maghiar, provenite din mormîntul unui călăreț din secolul al X-lea¹⁹, și, tot în București, la Văcărești, au fost descoperite două monede de argint din timpul regelui unghur Stefan I cel Sfînt (997—1018) și alta, din același metal, emisă în timpul lui Solomon (1063—1074)²⁰, ceea ce indică prezența maghiarilor la sud de Carpați încă din secolul al XI-lea.

Semnarea a doi oboli unghurești, din prima jumătate a secolului al XII-lea, proveniți din localitatea Mogoșești, județul Olt, intrați în colecția Muzeului din Pitești,²¹ cu toată nesiguranța condițiilor de descoperire, au dus la concluzia că, „Este foarte probabil că armata bizantină a obligat și unele contingente formate din populația din Muntenia, care cunoștea foarte bine drumurile de acces în Transilvania, să i se asocieze în cursul operațiilor amintite. În legătură cu această expediție, cu prilejul căreia un localnic a putut lua ca pradă

¹⁴ *Ibidem*, p. 255.

¹⁵ *Ibidem*, p. 258.

¹⁶ K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în S.C.I.V., V. 3—4, 1954, p. 509; *idem*, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 126.

¹⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257.

¹⁸ Și astăzi locuitorii județului Teleorman și cei din sudul județului Argeș spun Teleorman și nu Teleorman.

¹⁹ Sebastian Morintz și D.V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri și pînă la formarea Bucureștilor, în Bucureștii de odinioară*, Edit. științifică, 1959, p. 34; vezi și pl. XXXIII, 3—4.

²⁰ *Ibidem*, vezi și p. 177 și pl. XXXV, 1—2.

²¹ Bucur Mitrea, *Oboli unghurești din prima jumătate a secolului al XII-lea descoperiți în Muntenia*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. IV, București, 1968, p. 409—412.

de război monedele amintite, ar putea fi explicată prezența celor două monede²². Considerăm că și acestea trebuiesc puse în legătură directă cu luptele duse de bizantini împotriva regatului maghiar în timpul dinastiei Comnenilor,²³ în spațiul carpato-dunărean.

Descoperirea noastră indică una din aceste ciocniri între armatele bizantine și maghiare pe Dealul Cimpoișerul, din nordul satului Birlogu, comuna Negrași, județul Argeș, pe valea Dîmbovicului, în prima jumătate a secolului al XII-lea. Cele două monede identice cu cele provenite din localitatea Mogoșești, județul Olt, sînt databile din prima jumătate a secolului al XII-lea, fiind asemănătoare cu emisiunile care nu menționează numele regelui, din timpul reprezentanților arpadieni Coloman (1095—1116)²⁴, Bela al II-lea (1131—1141)²⁵ și Geza al II-lea (1141—1162)²⁶. Săgeata se poate încadra în secolul al XI-lea și al XII-lea, pîntenul de călăreț este de tip maghiar și se datează în secolul al XII-lea, iar potcoava și bolțurile de arbaletă care își găsesc analogii în descoperirile din secolul al XIII-lea din țara noastră, pot proveni, așa cum am arătat mai sus, din secolul al XII-lea.

Toate acestea, precum și faptul că nici pe Dealul Cimpoișerul și nici în zonele imediat vecine nu se găsesc urme materiale care să indice o locuire omenească în evul mediu timpuriu, cum ar fi fragmentele ceramice, chirpici, cărbuni și vetre, obiecte de uz casnic etc., fixează în acest punct o luptă a armatelor maghiare, în prima jumătate a secolului al XII-lea, luptă care se poate încadra în războaiele bizantino-maghiare din această perioadă.

²² *Ibidem*, p. 412.

²³ N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, București, 1938, p. 28; *idem*, *Les duchés byzantins de Parastriion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 104 și urm.; G. Ostrogorski, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, 1956, p. 410 și urm.; Ion Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. II, 1958, p. 269—301; *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, 1962, p. 108.

²⁴ L. Réthy și G. Probszt, *op. cit.*, pl. V, 73.

²⁵ *Ibidem*, pl. V, 71.

²⁶ *Ibidem*, pl. V, 72.

Metodica predării istoriei

CÎTEVA OBSERVAȚII PRIVIND PREDAREA ISTORIEI LA CLASELE MICI (I—IV)

MARIA GEORGESCU-BOȘTINĂ

Procesul de renovare a învățămîntului implică cu necesitate atît revizuirea conținutului cît și a metodelor și procedeele de predare a istoriei la clasele mici.

Pentru realizarea acestei renovări, Institutul de științe pedagogice a inițiat cercetări în vederea stabilirii obiectivelor educaționale care se urmăresc la toate disciplinele prevăzute în planul de învățămînt, printre care și pentru istoria patriei la clasele mici.¹

Elaborîndu-se obiectivele educaționale ale „istoriei“ în clasele I—IV, s-a constatat că acestea se reflectă în mare parte în actualele programe și manuale școlare (manualele de citire pentru clasele I—III și manualul de istorie pentru clasa a IV-a). Aceasta se explică prin faptul că actualele programe și manuale au la bază interpretarea faptelor istorice în lumina concepției materialismului istoric și în lumina sarcinilor trasate prin documentele noastre de partid.

Obiectivele educaționale vizează atît latura cognitivă cît și cea volițional-afectivă.

În ceea ce privește latura cognitivă, li se cere elevilor cunoașterea faptelor și evenimentelor mai semnificative din istoria patriei noastre în domeniul economic social, politic și cultural, pe care elevii se știe să le plaseze în timp și în spațiu. În realizarea acestor cerințe, cele mai mari dificultăți se întîmpină în înțelegerea faptelor și evenimentelor din domeniul economic. Faptul că, în clasa a IV-a, li se cere elevilor să cunoască orînduirile social-economice, pe teritoriul patriei noastre, în succesiunea lor cronologică, și unele trăsături esențiale ale acestora, mai ales din punct de vedere economic, face ca perioadele

---

¹ Cercetările în ceea ce privește istoria, se fac de un colectiv de profesori și învățători din diferite școli din Capitală și din țară, sub îndrumarea cercetătorilor din Institutul de științe pedagogice.

În vederea stabilirii acestor obiective, s-a plecat de la stadiul actual al cercetărilor cu privire la predarea istoriei. Pentru aceasta, s-a inițiat un experiment care se desfășoară în Sc. g-rală nr. 122 din București, școala de bază a institutului și în faza actuală, am aplicat probe și la școlile g-rale: nr. 1 Oltenița, șc. g-rală din com. Monosia și șc. g-rală cu predare simultană, din com. Moara Domnească, Ilfov.

de trece de la o orînduire social-economică la alta, cu toate elementele concrete de la care pornim, să nu poată fi bine înțelese la această vîrstă. Este greu să-i facem pe elevi să înțeleagă coexistența, în aceste perioade de tranziție, a unor elemente aparținînd orînduirii social-economice anterioare cu elementele noii orînduiri și modul cum iau naștere și se dezvoltă acestea. Dacă, la această vîrstă, elevii pot să prezinte orînduirile social-economice în succesiunea lor și să stabilească, în linii mari, unele trăsături esențiale ale orînduirilor respective, ei întîmpină mari greutăți la încadrarea acestora în timp și, în mod deosebit, în ceea ce privește perioadele de tranziție. De exemplu: trecerea de la comuna primitivă la orînduirea sclavagistă, perioada de trecere de la sclavagism la feudalism (sec. III—X) etc.

Deși programa școlară nu indică aceste perioade ca perioade de trecere de la o orînduire la alta, totuși acest lucru este implicat de la sine în conținutul programei, întrucît se cere prezentarea faptelor istorice încadrate în orînduiri social-economice.

De exemplu, după încetarea stăpînirii romane în Dacia, în programă se indică tema: „Migrațiunea popoarelor. Formarea poporului român și a limbii române“, temă care nu este încadrată însă nici în orînduirea sclavagistă și nici în cea feudală. Imediat după această temă, urmează „Formarea statelor feudale românești“. În această situație, învățătorul este obligat să încadreze aceste teme într-una din orînduirile social-economice, și, deci, să trateze perioadele de trecere.

În ceea ce privește faptele și evenimentele din domeniul social, la clasa a IV-a, li se cere elevilor să cunoască clasele sociale principale existente în diferitele orînduiri social-economice, precum și momentele cele mai importante ale luptei de clasă. Dacă elevii pot să-și însușească reprezentările despre clasele sociale, specifice fiecărei orînduiri social-economice (proprietar de sclavi—sclavi; feudali—iobagi; burghezi—proletari), aproape inaccesibilă este problema înțelegerii proceselor de formare a acestor clase și considerăm că înțelegerea procesului de formare a claselor respective nici nu ar trebui cerută la această vîrstă.

În domeniul politic, li se cere elevilor să cunoască modul în care s-a format statul și formele pe care l-a avut acesta în diferitele orînduiri social-economice (statul sclavagist, feudal, capitalist, socialist). Ca și în cazul claselor sociale, este greu de înțeles de către copii procesul de formare a diferitelor tipuri de state, mai ales pentru statul sclavagist și cel feudal. Mai accesibilă, la această vîrstă, este înțelegerea descrierii desfășurării unor evenimente cum sînt: răscoalele, războaiele etc. și caracterul acestora.

În domeniul culturii, la clasa a IV-a, nu se cer decît numai cîteva fapte și date din cele mai semnificative, ceea ce este foarte necesar.

Tot de domeniul cognitiv aparține și însușirea conștientă a datelor cronologice. Considerăm că, pentru înțelegerea istoriei patriei, *se impune o grijă permanentă* pentru formarea noțiunilor cu privire la timp, în cadrul fiecărei lecții (însușirea noțiunilor de deceniu, secol sau veac, epocă). De aceea, este necesar ca permanent, elevii să fie obligați să încadreze datele evenimentelor învățate în secol și în epocă.

Este cunoscut faptul că, la această vîrstă, elevii memorează cu mare ușurință termenii corespunzători noțiunilor fără să înțeleagă conținutul acestora (trăsăturile esențiale). De aceea, se impune ca ori de cîte ori elevii dau denumirea unei noțiuni să li se ceară să explice ce înțeleg prin aceasta.

Încă de la clasele mici, trebuie să li se ceară elevilor să coreleze cunoștințele de istorie cu cele însușite la geografie, literatură, muzică, desen etc. Această corelare dă valoare operațională cunoștințelor însușite în cărul diferitelor obiecte, contribuie în mod deosebit la dezvoltarea gîndirii elevilor și îi obișnuiește să sistematizeze cunoștințele însușite, făcînd un pas înainte pe linia generalizării și abstractizării.

Dar, obiectivele educaționale vizează nu numai latura cognitivă ci și latura afectiv-volițională, deoarece prin predarea istoriei urmărim să le dezvoltăm elevilor dragostea față de patrie, față de popor, față de clasa muncitoare și partidul său, de naționalitățile conlocuitoare, față de personalitățile din trecut și prezent, dragostea pentru muncă și oamenii muncii din întreaga lume. De asemenea, prezentarea faptelor și evenimentelor din istoria patriei noastre trebuie să contribuie la educarea moral-cetățenească a elevilor, la formarea trăsăturilor de caracter și voință ale acestora (dîrzenie, perseverență, cinste, spirit de inițiativă, respect față de bunurile și de legile statului nostru etc.).

Prin lecțiile de istorie, încă de la clasele mici, trebuie să se realizeze educația estetică a elevilor (dezvoltarea gustului pentru literatură, muzică, arte plastice, în măsura în care acestea se reflectă în conținutul obiectului „istorie“, la clasele respective).

Realizarea acestor obiective educaționale are repercusiuni asupra metodelor și tehnologiilor didactice. Metodele și procedeele de predare tradiționale, clasice care s-au dovedit deosebit de eficace își păstrează valoarea și în actualitate (povestirea plastică, citirea explicativă, conversația, intuirea ilustrațiilor, a tablourilor istorice etc.). *În condițiile renovării predării istoriei aceste metode și procedee tradiționale trebuie împletite permanent și armonios și la clasele mici cu metode și procedee noi.* Astfel, se pot folosi, în măsura în care este necesar, mijloacele tehnice audio-vizuale moderne, o varietate mai mare a tipologiei lecției — în care să aibă o pondere mai mare lecțiile de formare de priceperi și deprinderi —, extragerea ideilor principale din conținutul lecțiilor, fixarea datelor și evenimentelor într-o schemă în care acestea să fie prezentate în succesiunea lor cauzală, plasarea în timp și spațiu a evenimentelor, familiarizarea elevilor cu izvoarele nescrise și scrise ale istoriei etc.

Nu exagerăm de loc dacă considerăm că, încă de la vîrsta corespunzătoare clasei a IV-a *problematizarea* își găsește eficacitate în ceea ce privește formarea și dezvoltarea gîndirii elevilor. Dacă, în general, la această vîrstă nu le putem cere elevilor, dat fiind nivelul lor de dezvoltare, să rezolve situații-probleme, îi putem face totuși să explice cauzalitatea faptelor și evenimentelor istorice semnificative pe care și le însușesc.

Din punct de vedere metodic, *problematizarea la această vîrstă se referă în mod deosebit la modul cum se desfășoară conversația cu caracter euristic.*

Ținînd seama de cele arătate mai sus, semnalăm și unele deficiențe pe care le-am constatat în conținutul actualului manual de istorie.

a) Dacă manualul este elaborat de un colectiv competent care încearcă să se coboare la nivelul de dezvoltare al elevilor cărora li se adresează, dat fiind greutatea întâmpinate, datorită vârstei acestor copii, în multe cazuri, accentul a fost pus pe memorarea termenilor care definesc noțiunile, fără să se conștientizeze semnificația lor. Or, pentru înțelegerea de către elevii clasei a IV-a a procesului de dezvoltare a societății pe teritoriul patriei noastre din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, este absolut necesară redarea, într-o formă cît mai accesibilă, a conținutului noțiunilor de istorie. Deoarece, în prezent, elevii rămîn, în mare, parte, la faza de memorare mecanică de fapte și date și de exprimare într-un limbaj necorespunzător, este necesar să se încerce o mai bună concretizare, care să facă posibilă trecerea spre abstractizare, spre formarea reprezentărilor.

Una din problemele cele mai dificile ale predării unui curs sistematic de istorie este, încă de la început, *înțelegerea periodizării istoriei*. Deși datorită metodelor și procedeelelor actuale, folosite în predare, elevii reușesc să-și însușească elementele de cronologie necesare (unități de măsurare a timpului: secol sau veac, epocă, deceniu), totuși legarea lor într-o succesiune care să redea procesul evolutiv al societății ridică mari dificultăți, care sînt cu greu depășite și nu pentru întregul colectiv al clasei. Astfel, unii elevi așază orînduirile social-economice într-o altă succesiune, neputîndu-și da seama că încadrarea în timp a orînduirilor social-economice implică un proces de dezvoltare. Trebuie să precizăm că, elevilor le este totuși ușor să înțeleagă ultima orînduire social-economică — orînduirea socialistă, deoarece elementele care o caracterizează se bazează pe fapte concrete, care cad direct sub simțurile elevilor (atît în cadrul școlii cît și în afara ei) și, deci, reprezentările necesare cu privire la aceste noțiuni sînt mai ușor de format. S-a constatat că cele mai mari greutăți se întâmpină la formarea reprezentărilor cu privire la orînduirea capitalistă, mai ales în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, unde problemele sînt foarte complexe.

Și în ceea ce privește formarea noțiunilor despre stat și caracterul lui se întâmpină greutăți în înțelegerea caracterului de clasă al statului (stat sclavagist, feudal, capitalist) și a instituțiilor aparținînd acestuia.

b) Se constată, de asemenea, că în conținutul manualului, elementele de natură factologică, datele cronologice și numele de persoane sînt încă prea multe, unele nefiind neapărat necesare pentru înțelegerea procesului de dezvoltare a societății românești, făcînd apel în special la memorie.

c) În ceea ce privește corelația interdisciplinară, considerăm că ea poate fi realizată în mai mare măsură în manual (cunoștințele însușite la limba română geografie, desen etc.).

d) O altă problemă care se ridică destul de serios este pregătirea învățătorului pentru lecție (documentarea, folosirea materialului intuitiv și ajutorător—documente originale, diapozitive, diafilme etc.)

e) Cît privește caracterul formativ al predării istoriei, credem că este necesară extinderea unei activități bazate pe munca independentă a elevilor, prin folosirea unor *caiete de muncă independentă* cu ajutorul cărora elevii să aplice cunoștințele însușite în cadrul lecțiilor.

f) De asemenea, pentru îmbunătățirea predării istoriei în școală, la clasele mici, s-ar putea iniția cursuri locale de perfecționare a cadrelor didactice, în care să se dea indicații în vederea realizării obiectivelor educaționale ale școlii prezente și viitoare și cu privire la metodologia și tehnologia didactică, în care folosirea mijloacelor tehnice audio-vizuale moderne să-și găsească un loc important, alături de celelalte elemente ale modernizării procesului de învățământ al „istoriei“ la clasele I—IV.

Ținând seama de greutatea constatată în însușirea unui curs sistematic de istorie a patriei la clasa a IV-a, date fiind particularitățile de vîrstă ale elevilor, propunem înlocuirea actualului manual cu unul în care să se redea, cu ajutorul unor povestiri sugestive, numai momentele cele mai semnificative din istoria patriei.

În consecință, învățarea istoriei patriei pe baza unui curs sistematic, în care să se redea orînduirile social-economice în succesiunea lor și periodizarea științifică a istoriei patriei, ar trebui să se facă într-una din clasele următoare, la care vîrsta elevilor permite însușirea conștientă a acestor noțiuni și probleme științifice complexe pe care le ridică această predare.

EXPLICAȚIA LA LECȚIA DE ISTORIE

AUREL IORDĂNESCU

În metodică contemporană a învățămîntului istoriei, principiul de bază îl constituie obligativitatea explicării lecției, deoarece, singura modalitate adecvată de a face istoria înțeleasă și prin aceasta de a face din ea un mijloc de educație, o reprezintă *explicația cauzală* în cadrul unei desfășurări cronologice a faptelor istorice, efectuată cu utilizarea sistematică și susținută a tuturor mijloacelor ajutătoare, clasice și moderne.

Dar, în acest caz, se ridică întrebarea: ce înseamnă a explica un fapt istoric? Care este natura explicării în istorie? Obligația de a defini noțiunea de „*explicare*” din perspectiva disciplinei istoriei apare ca indispensabilă în plan metodologic, deoarece, aplicată domeniului de cunoaștere a dezvoltării concrete a societăților omenești, ea capătă un aspect propriu, al cărui conținut se cere a fi dezvăluit. Și atunci, ținînd seama de specificul istoriei în ansamblul științelor sociale, se poate confirma că, a *explica un fapt istoric* înseamnă a-*l situa în ansamblul de relații care i-au determinat existența*, deci a-i stabili *cauzele* care l-au generat și *condițiile* care i-au înlesnit apariția și i-au provocat transformările ulterioare. De aceea, explicația unui fapt istoric urmărește: 1. *reprezentarea exactă a genezei și a structurii* lui; 2. *sesizarea conexiunilor* lui cu celelalte fapte istorice concomitente din al căror concert face parte; 3. *distingerea locului* pe care el îl ocupă între celelalte fapte istorice care structurează ansamblul în care se integrează și 4. *deslușirea însemnătății* lui *relative* în ansamblul procesului istoric din care face parte integrantă.

Pornind de la aceste precizări, *scopul* explicației cauzale în lecția de istorie apare limpede: explicația cauzală are drept scop înlesnirea *înțelegerii* de către elevi a proceselor istorice în unitatea lor, îngăduindu-le stabilirea raporturilor care fac din multiplele fapte prezentate, o unitate în varietate și descoperirea sensului exact al procesului istoric. Iar această „înțelegere” nu este altceva decît *reprezentarea adecvată în mintea elevilor a condițiilor de producere a unui fapt istoric, adică a raportului de eficiență existent între el și un alt fenomen sau alte fenomene istorice care i-au determinat existența și dezvoltarea ulterioară*. De aceea, pentru a fi înțeles, un fapt istoric se cere integrat în contextul său social-istoric, deoarece numai în acest context își dezvăluie adevăratul sens și, prin aceasta, însemnătatea.

Din scopul pe care și-l propune, rezultă *necesitatea* imperioasă a explicării. Iată de ce socotim că nu este de prisos să insistăm puțin asupra *aspectelor* pe care această necesitate le îmbracă. Mai întâi, ținând seama că prin studiul istoriei urmărim formarea la elevi a concepției materialist-dialectice despre societate, prezentarea faptelor istorice în ansamblul de relațiuni, de condiționări, de determinări, de interacțiuni, în care ele ni se înfățișează, este singurul mijloc prin care putem atinge acest obiectiv; or, cum toate aceste aspecte relaționale sînt *implicate* procesului istoric, este necesară *explicitarea* lor pentru a le face *recunoscute* mai întâi, și *înțelese* mai apoi. În același timp, necesitatea explicării cauzale decurge din particularitățile de vîrstă ale elevilor; avînd în vedere că gîndirea lor evoluează pentru a deveni critică, elevii caută să găsească explicații raționale cu ajutorul cărora să poată îmbina faptele istorice cunoscute, astfel încît să devină elemente structurale ale unui întreg al cărui sens să le apară limpede; or, nimic nu poate orienta mai bine aceste căutări ale lor decît explicația lămuritoare a profesorului.

Dar, privită din perspectivă metodică, explicația mai este necesită și de alte considerente. Astfel, ea oferă cel mai bun mijloc de *pregnare a esențialului* prin alegerea și folosirea numai a acelor date care au cu adevărat valoare și forță explicativă. Apoi, o bună explicație *împiedică simpla memorizare* a cunoștințelor prin stimularea reflexiunii, a spiritului analitic și a gîndirii raționale. În fine, explicația constituie un *mijloc de perfecționare continuă* pentru profesor, pe care-l obligă de fiecare dată să scruteze cu multă grijă conținutul lecției, pentru a-i înțelege bine articulațiile, a-i desprinde elementele esențiale, a-i descoperi aspectele mai greu de înțeles pentru elevi și a-și stabili, în funcție de ele, modalitățile explicative pe care le va folosi.

Dar, pentru a răspunde rostului ei informativ și formativ, explicația trebuie să îndeplinească cîteva *condiții*, a căror respectare se impune. Mai întâi, ea trebuie să îmbine *exacitatea științifică* a elementelor explicative cu *stricta sistematizare* a faptelor, înfățișîndu-le în înlănțuirea determinată de logica desfășurării lor și în lumina anumitor idei conducătoare, care să le ușureze integrarea în unități tot mai cuprinzătoare. Apoi, ea trebuie să *nu se transforme într-o seacă schemă sociologică*, ci să se mențină continuu în planul concret-istoric, tocmai pentru a-i face pe elevi să înțeleagă îmbinarea istoricului cu logicul, a-i convinge de realitatea legității istorice, care să le apară însă ca emergînd dintr-o mare varietate de situații concrete, adesea de înfățișare exterioară cu totul deosebită, dar generată de aceleași cauze adînci, acționînd însă în condiții dozebite. Este necesar să insistăm asupra acestei condiții, deoarece primejdia schematismului și sociologismului în explicația istorică rămîne încă actuală. Totodată, explicația trebuie să fie *cuprinzătoare*, adică să facă loc tuturor factorilor care au contribuit în chip real și activ la desfășurarea unui proces istoric, firește cu respectarea *priorităților și ponderii* pe care fiecare dintre el le-au avut în mod efectiv.

Explicația trebuie să fie, totodată, *diferențiată și nuanțată*, și pentru aceasta să se sprijine înainte de toate pe elemente concrete, specifice fenomenului istoric considerat: revoluția din 1848 din țările române are nevoie deci de o analiză nu numai a cauzelor generale, ci și de aceea a cauzelor specifice fiecăreia din cele trei țări românești, pentru ca elevii să poată înțelege tocmai *de ce*,

produs al aceluiași cauze generale, fiecare din cele trei mișcări are o dezvoltare deosebită. O altă condiție a explicației este de a fi *integrativă*, în sensul de *interdisciplinară*, realizând, în toate împrejurările care o îngăduie, legătura cu celelalte obiecte de studiu care-i oferă elemente explicative, deoarece, prin apelul pe care îl face continuu la datele altor discipline, ea devine un mijloc de seamă pentru lărgirea orizontului cultural al elevilor, realizând, totodată, pe baza unui dialog viu între profesor și elev, o colaborare în descoperirea cauzelor multiple care concură la apariția și dezvoltarea unui proces istoric. Explicația trebuie, pe de altă parte, să îmbine în chip statornic *aspectul informativ* cu cel *formativ*, deoarece simpla cunoaștere a faptelor istorice, lipsită de perspectiva formativă, este puțin utilă. Dar, cea mai de seamă condiție pe care trebuie să o îndeplinească explicația este aceea de a ține seama de *nivelul de înțelegere al elevilor*, fiindcă altfel, oricât de logic înlănțuită și de strâns argumentată, ea nu poate realiza înțelegerea adecvată, deoarece elementele în care se materializează le depășește cercul preocupărilor și, deci, implicit, al interesului; or, o lecție *neinteresantă*, înțelegând prin aceasta o lecție desfășurată în afara limitelor cercului de interese ale vârstei respective, nu poate antrena participarea *activă și susținută* a elevilor la efortul explicativ al profesorului și, deci, să ducă la realizarea scopului propus. În această privință, *tonusul afectiv* al explicației își are și el rolul lui în sprijinirea efortului de înțelegere făcut de elevi. În adevăr, fără a renunța întru nimic la rigoarea științifică a conținutului, unghiul sub care materialul explicativ este înfățișat, sublinierile care se fac și mai ales, inflexiunile vocii profesorului, toate acestea sînt de natură să atragă și să rețină atenția elevilor, să-i facă să urmărească fără nici o altă preocupare explicațiile profesorului. Aceasta este, fără îndoială, cea mai de seamă componentă a ceea ce numim *măiestrie pedagogică*.

Avînd în vedere rolul hotărîtor pe care-l joacă explicația în lecția de istorie, pentru ca acțiunea ei să fie eficientă, se cere să știm bine *ce anume* din lecție trebuie explicat, și *cum, pe ce cale, cu ce mijloace* putem atinge acest obiectiv, cu alte cuvinte: *în ce constă tehnica explicării*.

Tehnica explicării reprezintă un proces complex, care necesită folosirea unor *procedee variate*, care, presupun, pe lîngă o bună cunoaștere a faptelor istorice și o ușurință în stabilirea conexiunilor între situații, uneori foarte depărtate, în timp sau în spațiu.

Pentru explicarea faptelor istorice stau la dispoziția profesorului de istorie un număr de procedee, a căror corectă folosire atrage după sine o justă înțelegere de către elevi a proceselor ce le sînt înfățișate. Cel mai des folosit dintre ele este *analiza*, care constă în descompunerea unui fapt istoric complex în componentele lui simple, pentru a le putea cunoaște în realitatea lor concretă și a le înțelege locul și rolul în complexul considerat, pentru a ușura stabilirea însemnătății lui în concertul celorlalte fapte care structurează conținutul lecției. Așa, de pildă, pentru a înțelege reușita *unificării Italiei* este necesară, sublinierea faptului că ea se datorește, în cea mai mare măsură, pregătirii ei. Or, pregătirea, care s-a desfășurat între anii 18² și 1859, a reprezentat un fenomen istoric deosebit de complex, înglobînd acțiuni variate, dar convergente, a căror individualizare se realizează numai analizînd fenomenul, adică distingînd succesiv, pentru a le vedea rolul jucat și a le aprecia contribuția, elementele

care l-au structurat: formarea unei baze economice în Piemont (și, pentru aceasta, marcarea reformelor economice și politice efectuate aici de Cavour); antrenarea forțelor revoluționare populare (care au constituit masa luptătoare împotriva forțelor reacționare adverse unificării); obținerea unui sprijin dinafară (atitudinea binevoitoare a Angliei, ca rezultat al adoptării de către Piemont a liberului schimb, și sprijinul efectiv, militar și politic, al Franței). Numai cunoscând bine condițiile create de această pregătire se poate înțelege rolul jucat de Cavour sau de Garibaldi și, prin aceasta, reușita unificării. Dar numai cunoscând prin analiza conținutului pregătirii, acțiunile care au creat condițiile ce au favorizat realizarea unificării se pot înțelege și rolul jucat de această pregătire și trăsăturile deosebitoare ale procesului unificării Italiei.

Alt procedeu îl constituie *comentariul*. El constă în introducerea unor dezvoltări suplimentare, în scopul de a lămuri, explicitându-l, un fapt istoric sau o idee, socotite acceptabile, dar nu îndeajuns de limpezi. *Formarea statului feudal al Țării Moldovei*, introducând noțiunea de „descălecat”, necesită un îndoit comentariu. Primul urmărește să arate că, la cronicarii noștri, termenul „descălecat” este sinonim cu „întemeiere de stat”, dar că în cazul Țării Moldovei el nu trebuie înțeles în sensul că, înainte de venirea „descălecătorilor” din Maramureș, pe teritoriul de la est de Carpați nu ar fi existat o populație organizată în formațiuni prestatale de tip feudal (cnezate și voievodate), ci că „descălecătorii” veniți cu Bogdan la 1359, puțini la număr, au constituit numai un nucleu, în jurul căruia s-au grupat forțele locale, incomparabil mai numeroase, fapt care explică rezistența victorioasă față de încercările de supunere din partea lui Ludovic cel Mare. Prin aceasta se stabilește adevărata semnificație a noțiunii de „descălecat” în ansamblul procesului istoric de formare a statului feudal moldovean: comentariul a lămurit semnificația fenomenului istoric și i-a precizat locul și rolul în procesul mai larg al întemeierii. Al doilea comentariu stabilește distincția între „al doilea descălecat” — formarea statului feudal — și „primul descălecat” — cucerirea Daciei de către romani.

Tot astfel, *desființarea rumâniei și veciniei* de către Constantin Mavrocordat are nevoie de un comentariu care să-i precizeze natura — desființarea servituții personale — și limitele — menținerea celorlalte obligații față de stăpînul moșiei, pentru a i se înțelege semnificația: începutul descompunerii relațiilor feudale.

Discuția este procedeu care constă în examinarea argumentelor pro și contra unui fapt istoric și mai ales a unei judecăți istorice, care nu sînt unanim acceptate. Ea trebuie să sfîrșească, însă, cu o luare de poziție, justificată, cu toate datele care o coroborează, prezentate într-o ordine metodică, sau cu toate argumentele care pledează în favoarea soluției adoptate. *Problema persistenței elementului autohton în Dacia după cucerirea ei de către romani* necesită o discuție circumstanțiată, dat fiind că nu numai istoricii străini, dar și reprezentanții Școlii ardelenne au susținut „exterminarea” dacilor.

Profesorul va analiza întii textul lui Eutropius, care spune că „Dacia fusese secătuită de bărbați”, subliniind că textul vorbește de bărbați, nu de locuitori; de aici va trage următoarea concluzie: chiar admitînd că bărbații (ceea ce înseamnă bărbații apti pentru a face serviciul militar) ar fi pierit în timpul luptelor, încă a rămas restul populației, reprezentat prin femei, copii

și bătrâni. Această discuție înlătură principalul argument al celor ce susțin exterminarea dacilor. Dar pentru a întemeia teza opusă, profesorul, după ce reliefează că nicăieri în istoria cuceririlor romane nu se întâlnește un asemenea act de exterminare, prezintă succesiv datele care confirmă persistența populației geto-dacice după cucerire: supunerea unora dintre triburile dace încă din timpul celui de-al doilea război; persistența toponimicelor autohtone; prezența onomasticii dace pe inscripțiile din Dacia romană; constituirea de unități militare recrutate dintre daci (de tipul cohorței a III-a a dacilor); răscoalele dacilor împotriva stăpînirii romane și, în fine, rezultatele cercetărilor arheologice, care dovedesc o continuitate de civilizație din sec. I î.e.n. — II.e.n., ce nu poate fi atribuită decît autohtonilor.

În felul acesta, discuția a dus la o luare de poziție (persistența elementului autohton), justificată, cu toate argumentele și datele cunoscute.

Comparația este unul din procedeele cele mai frecvente și constă în a degaja asemănările și deosebiri între două procese sau situații istorice, asemănări și deosebiri ce se pot referi la natura proceselor sau situațiilor considerate, la chipul în care sînt cunoscute, la cauzele sau la urmările lor etc. După ce a expus *unificarea Italiei și pe cea a Germaniei*, profesorul compară cele două procese, pentru ca din reliefaarea aspectelor asemănătoare și a deosebirilor să explice orientarea lor ulterioară. El stabilește ca puncte de asemănare: fărîmițarea în mai multe formațiuni politice; existența unui nucleu activ (Prusia-Piemontul) care a militat pentru unificare; interesul burgheziei pentru constituirea unei piețe comune; acțiunea unor conducători care își fixaseră în programul lor unificarea (în Italia: Cavour și Victor Emanuel al II-lea, în Prusia: Bismarck și Wilhelm I); contribuția unui sprijin din afară: Franța (în Italia, un sprijin direct prin intervenția militară în războiul sardo-austriac din 1859; în Germania, un sprijin indirect prin neutralitatea Franței în războiul austro-pruso-italian din 1866, care a îngăduit eliminarea Austriei din Confederația germanică și realizarea Confederației de Nord, etapă hotărîtoare în unificarea Germaniei în jurul Prusiei); realizarea unificării în trei etape, ca urmare a războaielor (1859—1860 — războiul austro-franco-piemontez; 1864 — războiul pentru ducate; 1866 — războiul austro-pruso-italian; 1870 — războiul franco-prusac).

Trecînd la degajarea deosebirilor, profesorul reliefează: rolul hotărîtor al maselor revoluționare (Garibaldi) în unificarea Italiei în opoziție cu metoda exclusivă *de sus* folosită în Germania; rolul precumpănitor al factorului politic în Italia, spre deosebire de Germania, unde acest rol a aparținut factorului militar; rolul conducător al burgheziei italiene, opus rolului subordonat al burgheziei germane, după care arată cum aceste asemănări și deosebiri au influențat dezvoltarea și orientarea ulterioară a celor două state, devenite, una o monarhie constituțională burgheză, cealaltă — o monarhie autoritară și militaristă. Comparația a ușurat nu numai înțelegerea concretă a fiecărui proces în parte, dar a îngăduit și explicarea cursului dezvoltării lor ulterioare.

O specie aparte a comparației o constituie *distincția*, în care asemănările sînt indicate foarte pe scurt și în treacăt, insistîndu-se asupra deosebirilor, care sînt dezvoltate cu minuțiozitate. Pentru a demonstra *caracterul revoluționar și democratic al reformei agrare din 1945*, profesorul o compară cu cele din 1864

și din 1921, insistând asupra deosebirilor calitative care o individualizează: reformă de jos în sus, expropriere pe principiul comasării, fără despăgubire; împroprietărire imediată fără răscumpărare; acordarea inventarului agricol; ordine preferențială în atribuirea loturilor. Adăugînd la toate acestea și rezultatele reformei: lichidarea resturilor feudale; lichidarea moșierimii ca clasă și întărirea alianței muncitorești-tărănești, și ele note diferențiale, profesorul izbutește să stabilească și semnificația reformei, aceea de a reprezenta rezolvarea problemei fundamentale a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice.

Clasificarea reprezintă gruparea unor fapte istorice într-o anumită ordine, ținîndu-se seama de caracterul lor specific, de însemnătatea sau de eficiența lor în desfășurarea unui proces istoric. Indiferent dacă ordinea aleasă este istorică sau logică, locul acordat fiecărui fapt trebuie să aibă o justificare, adică să corespundă momentului în care acțiunea lui se face simțită sau gradului de eficiență în raport cu altul sau cu altele care intervin și ele în desfășurarea procesului considerat. Așa de exemplu, înfățișînd *premisele formării statului feudal al Țării Românești*, profesorul le clasifică în două categorii: interne și externe. Ordinea aceasta este și istorică și logică. Este istorică deoarece în timp premisele interne sînt anterioare celor externe și este logică deoarece dezvoltarea internă condiționează inițial procesele istorice, cărora împrejurările externe le pot ușura sau îngreua mersul. Totodată, el va clasifica premisele interne, prezentîndu-le în ordinea firească a apariției lor și marcînd interconținutul lor: dezvoltarea forțelor de producție în secolele X—XIII; creșterea producției și productivității muncii; întărirea puterii economice și politice a feudalilor (boierii), principalii beneficiari ai dezvoltării economice; tendința de aservire a obștilor țărănești libere și ascuțirea luptei de clasă între boieri și țărani; constituirea formațiunilor prestatale, cnezate și voievodate, instrumente de dominație a clasei boieresti; cristalizarea deplină a relațiilor feudale, reflectată în existența celor trei forme ale rentei feudale: venituri, foloase și slujbe; tendința boierimii de formare a statului feudal. În același fel va clasifica și premisele externe: slăbirea statului maghiar, ca rezultat al anarhiei feudale dezlănțuite de stingerea dinastiei arpadiene; spulberarea puterii cumane de năvălirea tătarească din 1241; anarhia sud-slavă; înclăștarea tătarilor în lupta cu cnezatele ruse. Pe calea aceasta a clasificării, nu numai că se introduce o ordine într-un complex de fapte în aparență destul de disparate, dar se stabilește și un criteriu de apreciere a aportului lor la desăvîrșirea acestui proces istoric. Și tot din această nevoie de ordine metodică și de echitabilă stabilire a gradului de eficiență clasificăm cauzele cruciadelor în cauze: economice, politice și religioase, marcînd în interiorul fiecărei categorii aspectele care o structurează.

Obiecția este unul din procedeele care dau expunerii o notă de vioiciune, concentrînd atenția elevilor și stimulîndu-le gîndirea, deoarece îi pune în fața unei situații neașteptate. Ea constă în ridicarea, prealabilă sau subsecventă, de către profesor a unei obiecții cu privire la una din afirmațiile făcute în decursul expunerii, afirmație ce lasă impresia unui paradox, pentru ca, odată cu respingerea ei argumentată, să se dea prilejul unei explicări nuanțate.

Prezentînd elevilor *începuturile cuceririi Italiei de către romani*, după ce lămurește caracterul înlăturării monarhiei, înfățișînd-o ca o reacție a patricia-

tului latino-sabin, profesorul arată elevilor că primul atac căruia tînăra republică romană a avut să-i facă față a fost acela al latinilor. Dar aici profesorul se oprește și ridică o obiecție: „Cum se poate ca împotriva romanilor, care erau latini, să se ridice latinii“? Faptul pare în chip vădit un paradox! Profesorul însă respinge obiecția arătînd că, în perioada regalității, autoritatea Romei se întinsese și asupra Latium-ului: or, în acest caz, dacă latinii din Roma scăpaseră de sub dominația etruscă, nu era drept ca și latinii din Latium să-și recapete libertatea? Numai că Roma, ca moștenitoare a tradițiilor etrusce, nu înțelege să renunțe la hegemonia asupra Latium-ului; de aici contradicția dintre romani și latini, care a dus la război. Se vede astfel că, pentru a respinge obiecția, profesorul a recurs la o explicație mai circumstanțiată și mi nuanțată, care a înlăturat ceea ce părea a fi un paradox și a redat atacului latin semnificația lui logică. Dar elementul care a declanșat momentul explicativ a fost tocmai obiecția.

Dialogul urmărește și el o concentrare sporită a atenției elevilor asupra unui moment al lecției, dar vrea să redea acest moment într-un chip cît mai plastic, pentru a izbi imaginația lor și prin limbajul personajelor. Procedul pune în scenă două sau mai multe personaje, din a căror convorbire să rezulte mai pregnant ideile ce trebuie comunicate elevilor, cu condiția ca ideile să aparțină cu adevărat personajelor, să reflecte împrejurarea în care au fost exprimate și să nu folosească expresii anacronice.

Firește, cea mai bună metodă este aceea de a folosi astfel de dialoguri atunci cînd le avem redată în vreun izvor (ceea ce se întîlnește destul de frecvent), străduindu-ne să accentuăm tocmai pe cuvintele care reflectă ideile de bază. Așa de pildă, elevii vor înțelege *situația dificilă în care se găsea Țara Românească la moartea lui Șerban Cantacuzino* (1688), urmărind *dialogul* dintre boierii care, temîndu-se de vreo hotărîre neașteptată a Porții, se străduiau să-l convingă pe marele logofăt C. Brîncoveanu să primească domnia și atitudinea ezitantă a acestuia, care, știind ce riscuri comportă domnia în acele clipe, stătea în cumpănă dacă să o primească sau nu. „Logofete, noi cu toții pohtim să ne fii domn“ . . . „Dar ce aș vrea eu cu domnia, de vreme ce ca un domn sînt la casa mea; nu-mi trebuiește să fii“. Iar ei ziseră“ „Nu lăsa țara să intre alți oameni sau răi sau nebuni să o strice, ci fii!“

Prin scurtimea lui, dialogul poate fi ușor reținut, așa încît prezentarea lui în clasă nu prezintă nici o greutate; în schimb, pune sub ochii elevilor, cu folosirea chiar a expresiilor vremii, elemente care să-i facă să înțeleagă că nu totdeauna domnia era ceva îmbietor.

Definiția reprezintă și ea o modalitate explicativă, ținînd seama de faptul că în desfășurarea unora dintre lecții apar noțiuni a căror explicitare se impune atît din nevoia ca elevii să le înțeleagă cît mai exact semnificația, cît și din aceea de a se evita confuziile posibile cu alte noțiuni în al căror conținut se regăsesc unele din notele cele structurează și pe ele. Definirea cît mai precisă, mai ales a noțiunilor-cheie, îl obligă însă pe profesor să nu neglijeze condițiile ce se cer unei bune definiții și mai ales să nu uite că esența termenului definit este redată de analiza lui, exprimată printr-o serie de atribute. Deși elevii folosesc de timpuriu noțiunea de răscoală țărănească, numai arareori izbutesc să înțeleagă adevăratul sens al acestei noțiuni, în majoritatea cazurilor ei ră-

mînd numai cu înțelesul de mișcare violentă, Dar mișcare violentă poate fi și revoluția.

Iată de ce o definiție precisă a răscoalei țărănești trebuie să cuprindă toate notele care o caracterizează, inclusiv cele care o deosebesc de alte categorii de mișcări. Și atunci, *definind elevilor răscoala țărănească*, profesorul o înfățișează ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă a țărănimii, în care aceasta se ridică împotriva exploatareilor feudali, în scopul de a obține condiții mai bune de muncă și de viață în cadrul orînduirii existente. În felul acesta, elevii înțeleg că esența răscoalei țărănești o constituie faptul că autorii ei nu-și pun drept obiectiv principal înlăturarea orînduirii, ci numai îmbunătățirea condițiilor lor de viață, fapt care explică frecvența răscoalelor, dar și ineficiența lor. Totodată, însă, definirea exactă a răscoalei țărănești, îngăduie înțelegerea nuanțată a situațiilor, precum și deosebirea dintre răscoală și război țărănesc.

Se vede astfel, cît sînt de numeroase și de variate modalitățile tehnice de realizare a explicației în lecțiile de istorie. Pentru reușita explicației însă se cere din partea profesorului nu numai o desăvîrșită stăpînire a lor, ci și o pricepere a folosirii acestora în chipul și la momentul cel mai potrivit, pentru a obține efectul instructiv-educativ. Dar așa cum se vede cu ușurință, toate aceste modalități explicative se subsumează unei metode larg răspîndite azi și dintre cele mai eficiente, aceea a *problematizării*. În loc de a înfățișa simpla succesiune a evenimentelor, ele sînt *centrate pe una sau mai multe* probleme, care, corect formulate, suscită în așa măsură interesul elevilor, încît ei așteaptă cu nerăbdare soluția, iar cîteodată, fie la solicitarea profesorului, fie din propriu imbold, se străduiesc și ei să găsească anticipat această soluție: chiar dacă ea nu este cea exactă, așa încît tot profesorului îi revine sarcina de a orienta discuția spre adevărata soluție, efortul personal depus și dialogul viu desfășurat în clasă nu numai că acționează în chip formativ asupra elevilor, dar crează o stare de tensiune intelectuală care schimbă cu desăvîrșire atmosfera statică a simplei expunerii pragmatice.

Deoarece, însă, la baza studiului istoriei stă *dialectica materialistă*, este firesc ca și în desfășurarea explicației să se reflecte principiile metodei dialectice. În acest scop, ceea ce se cere, înainte de toate este o bună cunoaștere a acestor principii și apoi o corectă aplicare a lor în analizarea proceselor istorice, pentru ca explicația profesorului să reflecte aspectul dialectic al dezvoltării istorice. Începînd să explice o lecție de istorie, *profesorul trebuie să plece întotdeauna de la fapte și să considere faptele istorice în înfățișarea lor concretă*. Neglijarea acestui mod de a proceda atrage după sine primejdia sociologismului, adică a considerării faptelor istorice nu în ceea ce au ele ca trăsături specifice care le individualizează, ci în ceea ce au ele ca trăsături generale, fapt care le lipsește de conținutul lor concret. Semnificativ este sub acest aspect felul în care elevii înfățișează cauzele diferitelor răscoale țărănești: în loc să țină seama că în fiecare etapă a orînduirii feudale există condiții speciale ce structurează diferențial procesele istorice, ei se mulțumesc cu formulări generale, adesea șablonarde, care deși exacte în esența lor, estompează tocmai notele diferențiale ce deosebesc, de pildă, caracterul accentuării exploatării în secolul al XV-lea, care a determinat izbucnirea răscoalei de la Bobîlna, de acela al exploatării din secolul al XVIII-lea, care a provocat răscoala lui

Horea. De aici expresiile: „accentuarea exploatării“, „creșterea obligațiilor feudale“, „întărirea iobăgiei“, care prin generalitatea lor sărăcesc procesul istoric de înfățișarea lui concretă. Profesorul trebuie să prezinte, dimpotrivă, cauzele fiecăreia dintre aceste răscoale în ceea ce au ele deosebitor față de celelalte, tocmai pentru a da elevilor posibilitatea de a le înțelege în contextul timpului care le-a generat.

În al doilea rînd, *fiecare fapt sau proces istoric trebuie considerat în ansamblul conexiunilor cu celelalte fapte istorice* pentru a se vedea legătura lui cu acele fapte de care este condiționat, precum și gradul de însemnătate al acestei condiționări la un moment dat. Cum am arătat mai sus, cine consideră *războiul cu Jugurtha* izolat de contextul general al istoriei romane între moartea lui Caius Gracchus și răscoala italicilor (121-90 î.e.n.), făcînd abstracție de politica agresivă promovată de cavaleri în interesul clasei lor, de primejdia care amenința Italia din partea cimbrilor și teutonilor, care în 113 î.e.n. zdrobiseră la Noreia legiunile lui Carbo, și de nevoia de a păstra în Italia cît mai multe forțe, riscă să nu înțeleagă politica prevăzătoare a senatului de a nu se angaja tocmai acum într-un război colonial care ar fi lipsit peninsula de apărare și ar fi adus cîștiguri numai cavalerilor, dușmanii lui, și să accepte acuzațiile de corupție la adresa generalilor senatului aduse de Sallustius. Dacă însă se stabilește legătura între toate aceste fapte, întregul proces se lămurește.

Determinarea aspectelor și momentelor contradictorii ale procesului istoric pentru a-l face să apară în înfățișarea lui concretă de *unitate a contrariilor*, reprezintă un alt principiu al metodei dialectice aplicat în cadrul desfășurării lecției de istorie. *Raporturile dintre Mihai Viteazul și boierii* care -l srijineau oferă sub acest aspect un exemplu concludent. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, boierimea munteană, în frunte cu frații Buzești, tindea la instaurarea statului feudal centralizat boieresc, adică a unei forme de cristalizare a statului feudal în folosul boierimii. Dar, în același timp, se urmărea și dobîndirea independenței față de turci, în care scop a sprijinit luarea tronului de către Mihai, considerat exponent al ei. Ajuns domn, Mihai urmărește instaurarea statului feudal centralizat domnesc, ceea ce crea în chip firesc o contradicție între boieri și domn. Dar această contradicție nu era antagonistă, dovadă că nici boierii nu s-au despărțit de Mihai, ci au continuat să-l susțină, nici domnul nu s-a despărțit de boieri; faptul se explică, pe de o parte, prin poziția socială a lui Mihai, el însuși boier, iar pe de altă parte, prin primejdia otomană care obligă cele două părți la o acțiune comună și, deci, la colaborare. Astfel înfățișată, lupta antiotomană a lui Mihai apare ca desfășurîndu-se în condițiile unor contradicții între domn și boieri, contradicții care nu au destrămat alianța dintre ei, ci i-au determinat o linie specifică de dezvoltare.

Analiza luptei interne din sînul fenomenelor istorice, provocată de contradicțiile existente, pentru a dezvălui tendințele rezultate din această luptă și a marca salturile calitative, produse, este iarăși o modalitate de a reliefa aspectul dialectic al fenomenelor istorice în cadrul lecției. *Desfășurarea revoluției burgheze din Anglia* îngăduie o exemplificare concretă a acestui principiu dialectic. Contradicția fundamentală din sînul societății britanice, între burghezii (reprezentată prin Parlament — respectiv Camera Comunelor) și feudalitate (regele Carol I Stuart și vechea nobilime — „cavalerii“), a determinat

izbucnirea revoluției burgheze care, după o serie de episoade provocate de raportul de forțe dintre cele două tabere, a culminat în 1649 cu executarea regelui și instaurarea republicii engleze, adică saltul calitativ de trecere a puterii politice din mîna feudalității în mîinile burgheziei. Saltul calitativ este puternic marcat de desființarea Camerei Lorzilor, organul reprezentativ al vechii aristocrației, și de aplicarea sistemului unicameral, reprezentat prin Camera Comunelor. Dar înlocuirea exploatării feudale cu cea capitalistă a generat o nouă contradicție, între masele care duseră greul războiului civil și burghezie, contradicție exprimată de mișcarea „diggerilor”, rezolvată de Cromwell prin reprimarea ei violentă. Cînd, în fine, apărură încă o contradicție între Cromwell, sprijinit de armată, și Parlamentul cel Lung, soldată cu dizolvarea parlamentului și preluarea puterii de către „Lordul protector”, apărură o nouă tendință, aceea a dictaturii militare. Se vede astfel că jocul contradicțiilor explică nu numai cursul general al procesului istoric (curs determinat în principal de contradicția fundamentală), dar și tendințele particulare care apar pe fondul acestui curs.

În fine, pe linia aplicării principiilor metodei dialectice materialiste în explicarea faptelor istorice, profesorul trebuie să sublinieze continuu că *forțele motrice ideale care acționează în istorie nu sînt cauzele ultime ale evenimentelor istorice*, ci că în spatele lor și determinîndu-le stau *cauzele economice*. Reformele lui Constantin Mavrocordat și în special reforma socială efectuată în anul 1746 în Țara Românească îngăduie o ilustrare concludentă a acestei teze. Astfel, boierii vor să lase să se creadă că ei au acceptat desființarea rumâniei din motive umanitare, afirmînd că „a fi frații noștri... sub jugul robirii noastre nu este alt păcat mai greu și mai mare”, și că acest fapt „nu este lucru creștinesc, ci de mare pagubă sufletelor noastre”. Or, știut este că adevărata cauză a desființării dependenței personale a țăranilor a constituit-o interesul economic al boierilor și al domniei care, loviți în interesele lor materiale de fuga masivă de pe moșii a țăranilor dependenți — rumâniei (boierii, deoarece le rămîneau moșiile nelucrate; domnia, fiindcă nu se mai încasau birurile), au desființat rumânia tocmai pentru a-i determina pe țăranii fugiți a se înapoia pe moșii, adică a se înapoia la lucru, fapt care asigură boierilor venitul dijmelor și al zilelor de clacă, iar vistieriei domnești, intrarea regulată a dărilor. Deci, nu motivele ideale reprezintă cauza ultimă a faptului istoric considerat, ci cauzele economice, indiferent de forma umanitară pe care o îmbracă expunerea de motive a celor interesați.

Folosind principiile metodei dialectice materialiste în explicarea faptelor și proceselor care structurează lecția de istorie, explicația cîștigă și în temeinicie, deoarece evidențiază mai bine resorturile care pun în mișcare acțiunile colective sau individuale, și în varietate, degajînd nuanțele care individualizează anumite procese istorice în concertul celorlalte similare.

Se vede, astfel, că explicația reprezintă aspectul esențial al lecției. Dar, ca în toate lucrurile, există și aici limite ce nu trebuie depășite. Să nu uităm că în școala generală și în liceu studiul istoriei nu are un scop în sine și că, deci, explicația nu trebuie să fie *exhaustivă*, ci *esențială*: de aceea, se impune ca, ținînd seama de conținutul lecției, de nivelul elevilor și de timpul efectiv de care dispune, profesorul să selecteze cu grijă materialul de fapte și idei

și modalitățile explicative, pentru a evita atât erudiția inutilă și indigestă cât și neterminarea lecției și răpirea pauzei. Explicația numai atunci își atinge cu adevărat scopul, când se desfășoară în limitele timpului ce i se cuvin în economia generală a lecției.

Dar, în același timp, explicația trebuie să meargă și ea cu timpul nu numai sub raportul conținutului de fapte și idei, dar și sub acela al modalităților de realizare: dacă în etapa actuală a învățămîntului cuvîntul profesorului rămîne încă elementul principal, sprijinirea lui în cît mai largă măsură pe posibilitățile întinse pe care le oferă folosirea mijloacelor tehnice moderne sau antrenarea elevilor în a căuta singuri explicația unor situații pe temeiu analogiei cu altele cunoscute fie din lecțiile anterioare învățate, din lecturile lor personale ori din cunoștințele dobîndite cu ocazia vizitării unor locuri istorice sau a unor muzee, deschid noi perspective explicative, care realizează în mai mare măsură dialogul profesor-elev, dialog care, pe de o parte dă lecției o vioiciune sporită, iar elementelor explicației o mai mare trăinicie, iar, pe de alta, crează elevilor o mai mare tensiune spirituală, de natură a le stimula potențele sufletești în efortul de căutare proprie a rațiunilor explicative și a le aduce mulțumirea unei *redescoperiri* prin efort personal.

Totodată, explicația care a deșteptat în mintea elevului o problematică îl va face să continue dialogul și cu manualul, căutînd să descopere ce realitate vie se ascunde în spatele fiecărei afirmații; iar în acest caz, manualul va deveni cu adevărat un auxiliar care stimulează și formează, încetînd a fi un simplu depozit de cunoștințe ce trebuiesc învățate așa cum sînt înfățișate.

În fine, explicația trebuie să deschidă gustul pentru lectura personală, pentru discuție, pentru căutarea unor rațiuni mai adînci ale faptelor, cu un cuvînt să deștepte spiritul critic al elevilor: ce bucurie mai mare pentru un profesor decît o întrebare a unui elev cu privire la un aspect ce nu i se pare îndeajuns de lămurit sau o apreciere proprie deosebit de fericită asupra unei situații istorice! Pentru că dacă ușurează înțelegerea, explicația generează cîteodată și îndoiala: or, din îmbinarea acestor poziții naște spiritul critic și capacitatea creatoare.

Iată de ce, în explicația lecției de istorie, îmbinarea judicioasă a metodelor clasice și a celor moderne, însoțite de efortul continuu al profesorului pentru modernizarea propriilor sale concepții privind rostul și însemnătatea disciplinei sale în formarea generațiilor tinere, trebuie să se facă cu ochii îndreptați tot timpul spre viitor, spre acel viitor pe care filosoful și pedagogul J.M. Guyeau îl definea atât de frumos atunci cînd spunea că el nu înseamnă atât ceace vine spre noi, cît mai ales *spre* ceea ce noi ne îndreptăm.

PROBLEMATIZAREA ÎN PREDAREA ISTORIEI *

ION DIACONĂSCU

Reflectînd asupra marilor sarcini ce revin istoriei și ținînd seama de criticile formulate în documentele de partid — în scopul sporirii contribuției acestei discipline la realizarea educației tineretului — , ca profesor am fost preocupat permanent de problema unei îmbunătățiri profunde a activității didactice, de perfecționarea formelor și metodelor de muncă, de optimizarea predării istoriei de școală.

Pentru educarea gîndirii elevilor, am căutat să fac lecțiile cît mai variate, pentru ca aceștia să înțeleagă cauzal desfășurarea evenimentelor. Frecvent am folosit întrebările: de ce? și cum?, pentru a mă convinge dacă elevii au înțeles cauzele și condițiile de desfășurare a evenimentelor studiate. Prezentarea comparativă sau prin analogie a faptelor și evenimentelor istorice mi-a dat prilejul să accentuez asupra esențialului din lecție. De altfel, structurînd esențialul fiecărei lecții pe baza unor probleme sau idei principale sub formă de schemă am căutat să le ofer elevilor un model intuitiv de muncă intelectuală. Pentru a crea în timpul predării o anumită stare de tensiune (necesară pentru a angaja pe elevi în înțelegerea esențialului), am introdus în lecții „momente de vîrf” (întrebări care să pretindă reflecție și argumentări din partea elevilor). Aceste întrebări m-au ajutat să-mi dau seama ce, cît și cum au înțeles elevii cunoștințele predate.

Participarea activă a elevilor la lecții presupune și o motivație, o stare afectivă de curiozitate care favorizează înțelegerea. Avertismentul lui J.J. Rousseau pentru educatori: „Nu raționați niciodată în mod sec cu tineretul. Faceți să treacă prin inimă limbajul minții spre a-l face înțeles⁽¹⁾” l-am considerat actual și am încercat să creez în lecții acea atmosferă propice educației umaniste.

Modernizarea școlii și învățămîntul problematizat

Apreciîndu-se că în actualul stadiu de dezvoltare a învățămîntului există posibilități încă insuficient folosite în acțiunea de modernizare, cercetările contemporane propun o organizare superioară a procesului didactic, adică o rezolvare a problemelor de conținut și de metodă în funcție de

* Lucrare prezentată, într-o formă mai dezvoltată, la I.C.P.P.D. pentru obținerea gradului I în învățămînt.

¹ J. J. Rousseau, *Texte pedagogice alese*, E.D.P. București, 1960, p. 120.

obiective și pe baza rezultatelor câștigate. „Nu ne interesează — scrie pedagogul polonez Wincenty Okon — reflectarea pasivă și mecanică a cunoștințelor despre lume în intelectul elevilor, ci educarea lor intelectuală, deci formarea unei atitudini caracterizate prin respectul profund față de știință, dragoste de adevăr, înclinație de a aprofunda cunoștințele și totodată pricepera de a folosi cunoștințele dobândite.”²⁾

Remarcându-se că planurile, programele, manualele, mijloacele audio-vizuale, echipamentul școlar în general nu sînt, prin ele însele, factori propulsivi ai progresului în școală, studiile contemporane de pedagogie scot în evidență rolul hotărîtor al profesorului în perfecționarea învățămîntului. De modul în care știe el să folosească acești factori, în slujba unor scopuri instructiv-educative, corect concepute din punct de vedere științific, depinde eficiența lor.

Sub aspectul modernizării învățămîntului, al înnoirilor transformatoare ce-rute de viață, trebuie să se pornească însă de la realitatea existentă astăzi în învățămînt, de la pozițiile deja câștigate. De aceea, consider că îmbinarea metodelor și procedeele pedagogice tradiționale cu cele moderne, imprimarea unui pronunțat caracter activ metodelor de învățămînt pentru a asigura stimularea proceselor gîndirii elevilor și activitatea creatoare a acestora, este calea ce asigură realizarea obiectivelor perfecționării învățămîntului.

În vastul proces de modernizare a învățămîntului nostru, istoriei, ca disciplină de învățămînt, îi revine un rol reosebit de important. Mesajul informational prevăzut de programele de istorie nu reprezintă un scop unic al predării istoriei în școală. El trebuie să constituie, mai mult, mijlocul prin care urmărim dezvoltarea la elevi a proceselor de gîndire productivă, a formării unui stil de muncă independent.

Apreciindu-se că ridicarea calității învățămîntului nostru este condiționată și de modernizarea metodelor și mijloacelor de învățămînt, documentele de partid subliniază că „va trebui ca în activitatea didactică să se aplice în mai mare măsură metode care dezvoltă gîndirea elevilor, să se diminueze ponderea expunerii descriptive în favoarea explicațiilor, să se trezească curiozitatea și interesul elevilor prin probleme-întrebări, obișnuindu-i tot mai mult să gîndească și să muncească independent”³⁾

Pe linia accentuării caracterului independent al muncii de învățare, una din direcțiile asupra căreia se insistă mai mult și de la care se așteaptă un real reviriment al procesului de învățămînt este învățămîntul problematizat. Se apreciază că învățarea prin problematizare oferă posibilități mai largi pentru munca independentă și creatoare a elevilor fiind apreciată ca primul factor care determină eficiența lecției.⁴⁾ Astfel, pedagogia contemporană a stabilit că prin conceptul de *problematizare înțelegem orientarea metodologică prin care educăm forma de creativitate a elevilor*, mult folosită în epoca contemporană.

² G. Văideanu, *Restructurarea tehnologiei didactice în funcție de obiectivele educaționale*, în „Revista de pedagogie”, nr. 12/1971, p. 11—12.

³ *Directivele CC al PCR privind dezvoltarea învățămîntului în RSR, aprobate de Plenara CC al PCR din 22—25 aprilie 1968*, Ed. politică, București, 1968, p. 31.

⁴ E. M. Dimitriu, *Despre factorii eficienței lecției*, în „Didactica și educația”, Craiova, 1969, p. 78.

Înțelegerea noțiunii de problematizare este legată de înțelegerea celei de problemă. O problemă este un conflict de natură intelectuală cognitivă⁵); ea este un cadru mental tensional în care, pe baza cunoștințelor anterior însușite, se declanșează activitatea gândirii în jurul unei întrebări în scopul obținerii de noi soluții. În esență, problema se reduce la întrebare (fără a fi numai întrebare) adresată necunoscutului pentru a deveni cunoscut.⁶)

Nu însă orice întrebare este o problemă. Întrebarea, ca formă productivă a gândirii este un component obligatoriu al problemei. Numai dacă întrebarea relevă contradicțiile reale și pune în lumină un dezechilibru, dacă dinamizează vechile cunoștințe în sprijinul găsirii unor noi soluții, ea poate fi cu adevărat productivă și se poate spune că se realizează o problematizare cu eficiență maximă.

Prin crearea de situații-probleme se provoacă în mintea elevului o situație conflictuală între necesitatea rezolvării unei probleme, a găririi răspunsului la o întrebare și caracterul nesatisfăcător al cunoștințelor și tehnicilor de lucru pe care elevul le posedă în momentul respectiv (și de care nu se poate servi în găsirea soluției.⁷)

„Primul lucru — spune G.Polya — este să înțelegem problema, iar al doilea este să fim animați de dorința de a o rezolva“⁸). Dar, considerăm, împreună cu G.Polya, că un profesor care vrea să imprime elevilor săi o atitudine corectă în abordarea problemelor „trebuie să-și fi însușit întâi el o astfel de atitudine“.⁹) Pentru rezolvarea problemei este necesar să se utilizeze cunoștințele anterioare și „pe baza îndeosebi a analizei și sintezei, să se găsească soluția corectă.

Corelarea unor fapte și fenomene cu altele, în condițiile predării problematizate a istoriei, este posibilă deoarece între fenomene există o cauzalitate corespunzătoare și o conexiune, iar această cauzalitate și conexiune constituie baza caracterului de problemă în cunoaștere și procesul de învățămînt.

De aceea, socotim că primul lucru pe care trebuie să-l facă profesorul de istorie este acela de introducere a unor elemente de problematizare în procesul de predare-învățare, avînd în vedere condițiile concrete în care lucrează și particularitățile de vîrstă și individuale ale elevilor săi.¹⁰) Experiența didactică confirmă necesitatea unei etape pregătitoare, începînd cu clasa a V-a, etapă în care profesorul, folosind întrebări ajutătoare, trebuie să verifice dacă elevii cunosc evenimentele și dacă răspunsurile lor la întrebările puse sînt mecanice sau dovedesc înțelegerea lor. Acest lucru se impune, îndeosebi, pentru că elevii din această clasă n-au formate deprinderi independente de a lucra cu manualul, nu știu să sesizeze esențialul, memorizează mecanic cunoștințele și le expun „ca în carte“.

⁵ O. Schechter, B. Grigoriu, *Modernizarea școlii și învățămîntul problematizat*, în „Revista de pedagogie“, nr. 3/1972, p. 107.

⁶ M. Drăguleț, *Problematizarea și valoarea ei formativă*, în „Revista de pedagogie“, nr. 4/1970, p. 22.

⁷ *Puncte de sprijin pentru perfecționarea procesului de învățămînt*, București, 1971, p.22.

⁸ G. Polya, *Cum rezolvăm o problemă?* Ed. științifică, București, 1965, p.127.

⁹ *Ibidem*, p. 185.

¹⁰ Vezi și Werner Folde, *Rolul și importanța problematizării*, în *Predarea istoriei și geografiei*, I, București, 1970, p. 7—13.

Pentru a evita aceste neajunsuri, procedeul de a planifica la începutul anului școlar câteva ore de muncă independentă cu manualul pentru a ajuta elevii în reținerea esențialului din text, în înțelegerea ilustrațiilor din carte îl consider foarte indicat. Astfel, folosind comparația, le-am putut explica elevilor din clasa a V-a ocupațiile locuitorilor din statele Orientului antic, în funcție de așezarea geografică a acestor state și de condițiile lor naturale.

Primele întrebări cu caracter mai pronunțat de problemă puse în fața elevilor de clasa a V-a și chiar a celor din clase mai mari, dacă nu sînt obișnuite cu astfel de întrebări, provoacă mirarea elevilor. De aceea, este nevoie să se lucreze cu ei, să-i încurajăm în a pune întrebări în legătură cu conținutul lecțiilor, să le punem noi întrebări care să-i oblige să facă diferite legături.

Pentru a-i pregăti în vederea înțelegerii în ansamblu a problematicii lecțiilor, elevii din clasa a V-a și a VI-a au fost învățați să noteze numai ideile principale ale lecției și să lase spații libere între aceste idei pentru ca ele să fie completate ulterior cu date, evenimente, atît din cele prezentate în lecție, cît și din studiul individual. În acest mod notițele au devenit un fel de tabel sinoptic al lecției și un instrument de fixare a cunoștințelor.

Folosirea problematizării în procesul de învățămînt implică creșterea răspunderii profesorului pentru pregătirea fiecărei lecții. Pe lîngă stăpînirea conținutului de informații ce se referă la lecție, el trebuie să știe unde, cît și cînd să folosească diferite metode de transmitere a cunoștințelor, să îmbine acestea cu munca independentă a elevilor, să știe ce cunoștințe ale elevilor pot fi reactualizate pentru a activa procesele de gîndire, influențînd în mod pozitiv atitudinea lor față de învățatură.

Modalități de realizare a problematizării în verificarea, predarea și recapitularea cunoștințelor de istorie.

Experiența didactică a dovedit că formularea unor probleme-întrebări înregistrate de la început de toți elevii servește ca premisă pentru orientarea lor către conținutul esențial al lecțiilor, declanșînd activitatea de gîndire a elevilor și determinînd direcția și intensitatea acesteia. Punerea unor probleme și discutarea lor cu întreaga clasă crează o atmosferă de încredere a elevilor în posibilitățile lor intelectuale, în cunoștințele lor, dîndu-le satisfacția de a contribui ei înșiși la lămurirea lor. Elevii provocați la discuții se străduiesc să ordoneze ideile, să le înlănțuie, să motiveze ceea ce afirmă, să tragă concluzii.

La veriga de verificare, prin punerea întrebărilor-problemă dificultatea apare în sensul că i se cere elevului să facă un efort pentru a selecta materialul deja cunoscut spre a-l folosi la rezolvarea sarcinilor didactice cerute. Astfel, în verificarea lecției „India, China și Japonia între 1800-1870” ținută la anul III liceu, prof.V.N. a pus în dezbatere următoarea problemă: Cum vă explicați cursul diferit al dezvoltării capitaliste al Japoniei în comparație cu cel al Indiei și Chinei în această perioadă? Evident, lecția nu mai putea fi discutată pe structura celei prezentate în manual. Elevii au fost obligați de întrebarea formulată să-și restructureze cunoștințele, selectînd pe cele care se referă la specificul dezvoltării fiecărei țări și comparînd acest specific. Faptele n-au fost expuse numai cronologic, ci au fost explicate, reliefindu-se cauzele și condițiile istorice care au făcut posibilă dezvoltarea rapidă a Japoniei.

Un alt exemplu, „Dezvoltarea României în anii 1859-1877“ (clasa a VIII-a). Verificarea orală a acestei lecții s-a făcut prin punerea în fața elevilor a următoarei probleme: Cu ocazia înmormântării lui Cuza, Mihail Kogălniceanu a făcut această afirmație în legătură cu detronarea domnului: „Nu greșelile, ci faptele lui l-au detronat“. A avut dreptate Kogălniceanu? Problema a suscitât interes în rândul elevilor. Au fost subliniate faptele domnitorului Alexandru Ioan Cuza atît pe plan extern, pentru desăvîrșirea unirii, cît și pe plan intern, concretizate în reformele înfăptuite. S-a scos în evidență, pe de o parte, aprecierea de care se bucura Cuza în rîndurile poporului, iar pe de altă parte, creșterea împotrivirii marilor moșieri și clerului înalt care, coalizați cu o parte a burgheziei, ostilă domnului, au creat „monstruoasa coalitie“ care l-a detronat.

La lecția „Statul dac în timpul lui Decebal“, ținută tot la clasa a VIII-a, s-a pus următoarea problemă: În condițiile istorice existente, Imperiul roman ar fi putut renunța la cucerirea și stăpînirea Daciei? Evident, discuțiile purtate pe baza materialului faptic au scos în evidență întărirea statului dac, pericolul pe care îl reprezenta acesta pentru imperiul roman și rîvna imperiului de a pune mîna pe marile bogății ale Daciei, concluzionîndu-se că ciocnirea era inevitabilă.

La lecția „Războiul pentru cucerirea independenței naționale a României“ în locul unei verificări prin întrebări care să pună pe elevi în situația de a expune desfășurarea războiului și urmările lui, li s-a pus următoarea întrebare-problemă: De ce se consideră că independența națională a României este opera întregului popor român cucerită pe cîmpul de luptă? Întrebarea astfel formulată a pus pe elevi în situația să reliefeze: necesitatea cuceririi independenței de stat a României; condițiile interne și externe care au favorizat acest act și faptul că independența proclamată trebuia cucerită cu arma în mînă pentru a impune consfințirea ei prin tratatele internaționale. Consider că problema pusă în discuție a orientat elevii asupra înțelegerii esenței acestui însemnat act din istoria României.

În lecția „România în timpul primului război mondial“ (clasa a VIII-a), s-a pus următoarea întrebare-problemă: Cunoașteți caracterul primului război mondial. România a participat și ea la acest război. Participarea României la primul război mondial ce caracter a avut? Argumentați!

În practica la catedră am considerat că nu trebuie absolutizată verificarea ca o „verigă“ distinctă a lecției, precedînd întodeauna predarea lecției noi. Atunci cînd m-am convins că noțiunile și faptele istorice predate anterior au o legătură cu unele probleme ale noului material, am împletit verificarea cu predarea. În acest fel s-a realizat o participare mai mare a elevilor și, în predare, s-au stabilit legăturile de cauzalitate între cunoștințele noi și cele vechi.

Astfel, înaintea lecției „Formarea statelor feudale independente Țara Românească și Moldova“ ținută la calsa a VIII-a, am adresat elevilor următoarea întrebare-problemă: De ce n-a fost posibilă formarea statului feudal independent Țara Românească în sec.XIII? De ce s-a format atît de tîrziu?

Am distribuit apoi elevilor extrase din Diploma Ioaniților ¹¹⁾, pe care să le analizeze pentru a desprinde care era situația economică, socială și politică în sec.XIII la sud de Carpați. Am pornit să răspundem la întrebarea de ce s-a format atât de târziu. Pentru aceasta s-a apelat la cunoștințele elevilor privind migrațiile popoarelor în regiunea noastră. S-a subliniat faptul că ele au durat pînă în sec. XIII (tătarii la 1241) și au frînat cristalizarea relațiilor feudale, condiție de ordin intern, absolut necesară pentru crearea statului.

Analiza extraselor din Diploma Ioaniților făcută cu participarea elevilor a reliefat că existau la acea dată realizate condițiile interne ale formării statului feudal, dar lipseau condițiile externe. Acest lucru mi-a folosit pentru a explica eșecul încercării lui Litovoi, pentru ca apoi, prezentînd noile condiții externe favorabile (criza politică manifestată în marile state vecine), elevii să înțeleagă cauzele succesului lui Basarab I de unificare a formațiunilor politice din sudul Carpaților și de constituirea statului feudal de sine stătător Țara Românească.

La clasa a VII-a, lecția „Anglia și Franța la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea”, a fost concepută atît pe baza expunerii, cît și pe baza activității independente a elevilor în unele etape. Am început lecția prin prezentarea unui tablou comparativ al dezvoltării principalelor state capitaliste în perioada 1870-1900, întocmit după W.Foster „Istoria celor trei internaționale”.

Li s-a cerut elevilor ca, pe baza acestui tablou și pe baza cunoștințelor lor în legătură cu dezvoltarea Germaniei în aceeași perioadă să explice dezvoltarea economică a Angliei și Franței, punîndu-se întrebarea: S-a schimbat ceva în evoluția economică a acestor state? În timpul afectat pentru munca independentă am schițat la tablă un plan comparativ cu rubricile: situația economică, mișcarea muncitorească, politica externă, lăsînd spații libere pentru ambele țări. Apoi, am solicitat elevilor să prezinte cele observate privind dezvoltarea economică, în primul rînd industrială, a celor două țări. Elevii au sesizat că după 1871 industria engleză pierde întîietatea, iar producția engleză și cea franceză este depășită de cea a Germaniei.

Folosind ca bază tot comparația, în predarea lecției „România la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea” (anul III liceu) prof.B.I., a pornit de la teza generală a trecerii capitalismului în ultimul său stadiu, imperialismul și le-a formulat întrebarea problemă: Capitalismul trece în această perioadă la ultimul său stadiu — imperialismul. România era un stat imperialist?

Primul elev care s-a antrenat în discuție a afirmat, făcînd o legătură cu statele imperialiste învățate în lecțiile anterioare, că România era o țară imperialistă. Tovarășul profesor le-a cerut apoi să facă apel la cunoștințele lor de economie politică și să constate dacă trăsăturile imperialismului formulate de Lenin se aplică și la România. Corelînd cunoștințele, elevii conduși de tovarășul profesor au tras corect concluzia privind stadiul în care se găsea România în acel timp. Prezentînd apoi aprecierile făcute în această privință de documentele de partid, elevii au înțeles și implicațiile adoptării mecanice a

¹¹ *Documente privind Istoria României*, veacul XIII—XIV și XV, B. Țara Românească (1247—1500), Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 1—5.

unor teze generale, reliefindu-se că România, prin specificul ei, nu era un stat imperialist.

Pentru activizarea elevilor, pe parcursul comunicării noilor cunoștințe am introdus unele întrebări-problemă care să-i pună în situația să utilizeze informațiile primite, să le valorifice, legându-le de cunoștințele anterioare, întregindu-le în acestea și deducând pe baza lor mersul firesc al evenimentelor.

Astfel, în predarea lecției „Insurecția națională antifascistă armată din august 1944”, la clasa a VIII-a am pus elevilor următoarea întrebare-problemă: De ce insurecția a fost singura cale pentru răsturnarea dictaturii militarofasciste și pentru alungarea armatelor hitleriste din țară? Elevii și-au notat problema, urmînd să dea răspunsul la sfîrșitul lecției.

Lecția a continuat apoi cu expunerea situației interne a țării noastre și a situației internaționale de la începutul anului 1944. Le-am amintit elevilor de hotărîrea lui Antonescu de a lupta alături de Germania organizînd rezistența pe linia Focșani-Nămăloasa-Galați și apoi le-am citit din Manifestul P.C.R. din 1 mai 1944 numai primul îndemn: „Popor român, salvează-te de la catastrofă!”, după care am pus întrebarea: Care considerați că era, în acele condiții, calea de salvare? Un elev mi-a răspuns: „să-l omoare pe Antonescu”. Le-am spus elevilor că un astfel de plan nu ar fi rezolvat cu nimic situația, deoarece în locul lui ar fi putut să continue războiul un alt conducător din clica antonesciană. Am intervenit apoi cu o nouă întrebare care să-i ghideze mai mult: „Dar fasciștii germani nu găseau în România un alt om de încredere în locul lui Antonescu?” Întrebarea i-a făcut pe elevi să înțeleagă necesitatea unei acțiuni organizate care să fie îndreptată atît împotriva guvernului Antonescu, cît și împotriva cotropitorilor hitleriști. Răspunsul dat de un elev în acest sens a fost completat de mine prin citirea în continuare a aceluiași manifest: „Părăsește războiul criminal nemțesc! Doboară clica trădătorului Antonescu de la cîrma țării!(...) Alungă cu arma în mînă pe cotropitorii hitleriști de pe pămîntul pîngărit al patriei. Luptă pentru eliberarea fraților din Ardealul de nord! Alătură-te Armatei Roșii” !. Concluzionînd că de fapt acestea au fost sarcinile insurecției de la 23 august, le-am cerut elevilor să stabilească ce consecințe ar fi avut pentru România adoptarea unui alt plan? Dar organizarea rezistenței pe linia Focșani-Nămăloasa-Galați?

Pe acest fond general am explicat apoi lupta armată a poporului român în zilele de august 1944 și importanța acestui măreț eveniment care constituie o „piatră de hotar” în dezvoltarea României.

În general, cînd li se prezintă elevilor informații care crează cadrul conflictului între noile și vechile cunoștințe, interesul lor pentru rezolvarea problemei crește. Astfel, la lecția „Participarea României la războiul anti-hitlerist” (tot la clasa a VIII-a) am pus elevilor următoarea întrebare-problemă: Atunci cînd România a intrat în cel de al doilea război mondial, P.C.R. a chemat poporul la luptă pentru sabotarea războiului. După victoria insurecției, P.C.R. a lansat lozinca: „Totul pentru front, totul pentru victorie!” Cum vă explicați acest lucru?

Pornind de la ideea că o noțiune predată nu trebuie considerată ca o achiziție sigură și stabilă decît atunci cînd se constată că este operantă în

situații diferite, am făcut apel permanent, în lecții, la recapitularea unor probleme esențiale, punându-i pe elevi în diferite situații. Am urmărit cu acest prilej mobilitatea și corectitudinea cu care elevii sesizează și stabilesc legături noi între cunoștințele noi și cele vechi, felul în care reușesc să ordoneze date, să structureze evenimente în ordinea lor firească. Un exemplu în această privință îl constituie lucrarea de control dată elevilor din anul IV liceu pentru recapitularea temei: „Revoluția de la 1848”. Li s-a pus următoarea întrebare-problemă: „Cunoașteți cauzele, desfășurarea și însemnătatea revoluției române de la 1848. Cunoașteți și situația țărilor române din secolul al XVIII-lea. Ar fi putut izbucni această revoluție în sec. al XVIII-lea? Argumentați!

Ce se realizează prin punerea acestei întrebări-problemă? Cadrul conflictului se crează între cunoștințele elevilor despre revoluția română de la 1848 și posibilitatea înfăptuirii acesteia în condițiile sec. al XVIII-lea. Pentru rezolvarea acestei contradicții este necesar ca elevii să apeleze la comparații, să selecteze cunoștințele și să le coreleze cu cele de filozofie și socialism științific.

Faptul că o parte însemnată din elevi a argumentat de ce nu putea să aibă loc această revoluție în sec. al XVIII-lea a scos în evidență flexibilitatea gândirii, specifică acestei vârste, posibilitatea elevilor de a stabili legături între fenomene, de a transfera cunoștințele în alte planuri de lucru.

Aceeași întrebare-problemă pusă în fața elevilor de clasa a VIII-a a fost soluționată parțial. S-a constatat că elevii au încercat să prezinte desfășurarea revoluției pașoptiste sau să „argumenteze” că nu se putea înfăptui pentru că „nu erau atunci conducători ca Bălcescu și Avram Iancu”. Vârsta și lipsa unor cunoștințe de filozofie și socialism științific n-au dat posibilitate elevilor clasei a VIII-a să susțină argumentat părerile. De aceea, cred că gradul de dificultate a întrebărilor-problemă trebuie să crească o dată cu vârsta elevilor și cu obișnuirea lor cu acest mod de predare. Utilizarea problematizării impune câteva sarcini pentru elevi și profesor. Pentru elevi obligația de a nota în caiete întrebările-problemă, de a participa la rezolvarea lor în așa fel încât la sfârșitul unui ciclu de lecții să obțină o imagine de ansamblu, de sinteză, asupra principalelor probleme și pe care să le folosească la recapitulările trimestriale sau finale. Pentru profesor se impune necesitatea stabilirii întrebărilor-problemă în concordanță cu logica internă a materiei de învățămînt, urmărind mai întîi formarea capacității și deprinderii de a pune și rezolva probleme de la profesor spre elev, cu respectarea principiilor didactice, pornindu-se de la probleme-întrebări firești, accesibile, formulate la început într-un cadru intelectual și afectiv, restrîns la problematica unei lecții, apoi a unui sistem de lecții.

Este apoi necesar să se planifice, din timp, problemele pe ansamblul materiei de studiu, punîndu-se de acord structura lor cu structura și ordinea temelor și lecțiilor trecute în programa școlară.

Se impune, de asemenea, ca munca profesorului să fie ajutată în domeniul problematizării și prin elaborarea unor manuale care să tindă la o problematizare a materiei de predat oferind chiar modele de probleme-întrebări.¹²

¹² Vezi în acest sens și E. B l i d e a n u, *A învăța să înveți în condițiile modernizării*, în „Tribuna școlii”, III (1973), nr. 91, p.4.

ÎNDRUMĂRI METODICE PRIVIND ELABORAREA LUCRĂRILOR PENTRU OBTINEREA GRADELOR DIDACTICE

DUMITRU P. IONESCU
I.C.P.P.D.

Cadrele didactice desfășoară o triplă activitate: activitate didactică, ce se realizează în școală, activitate social-culturală și activitate științifică ce se desfășoară în afara școlii.

Activitatea didactică este deosebit de intensă și ea este analizată trimestrial de conducerea școlilor sau, la sfârșitul fiecărui an școlar, de către inspectoratele școlare municipale și județene.

Activitatea social-culturală este și ea bogată deoarece majoritatea lectorilor de pe lângă cabinetele de partid, casele de cultură și căminele culturale precum și majoritatea ansamblurilor corale, echipelor de teatru sau de dansuri naționale sînt formate și conduse de cadre didactice.

În schimb, activitatea științifică este trecută pe plan secundar deoarece unele inspectorate școlare municipale și județene au desființat „ziua metodică”, astfel că practic cadrele didactice nu mai au timpul necesar de a cerceta și de a elabora lucrări științifice. În plus, numai cadrele didactice din marile orașe au la îndemînă arhive și biblioteci care să le permită o documentare completă. De aceea, activitatea științifică a multor cadre didactice se concretizează, într-o bună măsură, în întocmirea de referate pentru comisiile metodice, pentru consiliul profesoral și pentru cercul pedagogic.

Multe cadre didactice, îndeosebi profesori de istorie, cunosc prea puțin condițiile desfășurării cercetării științifice și principiile ce se impun a fi respectate în elaborarea unei lucrări de istorie sau metodică, deși Societatea de Științe Istorice din Republica Socialistă România a organizat, la sfârșitul anului 1970, o sesiune științifică cu această tematică și revista Societății „Studii și articole de istorie” a venit în ajutorul slujitorilor catedrei publicînd articole orientative elaborate de cei mai competenți cercetători în acest domeniu ¹.

---

¹ Aurel Iordănescu, *Criteriile de alegere a unui subiect de lucrare istorică sau metodică și condițiile desfășurării cercetării*, vol. XVII, 1972, p. 83—89.

Dan Berindei, *Caracterul și tipologia lucrărilor științifice de istorie și structura lor*, vol. XVIII, 1972, p. 89—94.

Lucia Georgian, *Caracterul lucrărilor metodice de istorie și structura lor*, vol. XIX, 1972, p. 73—78.

Datorită cauzelor arătate, în ultimii ani s-au obținut rezultate slabe la lucrările depuse de profesorii de istorie pentru obținerea gradului I în învățământ.

Pentru a veni în ajutorul numeroaselor cadre didactice care pregătesc lucrări de grad și care ne-au solicitat îndrumări², prezentăm mai jos principiile și planul necesar unei lucrări de istorie sau metodică.

Conform statutului, pentru a obține gradul I în învățământ³, cadrele didactice sînt obligate să alcătuiască lucrări istorice, lucrări metodice și monografii. De asemenea, se pot prezenta prototipuri de material didactic însoțite de metodică folosirii lor. Personalul didactic care funcționează pe posturi de inspectori generali, inspectori școlari, directori de unități școlare poate prezenta la gradul I lucrări metodicico-științifice în care să fie tratate probleme privind organizarea învățămîntului, organizarea activităților instructiv-educative în școli, eficiența învățămîntului și randamentul școlar. În acest scop, Institutul Central de Perfecționare a Personalului Didactic a publicat⁴ o tematică orientativă.

Prima fază a întocmirii unei lucrări științifice este alegerea subiectului care diferă după preferință și preocupări.

Profesorii de istorie pot realiza lucrări foarte bune cercetînd arhivele locale și elaborînd lucrări privind: lupta revoluționară a clasei muncitoare din județul sau orașul respectiv, mișcările sociale locale sau relațiile agrare din regiunea respectivă sau cercetarea arheologică în zona geografică respectivă.

Candidatul este liber să-și aleagă tema pe care dorește să o trateze, cu condiția ca lucrarea prezentată să îndeplinească cerințele unei lucrări științifice. Poate fi aleasă o temă care constituie o preocupare a candidatului încă de pe băncile facultății. Nu pot fi însă admise, oricît de valoroase ar fi ele, lucrările pentru examenul de diplomă, chiar dacă sînt prezentate într-o formă revizuită.

În alegerea subiectului, cadrele didactice sînt datoare să țină seama dacă pot realiza lucrarea cu posibilitățile de documentare de care dispun și în timp legal. De exemplu, un profesor de istorie care și-a ales tema „Formarea și dezvoltarea burgheziei române”, deși a studiat un an de zile într-o bibliotecă de provincie, și-a dat seama că nu o poate realiza nici în cinci ani, astfel că a fost silit să renunțe la ea și să-și aleagă un alt subiect care a fost realizat în condiții optime și în timpul legal.

Această temă cu caracter general, de sinteză, ca și altele asemănătoare ca: „Legislația învățămîntului în România” sau „Concepția și structura

Mariana Vasilescu, *Tehnica elaborării lucrărilor de metodică a istoriei*, vol. XX, 1972, p. 86—93.

N. Adăniloai, *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, vol. XXI, 1973, p. 69—76.

² Profesor Cainamisir Ilie, Școala generală nr. 2 Islaz, municipiul Tu:u-Măgurele; profesor Ghiță Dumitru, Școala generală din comuna Dărmănești județul Argeș; profesor Liță Ion, Școala generală din comuna I. L. Caragiale, județul Dimbovița; profesor Popovici Tiberiu, Școala generală din comuna Jurilovca, județul Tulcea, etc.

³ În viitor, e posibil ca și pentru gradul II să se întocmească lucrări științifice.

⁴ „Colocvii”, nr. 8/1970.

manualelor de istorie editate în trecutul școlii românești“, cer mult timp de documentare în marile arhive și biblioteci, cer o putere de muncă și o pricepere deosebită de a selecta și sintetiza din noianul de evenimente numai esențialul, ceea ce nu se dobîndește decît după o trudă și frămîntări de ani de zile.

Profesorii de istorie pot aborda cu mult curaj și teme de metodică predării istoriei. Astfel, teme ca: „Tipologia lecțiilor de istorie“ sau „Valoarea informativă și formativă a studiului istoriei“ nu au fost atacate pînă acum de nici un cadru didactic, deși mulți dintre candidații aveau experiență de decenii la catedră. Unele teme de metodică pot fi tratate cu bune rezultate chiar și de profesorii care trăiesc și muncesc în mediul rural, ca de exemplu: „Formarea noțiunilor fundamentale de istorie“ sau „Aspecte, procedee și forme concrete de realizare a educației patriotice prin lecțiile de istorie“ sau „Metodologia organizării și desfășurării cercurilor de istorie cu elevii școlilor de cultură generală“.

De asemeni, candidatul trebuie să nu piardă din vedere că lucrările de istorie trebuie să fie alcătuite pe bază de material de arhivă iar lucrările de metodică pe experimentele efectuate în decursul anilor. Oricare lucrare științifică trebuie să aducă fie date și fapte istorice necunoscute sau foarte puțin cunoscute, fie puncte noi de vedere, idei și interpretări noi care să lărgescă orizontul cercetărilor de specialitate.

A doua fază este alcătuirea planului lucrării care trebuie să cuprindă principalele date și fapte ale subiectului ales. Planul poate fi completat ulterior pe măsură ce se înaintează în documentare și în funcție de materialul adunat.

Faza următoare, a treia, este elaborarea unui plan de documentare care să cuprindă întreaga bibliografie ce urmează a fi studiată. Evident că și bibliografia poate fi completată fie pe baza cercetărilor proprii, fie prin dobîndirea unei îndrumări științifice.

A patra fază, documentarea, este cea mai dificilă fiindcă cere deplasări la diferite arhive, biblioteci, muzee, case memoriale, locuri istorice etc, unde se vor extrage sau fotografia materialele necesare lucrării. Datele și faptele istorice care ne interesează, le trecem pe fișe (1/4 din coala de petiție), avînd grijă ca fiecare fișă să cuprindă toate elementele bibliografice.

1. Dacă extragem materiale din arhive atunci fișa trebuie să cuprindă următoarele elemente: arhiva, fondul, pachetul, dosarul, fila, ca de exemplu:

— Arhivele Statului Brăila, fondul Primăriei, pachet nr.3, dosar nr.15, f.4.

2. Dacă extragem materiale din imprimare (cărți) atunci fișele vor cuprinde elementele bibliografice necesare ca: biblioteca, cota cărții, numele autorului, titlul și subtitlul lucrării, ediția, orașul, editura sau tipografia, anul apariției, volumul, pagina folosită, ca de exemplu:

— Biblioteca Academiei R.S.R., II 15404.

Urechia V.A., *Istoria școlilor de la 1800—1864 cu o scurtă introducere cuprinzînd note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase facsimile de documente, semnături, autografe*, București, Imprimeria Statului, 1892, vol.II, p.12.

3. Dacă extragem materiale din periodice (reviste și ziare) atunci fișele vor avea următoarele elemente bibliografice: biblioteca, cota, numele revistei sau ziarului, orașul unde apare, anul apariției, numărul, ziua, luna și anul, pagina folosită, ca de exemplu:

— Biblioteca Academiei R.S.R., P.I 12222.

„Revista de pedagogie,” București, an XIV, nr.2/1972, p. 24.

sau:

— Biblioteca Academiei R.S.R., P.IV 28329.

„Flamura Prahovei”, Ploiești, an XVII, nr.279,23 octombrie 1971, p.3.

După efectuarea documentării și strângerea materialului necesar urmează a cincea fază, adică selecționarea materialului și clasarea lui pe probleme. Apoi se trece la ultima fază, a șasea, redactarea, care trebuie să respecte planul inițial al lucrării, revizuit și completat.

Orice lucrare științifică are patru părți distincte: introducerea, cuprinsul, concluziile și anexele.

I. În introducere, pe scurt, autorul trebuie să reliefeze mobilul lucrării, istoriografia și izvoarele temei, metodele de lucru și greutățile întâmpinate, utilitatea temei și contribuția personală.

II. Cuprinsul care este de fapt expunerea tezei și argumentarea sa, trebuie să justifice din plin titlul lucrării. Cuprinsul să fie împărțit în mai multe capitole, fiecare capitol avînd concluzia sa. Expunerea să fie făcută pe probleme și cronologic, evitîndu-se repetările, contrazicerile și elementele de prisos.

Orice informație, afirmație, idee și dată principală care nu ne aparține trebuie să fie însoțită de o trimitere la izvorul istoric folosit critic și interpretat materialist. Frazele semnificative din documente, cărți sau periodice, pe care le folosim în cuprins ca puncte de sprijin sau ca argumente, să fie redată exact, în ghilimele, formînd ceea ce numim în mod curent „citate”. Să nu se dea citate lungi și nici citate numeroase deoarece se îngreunează înțelegerea materialului scris și se diminuează contribuția personală.

Trimiterile se fac pe pagina respectivă, la subsol, și nu la sfîrșitul lucrării, numerotîndu-se în ordine crescîndă. Fiecare trimitere să cuprindă toate elementele bibliografice din fișa folosită, exceptîndu-se numele bibliotecii și cota. Dacă o trimitere se referă la același izvor istoric ca și trimiterea anterioară dar diferă pagina, atunci se menționează astfel: „Ibidem”, p.9. Ca de exemplu:

Trimiterea 8. Maiorescu Titu, Istoria contemporană a României (1866—1900), București, Editura librăriei Socec & Co., 1925, p.221.

Trimiterea 9. Ibidem, p.335.

Dacă trimiterea 9 se referă la același izvor istoric și la aceeași pagină, folosită și la trimiterea 8, atunci se menționează numai: „Idem”.

Dacă în cuprinsul lucrării folosim mai multe citate dintr-o singură lucrare a unui autor, atunci, numai la prima trimitere se dau toate elementele bibliografice iar la celelalte trimiteri se procedează astfel:

Trimiterea 4.— Oțetea Andrei, Renașterea. București, Editura Științifică, 1964, p.122.

Trimiterea 17.— Oțetea Andrei, op.cit., p.175.

Trimiterea 42.— Oțetea Andrei, op.cit., p. 293.

Dacă folosim mai multe lucrări ale aceluiași autor, atunci la prima mențiune se trec toate elementele bibliografice, iar la următoarele nu mai dăm: „op.cit.“ ci menționăm titlul lucrării din care am folosit informația, ca de exemplu“:

Trimiterea 7.— Iorga N., *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p.15.

Trimiterea 22.— Iorga N., *Istoria învățământului românesc*, p.62.

Trimiterea 39.— Iorga N., *Istoria învățământului românesc*, p.123.

Să se folosească izvoarele istorice contemporane sau cât mai apropiate de evenimentul tratat; greșit a procedat un profesor de istorie care, pentru tema „Caracterul unitar al revoluției de la 1848 în țările române“ a folosit citate din ziarul „Informația Bucureștiului“ în loc să dea citate luate din „Poporul suveran“ sau „Pruncul român“, ziarele revoluției române.

Datele istorice să fie prezentate uniform și nu diferit: când pe stil vechi, când pe stil nou. Ori punem toate datele pe stil vechi și menționăm acest lucru chiar de la început, ori mai corect ar fi să menționăm ambele stiluri, ca de exemplu: „Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848“.

Nu există condiții asupra mărimii lucrărilor de grad; valoarea lor nu depinde de numărul de pagini ci de izvoarele istorice folosite, de noutatea tezelor și a concluziilor, de prezentarea lor metodică. Totuși oricare lucrare prezentată trebuie să aibă minimum 40 de pagini.

Cuprinsul lucrării să fie expus cald, clar, concis, curgător și colorat ca să atragă pe cititor spre lectura lui.

III. Concluziile trebuie să justifice cuprinsul și să reliefeze contribuția autorului. Concluziile să nu depășească o pagină.

IV. Orice lucrare științifică cuprinde și anexe: hărți, tabele, ilustrații, bibliografia generală.

Anexele (hărțile și ilustrațiile) să fie redată exact și în bune condiții tehnice.

Bibliografia generală de la sfârșitul lucrării se împarte în șase grupe:

Prima grupă cuprinde „lucrări teoretice“ care se dau în ordinea următoare: întâi lucrările lui Marx, apoi cele ale lui Marx și Engels, apoi ale lui Engels și pe urmă lucrările lui V.I. Lenin. Lucrările aceluiași clasic se dau în ordine alfabetică, după titlu. Oricare lucrare trebuie să fie prezentată cu toate elementele bibliografice de la trimitere iar în loc de numărul paginii folosite se indică numărul global de pagini, ca de exemplu:

Engels Friedrich, *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, Ediția a II-a, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1952, 498 p.

A doua grupă „Documente de partid“ se dau în ordinea alfabetică a titlurilor astfel: Ceaușescu Nicolae, *Cuvîntare la Conferința Națională a cadrelor didactice*, 7 februarie 1969, București, Editura Politică, 1969, 33 p.

Ceaușescu Nicolae, *Succesele socialismului în România. Confirmare a justeței ideilor lui Lenin*, 19 aprilie 1970. În *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, București, Editura Politică, 1971, vol. 4, p. 329—352.

Pentru această grupă se recomandă folosirea lucrărilor, în primul rând, din colecția *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, din care au apărut pînă acum șapte volume.

A treia grupă cuprinde „lucrări istorice” iar a patra grupă cuprinde „lucrări pedagogice”. Ambele grupe se prezintă în ordinea alfabetică, după numele inversat al autorilor, și, dacă este cazul, și în ordinea alfabetică a titlurilor.

Grupa a cincea cuprinde „periodice” care sînt prezentate în ordinea alfabetică a numelui, menționîndu-se orașul apariției și anul folosit în lucrare, ca de exemplu:

„Flamura Prahovei”, Ploiești, 1970 — 1973.

„Scînteia”, București, 1965 — 1973.

Grupa a șasea cuprinde „arhive” în ordinea alfabetică, după numele lor, ca de exemplu:

Arhiva Primăriei comunei Răcari, județul Dimbovița.

Arhivele Statului, București.

Respectînd indicațiile și planurile de mai sus, cadrele didactice pot realiza lucrări bune pentru obținerea gradului I în învățămînt iar cele mai reușite vor fi publicate de Institutul central de perfecționare a personalului didactic sau de organele locale. Tipărirea unei lucrări constituie cea mai bună răsplată pentru un cadru didactic care este îndrăgostit de munca de cercetare științifică.

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

SOLON DESPRE REFORMELE SALE

(Transformările economice din a doua jumătate a sec. VII. î.e.n., datorită pătrunderii tot mai accentuate a economiei de schimb sprijinită pe monetă, au înrăutățit considerabil situația micilor proprietari (*geomórii*) din Attica. Cînd, din cauza unei secete, a unei năvăliri dușmane sau a unei campanii, care îl împiedică pe micul proprietar să-și lucreze ogorul, acesta era obligat să se împrumute la marele proprietar vecin (*eupatridul*), el trebuia să garanteze plata datoriei și a dobînzii cu pămîntul și cu persoana sa și a copiilor săi. În caz de neplată a datoriei, ei pierdeau pămîntul, cădeau sub dependența creditorului, care-i puneă să muncească, pînă la acoperirea datoriei, puțînd fi vînduți sclavi în afara Atticii, sau încercau să scape printr-un exil voluntar. Attica era pe punctul de a se transforma într-o țară de mari proprietari și de țărani dependenți sau sclavi, după modelul Spartei și Thesaliei. Dar, cum tocmai clasa micilor proprietari forma grosul armatei de *hopliți*, iar Attica se găsea într-un război cu *Mégara*, care-i răpise insula Salamina, *eupatrizii* au fost siliți să cedeze, și să numească, de acord cu *démosul*, un arbitru în persoana lui *Solon* (594 î.e.n.). Înțelegînd că principala cauză a tensiunii din Attica era provocată de pierderea pămînturilor și a libertății, el rezolvă *întîi* această problemă. Iar pentru a explica poziția moderată pe care a adoptat-o, el — care era cel mai de seamă poet al Athenei la acea dată — a alcătuit o serie de elegii, al căror conținut esențial a fost păstrat de Aristotel în lucrarea sa *Constituția Athenei*.)

Textul

„Am alcătuit ¹ legi egale pentru cei puternici și pentru cei slabi ², dînd fiecăruia dreptatea ce i se cuvine. ³

Poporului i-am dat atîta putere cîtă îi trebuia, fără a-i știrbi din drepturi ⁴ și fără a i le mări prea mult ⁵. Și am procedat în așa fel încît cei care aveau puterea și bogăția să nu sufere vreun neajuns ⁶.

Pămîntului negru i-am smuls stîlpii ⁷, înfipti pretutindeni: rob pînă nu de mult, acum este liber ⁸. Iar pe mulți <athenieni> vînduți ca sclavi

pe drept ori pe nedrept⁹, i-am readus în patrie, în Athena¹⁰; apoi am eliberat pe cei fugiți de teama datoriilor¹¹ și care în decursul lungii rătăcirii uitaseră limba părintească; în fine, și pe cei de aici <din Attica> căzuți în sclavia înjositoare și care tremurau în fața stăpînitorilor lor¹², i-am eliberat“.

Aristotel, *Constituția Athenei*, cap. XII, § 1 și 4 (trad. Șt. Bezdechi, revăzută).

Comentariu istoric

1. În anul 594 î.e.n., pentru a se pune capăt stării de tensiune, ce împărțea Attica în două tabere dușmane, amenințînd să se transforme într-un război civil, eupatrizii și demosul au căzut de acord să numească un arbitru care, pe calea unor legi noi, să readucă înțelegerea și liniștea în stat. Solon, care prin originea sa nobilă și prin ocupația de negustor pe care o practicase în tinerețe, era bine văzut de ambele tabere, a fost ales *arhonte* (adică *arhonte eponim*) și însărcinat cu luarea de măsuri necesare. Dar, ținînd seama de împrejurările în care i s-a dat această însărcinare și de obiectivele ce se urmăreau, poziția lui Solon, a fost aceea a unui *aisyimnet*, adică a unui personaj învestit cu puteri extraordinare în scopul restabilirii înțelegerii între taberele învrăjbite, pe calea promulgării unui cod de legi. Solon și-a îndeplinit misiunea în decursul unui singur an (594/593 î.e.n.), fără să mai fi fost nevoie de o prelungire a puterilor.

2. Legile lui Solon au fost gravate pe tăblițe de lemn afișate în *Pritaneu* și pe stele de piatră așezate în *Porticul regal*. Expresiile folosite de Solon sînt cele ce aveau circulație în cercurile eupatrizilor: cei puternici erau numiți „cei buni“, iar cei slabi, „cei răi“, așa cum apar și în acest fragment. Prin „legi egale“ înțelege că măsurile luate de el erau aplicate în egală măsură și eupatrizilor și demosului. Trebuie subliniat încă odată faptul că ceea ce i-a constrîns pe eupatrizi să cedeze și să accepte măsurile lui Solon a fost nevoia de a se menține clasa micilor proprietari care, alcătuiind grosul *hopliților*, singură putea asigura apărarea Atticei, pe lângă faptul că, în cazul unei confruntări cu armele, superioritatea ei numerică nu lăsa să se întrevadă o victorie a nobilimii.

3. Plecînd de la ideea că nedreptatea și asuprirea provoacă turburările sociale, Solon, convins de biruința finală a dreptății, a adoptat calea de mijloc, nesituîndu-se pe pozițiile nici uneia din cele două tabere, ci procedînd, cum spune singur, „cu măsură“ (măsură dată, firește, de morala timpului), adică a tîns la realizarea unui echilibru între dezvoltarea autonomă a individului și subordonarea lui intereselor colectivității. De aici derivă și însemnătatea legislației lui care — pe lângă caracterul ei practic — rezidă mai ales în faptul că deschide calea unei concepții noi: aceea că statul, alcătuiind legile, are dreptul să nu mai țină seamă de vechile norme tradiționale, devenite o frînă în calea dezvoltării sociale, ci să-și dea norme și instituții noi, corespunzătoare nevoilor izvorîte din situațiile sociale schimbate.

4. Este vorba de drepturile politice. Numai că, la drept vorbind, nici nu prea ar fi avut ce drepturi să-i știrbească demosului, deoarece întreaga putere politică se găsea în mîna eupatrizilor, din sînul cărora se alegeau *arhonții* și prin aceasta, *Areopagul*.

5. Solon se gîndește la marea masă a populației libere, cunoscută sub numele de *theți*, căreia prin măsurile sale i se recunoștea numai dreptul electoral *activ*, adică dreptul de a alege — în Adunarea poporului — pe magistrații cetății și dreptul de judecată în tribunalul *heliastilor*. Cît privește virfurile demosului, incluse în clasele *cavalerilor* și *zeugișilor*, ele primeau și dreptul electoral *pasiv*, întrucît puteau face parte din nou înființatul *Consiliu al celor patru sute*. Totuși, deoarece Solon spune cu atîta hotărîre că „nu a mărit prea mult” puterea poporului, înseamnă că cei mai importanți magistrați — în specie, arhonții — nu erau aleși, ci trași la sorți dintre *pentacosimedimni*.

6. Se referă la refuzul opus de Solon cererii demosului de a proceda la o nouă distribuire a pămîntului: pornind de la ideea pe care și-o făcuse despre sarcina ce-i fusese încredințată și anume că datoria lui era de a îndeplini o operă de *restaurare* și nu de *răsturnare* a situației existente, el a refuzat să procedeze la o nouă împărțire a pămîntului. Dar, nu este îndoială că, prin legislația sa, Solon a slăbit autoritatea eupatrizilor.

7. Potrivit normelor stabilite de dominația aristocrației, datoria era garantată atît cu pămîntul, cît și cu persoana debitorului și a membrilor familiei sale. De aceea, eupatrizii așezau pe pămînturile geomorilor îndatorați *stîlpi de piatră* pe care erau gravate sumele datorate și termenele de plată, stîlpi care indicau, totodată, drepturile creditorilor asupra pămînturilor debitorilor. Cu timpul, cea mai mare parte a pămînturilor micilor proprietari din Attica au fost acoperite cu astfel de stîlpi ipotecari. „Smulgerea stîlpilor” a fost rezultatul ștergerii datoriilor, al cărei efect imediat a fost anularea drepturilor creditorilor. Și, pentru ca pe viitor astfel de situații să nu se mai repete, Solon a interzis ca de aici înainte împrumuturile să mai fie garantate cu pămîntul și persoana debitorului.

8. „Libertatea pămîntului” a fost efectul juridic al celei mai de seamă dintre măsurile de lichidare a trecutului luate de Solon, aceea a *anulării datoriilor*. Expresia folosită de contemporani pentru a denumi această măsură, *seisachteia*, are în limba greacă înțelesul de „ușurare de sarcini”, cu îndoitul sens de eliberare a individului și a pămîntului, ca rezultat al anulării „sarcinilor” de pînă atunci. Deși nu știm exact tehnica aplicării ei, este sigur că *seisachteia* a reprezentat o anulare a datoriilor garantate cu pămîntul și cu persoana debitorului.

9. Aluzie evidentă la abuzurile săvîrșite de eupatrizi, care, călcînd cutuma curentă ce obliga pe datornicul care nu-și putea achita datoria la termenul fixat să lucreze pămîntul, în folosul creditorului, pînă la acoperirea datoriei, îi vindeau pe debitori sclavi, în afara Atticei.

10. Ca rezultat al anulării datoriilor, pămîntul celor vînduți sclavi în afara Atticei le revenea acestora de drept în proprietate; dar cum ei se găseau în situație de sclavi, pentru a putea reintra în stăpînirea pămîntului trebuiau răscumpărați, ceea ce Solon s-a îngrijit să facă, probabil cu banii statului și în măsura în care cei vînduți mai trăiau sau au primit asentimentul stăpînitorilor lor.

11. O parte a datornicilor, în primejdie de a fi vînduți sclavi, au părăsit Attica, exilîndu-se; deoarece pentru unii acest exil durase mai multă vreme, ei începuseră să uite *dialectul attic* în folosul dialectului regiunii unde se așe-

zaseră. Prin efectul juridic al legii anulării datoriilor, ei se puteau înapoia în Attica, reintrînd în stăpînirea pămîntului.

12. Pasajul se referă la situația datornicilor rămași în continuare pe pămînturile lor, dar trebuind să muncească pentru noii stăpîni ai pămînturilor. În acest caz se prezentau două situații. Dacă datoria nu depășea valoarea pămîntului, atunci pămîntul trecea în stăpînirea creditorului, care, avînd nevoie de brațe de muncă, îl lăsa pe datornic să-l lucreze, dîndu-i, însă, numai a șasea parte din produse, restul de cinci luîndu-le el. De aceea, geomorii care acceptau această situație purtau numele de *hectémoroi*, adică de „cei de beneficiază de a șasea parte“. Dacă, însă, datoria depășea valoarea pămîntului, debitorul și familia lui (în măsura în care nu erau vînduți sclavi) erau reținuți și obligați să lucreze pămîntul pînă la acoperirea datoriei, dar rămînînd tot timpul în primejdia de a fi vînduți. De aceea Solon îi arată ca „tremurînd în fața stăpînitorilor“.

Din enumerarea acestor cazuri se poate vedea cît de numeroase au fost situațiile cărora măsura luată de Solon le-a dat o rezolvare legală; de aceea, pentru exacta ei înțelegere trebuie să ținem seama că ea a avut și sensul unei legi de *reabilitare civică* și de *repunere în drepturi* a celor căzuți într-una din formele de degradare civică derivînd din aplicarea normală sau abuzivă a drepturilor pe care uzanțele impuse de eupatrizi le dădeau creditorilor.

Indicații metodice

Elegiile lui Solon au o valoare documentară deosebită; ele reprezentînd unul dintre cele mai vechi documente istorice contemporane referitoare la istoria Athenei, care vine să lumineze unul din momentele hotărîtoare ale evoluției constituționale a cetății. Expresie totodată a cugetării politice și a moderației lui Solon, ele ajută la conturarea figurii legislatorului athenian, care apare, mulțumită lor, cu întreaga ei individualitate. Textul ales ilustrează pe cea mai importantă dintre măsurile de lichidare luate de Solon: aceea a anulării datoriilor și a desființării dreptului debitorului de a dispune de pămîntul și de persoana debitorului, adevărat *Habeas corpus* al societății atheniene. Introducerea textului se va face în momentul în care se va fi prezentat elevilor criza socială din Attica în sec. VII î.e.n., și recurgerea la arbitrajul lui Solon, avîndu-se în vedere pe de o parte, obținerea unei imagini cît mai plastice a suferințelor geomorilor, ca rezultat al apăsătorului regim instaurat de guvernarea aristocrației, iar pe de alta urmărirea efectului juridic al măsurii soloniene de anulare a datoriilor. Ceea ce trebuie subliniat cu putere în explicarea textului este faptul că numai strîmtorați de conflictul cu Mégara și de atitudinea tot mai amenințătoare a demosului, au acceptat eupatrizii măsurile lui Solon. Totodată, se va evidenția că „moderația“ lui Solon, care voia să realizeze „armonia“ între clasele sociale antagoniste din Attica, a suferit pînă la urmă un eșec, deoarece anularea datoriilor i-a atras supărarea eupatrizilor, iar refuzul de a proceda la o nouă împărțire a pămîntului a nemulțumit demosul: rezultatul a fost tirania lui Peisistratos. Dar, în același timp, se va accentua asupra faptului că desființarea sclaviei pentru datorii a asigurat

Athenei o dezvoltare îndelungată lipsită de conflicte sociale grave care a contribuit la consolidarea ei, punînd-o în situația de a aspira la hegemonie în lumea hellenică. Cît privește capacitatea politică a lui Solon, ea va apare cu toată limpezimea din *durata* legislației *sociale*, introduse în timpul arhontatului său. De aceea s-a spus cu dreptate că, în secolul al V-lea î.e.n. Athena a trăit după legile sociale ale lui Solon și după cele politice ale lui Kleisthenes.

În felul acesta, lectura comentată a textului, care nu va depăși 5 minute, va ușura înțelegerea celorlalte măsuri ale lui Solon și va îngădui o trecere firească spre tirania lui Peisistratos și reformele lui Kleisthenes.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Aristoteles, *Statul atenian*, traducere de Șt. Bezdechi, Buc. 1944, p. 37—39 (pentru confruntarea cu textul grec s-a folosit: Aristote, *Constitution d'Athènes*, par G. Mathieu & B. Haussoulie, Paris, 1930, p. 11—13);
2. V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, Buc., 1951, p. 119—120;
3. V. V. Struve și D. P. Kallistov, *Grecia antică*, Buc., 1958, p. 173—176 (cu citarea fragmentelor lui Solon);
4. G. de Sanctis, *Storia dei Greci*, Firenze, 1939, vol. I., p. 474—478 (ale cărui concluzii sînt adoptate în comentariul istoric).

AUREL IORDĂNESCU

SFÎRȘITUL LUI DECEBAL

<Deși desfășurate în perioada de apogeu a imperiului roman, războaiele daco-romane ne sînt cunoscute în chip cu totul nesatisfăcător, deoarece nu numai izvoarele contemporane (că, de pildă, *Commentarii de bello Dacico*, ale lui Traian), dar și marile istorii ale imperiului roman în sec. II e.n. (cărțile corespunzătoare din *Istoria* lui Cassius Dio sau primele cărți ale *Istoriilor* lui Ammianus Marcellinus) s-au pierdut, așa încît în afara rezumatelor din cărțile lui Cassius Dio privind domnia lui Traian și a datelor unor *Epitome* (Eutropius) nu dispunem decît de reliefulurile *Columnnei*, a căror interpretare, însă, nu este întotdeauna ușoară și sigură. De aceea, figura regelui Decebal și mai ales sfîrșitul lui erau cunoscute numai din cele cîteva rînduri ale lui Cassius Dio. Iată de ce recenta descoperire a două texte epigrafice: *Calendarul-cronică* de la *Ostia* și inscripția veteranului *Tiberius Claudius Maximus*, găsită în 1965 la Grammeni în Macedonia (și aflătoare acum în muzeul din Kavalla) a venit să întregească cunoștințele noastre despre sfîrșitul lui Decebal. Alinierea acestor trei izvoare îngăduie o reprezentare mai circumstanțiată a sfîrșitului tragic al marelui rege dac>.

Textele

1. Iar Decebal, căruia i se luase ¹ acum și cetatea de scaun ² și țara întregă ³, fiind însuși în primejdie de a fi prins, își luă singur viața ⁴, iar capul său a fost dus la Roma⁵.

Cassius Dio, *Istoria romană*, LXVIII, 14, p. 418-419, ed. Gros și Boissée, T, IX, Paris, 1967.

2. Tiberius Claudius Maximus, ⁶ veteran ⁷,... a fost decorat pentru vitejia sa în războiul cu dacii ⁸ de către împăratul Domițian. A fost înaintat... de către (împăratul) Traian... și repartizat ca cercetaș în războiul cu dacii. ⁹ Iar pentru vitejia sa în războiul dacic ¹⁰ și în cel parthic ¹¹ a fost decorat de două ori <și> de același împărat, ¹² a fost înălțat la rangul de decurion ¹³... pentru că l-a prins ¹⁴ pe Decebal și i-a dus <împăratului> capul <regelui dac> la Ranisstorum. ¹⁵

Inscripția de la Grammeni, rîndurile 1—2; 9—12; 15—20.

3. <Capul> lui Decebal... <a fost expus> pe scările Gemoniei. ¹⁶

A. Degrassi, *Inscriptiones Haliae* T. XIII, fasc. I, fragm. XX, p. 177

Comentariu istoric

1. Expresia „i se luase“ arată că în momentul morții sale regele dac pierduse de sub control o bună parte din teritoriul Daciei, dar că nu considera lupta încheiată.

2. Este vorba de *Sarmizegethusa regia*, cetatea de scaun de la Grădiștea Muncelului.

3. „Țara întreagă“ în accepțiunea romană, adică regiunea Daciei din interiorul arcului carpatic. Este, însă, aproape sigur că autoritatea lui Decebal se întindea și asupra triburilor geto-dace din Moldova și că într-acolo se îndrepta el atunci când a fost ajuns din urmă de călăreții romani conduși de Tiberius Claudius Maximus.

4. După ce și ultima rezistență organizată fusese înfrântă de romani, Decebal, însoțit de un grup de călăreți, s-a îndreptat în grabă, prin codrii, spre regiunile geto-dace rămase în afara teatrului de operațiuni. Dar un grup de cercetași călări, din escadronul al doilea de călăreți panoni (așa cum spune inscripția de la Grammeni), conduși de Tiberius Claudius Maximus, l-a ajuns din urmă într-o pădure și l-a înconjurat, după ce însoțitorii săi fuseseră uciși în lupta cu urmăritorii. Scena de pe Columna Traiană arată cum, rămas singur și înconjurat de călăreții romani (dintre care unul, fără îndoială Tiberius Claudius Maximus, voind să-l prindă viu, întinde mâna *cu degetul cel mare întors în sus*, ceea ce însemna că-i cruță viața), regele dac își curmă viața, tăindu-și gâtul cu sabia dacă încovoiată.

5. Înainte de a fi dus la Roma, capul regelui dac (așa cum se vede pe Columnă) a fost înfățișat armatei romane (și, probabil și populației dace din regiune), pentru a se sublinia că războiul s-a sfârșit și că Dacia a fost transformată în provincie romană.

6. Personaj necunoscut pînă la publicarea de către profesorul american Michael Speidel a inscripției de la Grammeni, *Tiberius Claudius Maximus* era originar, după toate probabilitățile, de la Philippi din Macedonia, unde s-a retras după terminarea serviciului militar. Ținînd seama de nume (Tiberius Claudius) rezultă că făcea parte dintr-o familie care obținuse cetățenia romană încă din prima jumătate a secolului I e.n. Intrat ca ostaș călăreț în legiunea a VII-a Claudia, care pe vremea lui Domițian își avea lagărul la *Viminacium* (Kostolaț) pe Dunăre, în fața Banatului, el a participat la războiul dacic al lui Domițian, după care împăratul Traian l-a promovat, trecîndu-l în escadronul al doilea de panoni, cu garnizoana în Moesia Superioară. În războaiele dacice ale lui Traian a fost promovat *cercetaș*, iar după acțiunea de urmărire a regelui Decebal a fost înaintat decurion. După ce a participat și la războiul cu parții, și-a încheiat cariera militară, retrăgîndu-se la Philipi.

7. Expresie tehnică pentru ostașii romani care-și încheiaseră în chip onorabil cariera militară, după cel puțin douăzeci de ani de serviciu.

8. Este vorba de războiul daco-roman, din timpul domniei lui Domițian, dintre anii 86—89. Faptul că a fost decorat pentru vitejie arată că se distinsese în luptele desfășurate *pe teritoriul Daciei*, așa încît a devenit un bun cunoscător al acestui teritoriu.

9. Promovarea lui între „cercetașii călări“ dovedește nu numai curajul lui, dar și cunoașterea regiunii. De remarcat expresia „războiul cu dacii“ la *singular*: pentru contemporani (așa cum rezultă și din textul lui Cassius Dio) a existat *un singur* război dacic, așa încît nu trebuie înțeles că Tiberius Claudius Maximus ar fi participat numai la al doilea război din 105—106.

10. Aici se vede și mai bine, prin opoziția cu războiul parthic, că pentru *el toate* campaniile din Dacia între 101 și 106 alcătuiau *un singur* război.

11. Războiul cu parții s-a desfășurat între anii 114 și 117 și a fost încheiat de împăratul Hadrianus, după ce Traian murise la 9 august 117, la Selinus în Cilicia. Ținînd seama că luptase și în războiul din 86—89, înseamnă că stagiul lui depășise douăzeci de ani.

12. Adică de Traian.

13. *Decurionii* erau ofițerii inferiori de cavalerie, comandanți ai unui escadron de 30 de călăreți. De aici se vede că, mulțumită destoiniciei lui, Tiberius Claudius Maximus fusese avansat de către Traian de la gradul de simplu soldat la acela de ofițer inferior de cavalerie.

14. Expresia „l-a prins“ a dat naștere la o discuție care în realitate este fără de obiect. Astfel, unii exegeți (Speidel, Tudor) socotesc că Tiberius „se cam laudă“, deoarece el nu „l-a prins“, ci a prins doar cadavrul regelui. În realitate, verbul latin *cepisset* are aceeași semnificație generală care se întîlnește și în expresia românească „să-l prindă viu sau mort“, iar regele Decebal se sinucisese *tocmai* fiindcă fusese înconjurat de romani și, deci, practic vorbind, prins. Iată de ce nu este vorba de o laudă pe nedrept, ci de redarea unei situații reale, aceea a ajungerii din urmă și înconjurării regelui, prin folosirea singurului verb ce putea fi întrebuințat în limba latină. De altfel, reliefurile din partea superioară a inscripției îl arată pe regele Decebal scăpînd din mînă cuțitul cu care se înjunghiasse, așa încît prin chiar aceasta precizează semnificația verbului *cepisse*.

15. Numele localității *Ranistorum* unde Tiberius Claudius Maximus a dus capul regelui Decebal nu apare în izvoarele pînă acum cunoscute, așa încît, în starea de azi a cunoștințelor noastre, nu poate fi localizat cu precizie. I. I. Russu o socotește identică cu o localitate „*Sturum*, situată în nordul sau nord-estul Daciei ocupate de romani și menționată de geograful din Ravena, în sec. VI. e.n.“ Este o simplă ipoteză. Cît despre trupul regelui dac, așa cum bine s-a observat, „este foarte probabil că el a fost îngropat la rădăcina aceluiași stejar secular, de către numeroșii daci ce se refugiaseră în codrii“. (D. Tudor).

16. *Scările Gemoniei* erau niște trepte pe panta muntelui Capitolin, care duceau de la închisoarea *Tullianum* (zisă și *Carcer Mamertinus*) în For. Aici erau expuse trupurile sau capetele celor executați în închisoare sau ale dușmanilor Romei. După cîtva timp, ele erau aruncate în Tibru. Așa s-a întîmplat și cu capul marelui rege dac.

Indicații metodice

Folosirea la lecție a acestor trei izvoare are un scop precumpănitor *formativ*: introducerea lor se va face numai atunci cînd se junge la sfîrșitul celui de al doilea război daco-roman și va fi însoțită, pe cît cu putință, de pro-

iectarea scenelor corespunzătoare de pe Columna Traiană și de un comentariu adecvat, care va trebui să reliefeze pe de o parte *dârzenia* regelui dac, care înțelege să continue lupta de apărare pînă la ultima limită, căutînd sprijin la triburile dace rămase în afara conflictului, iar pe de alta *simțul demnității*, care l-a făcut să prefere sinuciderea unei captivități îndoielnice, deoarece știa bine soarta pe care Roma învingătoare o hărăzise lui Jugurtha și, mai ales lui Vercingetorix. În același timp, se va scoate în relief menținerea în practica militară romană a unor procedee barbare, chiar și sub domnia „celui mai bun principe”, deoarece expunerea capului regelui dac pe scările Gemoniei, urmată de aruncarea lui în Tibru, reprezenta nu numai un procedeu barbar cu totul necorespunzător nivelului cultural al societății romane de la începutul sec. II, dar și o gravă călcare a spiritului de echitate față de adversarul învins care luptase curajos și cinstit, din partea chiar a poporului care stabilise maxima „suum cuique tribuere”. În fine, se va sublinia că moartea lui Decebal deschide lungul șir de jertfe date de poporul nostru pentru apărarea libertății și a pămîntului strămoșesc. La anul IV, pe lîngă considerațiile de mai sus, se va atrage atenția elevilor și asupra rolului pe care descoperirile arheologice și, în special, cele epigrafice îl au în lărgirea și adîncirea cunoștințelor noastre despre trecutul mai îndepărtat al țării noastre.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. *Istoria României*, vol. I., București, 1960, p. 311—314 (C. Daicoviciu); 2. H. D a i c o - v i c i u, *Dacii*, ed. II., București, 1972, p. 359—362;
3. D. T u d o r, *Ultimele clipe ale lui Decebal*, în *Magazinul*, nr. 690/691 din 26 dec. 1970, p.2 (cea mai judicioasă analiză a inscripției de la Grammeni); I. I. R u s s u, *Eroica moarte a lui Decebal*, în *Magazin istoric*, anul V, nr. 6 (iunie 1971), p. 2—8; R a d u V u l p e, *Noi amănunte despre ultimele clipe ale lui Decebal*, în *Magazinul*, nr. 800 din 3 febr. 1973, p.7.

AUREL IORDĂNESCU

O CHARTĂ DE ELIBERARE URBANĂ ÎN EVUL MEDIU (1127)

Este știut faptul că apariția noilor orașe în evul mediu a avut loc, în majoritatea cazurilor, pe marile domenii ale feudalilor și, drept urmare, mult timp locuitorii acestora (indiferent de starea lor materială) aveau aceeași condiție juridică cu a șerbilor. Astfel, pe lângă faptul că orășenii erau obligați să dea seniorului dijma și taxe în bani și să-i muncească efectiv pe domeniu (claca), fiind lipsiți de libertate personală, puteau fi pedepsiți de senior fără vreo dovadă a vinovăției lor. Ei nu aveau o administrație autonomă, nici o legislație proprie care să le garanteze securitatea, nu dispuneau de dreptul de succesiune; de asemenea le erau interzise: portul armelor, plecarea din oraș fără știrea seniorului, adăpostirea străinilor și mai ales a șerbilor fugari. În fine, nu aveau voie să ridice un zid de incintă care să-i protejeze de primejdiile din afară.

Dar pe măsură ce, pe de o parte, forța economică a orășenilor a sporit iar, pe de alta, aceste restricții frâneau dezvoltarea forțelor de producție locale, orășenii au început lupta lor fățișă de eliberare de sub jurisdicția seniorului. Una din formele luptei de eliberare a fost și calea pașnică, a negocierilor cu seniorii pentru a li se acorda diplome conținând libertăți și dreptul de autonomie administrativă. De obicei, astfel de diplome erau acordate de marii seniori laici (monarhi, duci, conți etc.) dar și de unii seniori eclesiastici, ca de ex. papa, episcopii, cardinalii etc.

Charta de eliberare de față a fost acordată de papa Honoriu II orășenilor din Troia (Italia), pe timpul luptei dintre ducii normazi care stăpâneau Sicilia și sudul Italiei și papalitate. În secolul XII-lea, când se petrec aceste evenimente, papalitatea avea nevoie de aliați și, în acest scop, urmărind să atragă de partea sa orașele din sudul Italiei, a acordat charte de eliberare mai multora din ele, printre care și orașului Troia. Prin charta pe care o prezentăm, papa Honoriu II acorda troienilor libertăți personale, dreptul de a avea o legislație penală și un tribunal propriu, o conducere administrativă aleasă proprie, dreptul de a-și construi un zid de incintă precum și clădiri pentru diferite instituții.

Textul

Fragment din charta de eliberare acordată orașenilor din Troia ¹ de papa Honoriu II², în 1127.

„... Ca nici un locuitor din Troia atît bărbat cît și femeie ³... să nu fie lipsit de pedeapsă fără o probă legală... ; ca în aceeași cetate să nu se aleagă conducătorul ⁴ fără aprobarea cetățenilor... ; dacă cineva ar aduce sau dacă ar săvîrși fie furt fie ar provoca incendiu sau ar nimici pe un membru oarecare [al comunității] se osîndește după vechea lege longobardă ⁵ la lupta cu proba fierului și apei ⁶... ; toți troienii trăiesc sub o singură lege și sub un singur stăpîn (al lor) excepție făcînd oamenii mănăstirești ai episcopii și abațiilor... care rămîn sub jurisdicția acestor stăpîni... ; locuitorul troian să nu adauge în cetatea Troia fie drumuri care duc la aceasta, însă să primească de pildă (pe acelea) din afară în piețele publice de ambele părți, să aibă fiecare o căsuță sau o casă, să-i fie îngăduit cetății să ridice ziduri⁷ și să adauge la cele existente construcții în piața publică...“

A. I. Pini, *Testi storici medievali*, Bologna, 1970, p. 148—150.

Comentariu istoric

1. Troia este un oraș în sudul Italiei, în provincia Puglia, la 22 km de Foggia. Multă vreme a stat sub stăpînire longobardă, apoi bizantină, în evul mediu, ca și Acerenza, Siponto, Bari. Dar, după ce normanzii s-au stabilit în sudul Italiei, a căutat să profite de vecinătatea acestora și s-a aliat cu noii veniți împotriva bizantinilor pentru a recîștiga libertățile pierdute. Normanzii însă n-au înțeles să întărească aceste orașe ci, dimpotrivă, să le supună în urma unor lupte îndelungate. Astfel, în Troia ca și în alte cetăți s-au stabilit conți normanzi care, prin tratatul de la Melfi (1059), aveau să aibă și confirmarea papalității. În timpul luptei dintre papalitate și ducii normanzi care refuzau învestitura bisericii, orașele s-au declarat de partea bisericii, aceasta promițindu-le libertatea administrativă, economică și politică.

2. Papa Honoriu II (1124—1130) este o personalitate de seamă a vremii. Înainte de a fi papă, ca episcop de Ostia și consilier al papei Calist IV, a negociat încheierea concordatului de la Worms (1122). După ce ajunge papă, Honoriu II va avea un rol hotărîtor în alegerea ca împărat al Germaniei a lui Lothar III (1125).

3. Această dispoziție acorda drepturi egale femeilor cu bărbații în fața legilor și statornicea necesitatea existenței unei culpabilități pentru acordarea unei pedepse.

4. Conducătorul cetății este numit în original *rector*.

5. Legislația longobardă a fost introdusă în Italia în mod oficial în anul 643, odată cu edictul regelui longobard Rotari (636—656), promulgat la Pavia, care, îmbogățit ulterior cu noi articole, a fost aplicat pînă în sec. XIV, iar în sudul Italiei pînă în sec. XVI.

6. Proba fierului și a apei, cunoscută și sub numele de proba fierului roșu, este una din dispozițiile legii longobarde potrivit căreia judecata unor împričinați se făcea prin a-i pune la probă. Astfel, ei erau obligați să poarte în mînă,

9—12 pași, un fier încălzit în apă fierbinte; după aceea mâna fiecăruia era legată cu o fașe și sigilată, timp de 8 zile. La termen, se examinau urmele lăsate de fierul încins și dreptatea era acordată aceluia a cărui mână se vindecase mai repede.

7. Dispoziția se referă la construcția zidului de incintă, semn al existenței unei autonomii administrative, precum și la diferitele clădiri care aveau să adăpostească și unele instituții orașenești. Cît privește piața publică, aceasta avea să servească, de acum înainte, drept loc de întrunire pentru adunările generale ale orașenilor unde se luau hotărîri de interes obșteșc.

Indicații metodice

Textul de față se va folosi la lecția „Formarea orașelor medievale și lupta lor pentru autonomie“, unde există subcapitolul „Mișcarea de eliberare și conducerea orașelor“. În desfășurarea lecției, profesorul va vorbi despre lupta de emancipare a orașelor de sub jurisdicția feudală pe calea violenței prin răscoale, menționînd, dacă e posibil, de răscoala antifeudală a orașenilor din Liège, din sec. X., urmată de răscoalele orașenilor din Utrecht, Colonia, Worms, Maiența etc. Apoi se va menționa și răscoala orașenilor din Laon (1112).

Profesorul va arăta în acest loc al lecției că unele orașe au obținut astfel de libertăți prin negocieri, prin tratative cu seniorii lor, profitînd de greutățile pe care le aveau aceștia (fie nevoia de bani, fie lupta cu un alt adversar mai puternic). În cazul de față, este vorba de greutățile pe care papa Honoriu II le-a avut din partea ducilor normanzi, așezați în Sudul Italiei, care refuzau să recunoască autoritatea supremă a bisericii.

Bineînțeles, că înainte de a se citi fragmentul reproduș se va menționa, la fiecare punct, felul libertății pe care o obțineau orașenii, subliniindu-se cît de aproape era condiția juridică a orașenilor de a șerbilor pînă a se primi charta de eliberare.

Profesorul va atrage, de asemenea, atenția elevilor asupra faptului că diploma de față este acordată de papalitate, că este un caz special, dar că prin aceasta se confirmă și mai mult modalitatea prin care orașele își obțineau libertățile din partea marilor seniori ecleziastici. De asemenea, se mai poate adăuga că diploma respectivă nu cuprindea decît libertăți parțiale, că orașenii au obținut ulterior, treptat, și alte libertăți, continuînd lupta lor antifeudală. În fine, se mai poate atrage atenția elevilor și asupra faptului că, destul de frecvent, unele orașe s-au bucurat în mod provizoriu de anumite libertăți care ulterior le-au fost anulate. În cazul cel mai fericit astfel de diplome sau cărți de eliberare erau lărgite în ceea ce privește conținutul lor și întărite de succesorii emitentului prin noi diplome care confirmau vechile libertăți.

VICTORIA ȘERBAN

BIBLIOGRAFIE

- H. Pirene, *Les villes du Moyen Age*, Bruxelles, 1927.
 Guido Mangozzi, *Le città italiane nell'Alto medioevo*, 1931.
 H. Pirene, *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, Paris, 1963.
 R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970.

FORMAREA STATULUI FEUDAL INDEPENDENT ȚARA MOLDOVEI (anul IV)

Introducere

⟨După cum pentru urmărirea procesului de formare a statului feudal Țara Românească trei izvoare sînt fundamentale: *Diploma cavalerilor Ioaniți* din 1247; *Diploma Magistrului Georgius* din 1285 și *Diploma Magistrului Martinus* din 1324, tot astfel pentru urmărirea procesului similar din Moldova dispunem de cîteva izvoare care ne ajută să înțelegem fie *împrejurările* în care acest proces a început, fie *etapele* pe care el le-a parcurs. Numai că, de unde pentru Țara Românească știm care au fost formațiunile politice prestatale din a căror reunire s-a format statul feudal, dar nu cunoaștem desfășurarea în concret a procesului de contopire, pentru Țara Moldovei cunoaștem momentul însuși al formării statului, fără a ști cu precizie care au fost formațiunile anterioare. Cea mai cuprinzătoare informație asupra situației de la est de Carpați în prima jumătate a sec. XIV ne este oferită de *Scrisoarea Papei Grigore IX* din 1234, care menționează existența vlahilor organizați în regiunea de sud a Moldovei. Începutul procesului care avea să ducă la formarea statului moldovean este consemnat în *Cronica lui Ioan de Tîrnave*, cancelar regal, și contemporan cu evenimentele care, povestind domnia lui Ludovic cel Mare (1342—1382), menționează expediția din 1345 a Contelui Andrei Latzk împotriva tătarilor, expediție care a prilejuit înființarea Mărcii Moldovei. *Diploma regelui Ludovic cel Mare*, din 2 februarie 1365, care povestește trecerea lui Bogdan din Mara-mureș și ocuparea „Mărcii” Moldovei, prin gonirea urmașilor lui Dragoș, Balk și Drag, fii lui Sas, marchează momentul culminant al procesului, iar completările pe care același *Ioan de Tîrnave* le aduce pentru a explica cum s-a ajuns la reunirea celorlalte formațiuni politice, cu tot caracterul lor tendențios, întregesc tabloul. De aceea, am grupat aceste patru izvoare care, prin caracterul lor de mărturie strict contemporane, ajută la construirea unei lecții științificește întemeiate, oferind totodată și material pentru o lectură comentată.⟩

1. Scrisoarea Papei Grigore IX din 1234, menționînd pe vlahii din sudul Moldovei

„După cum am aflat, în Episcopatul Cumanilor ¹ sînt niște popoare ² care se cheamă Vlachi, care deși cu numele se socotesc creștini, totuși săvîrșesc... fapte contrare acestui nume. Căci, disprețuind biserica romană ³, primesc toate

tainele bisericii nu de la venerabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci de la niște pseudoepiscopi ce țin ritul grecilor ⁴. Iar unii din regatul Ungariei, atît unguri cît și germani, precum și alți drept credincioși, trec la aceea ⁵ pentru a locui cu ei și astfel făcîndu-se ca un singur popor cu ei ⁶, primesc susnumitele taine cu acești valachi ⁷ disprețuindu-l pe episcopul Cumanilor“.

H u m u z a k i - D e n s u ș i a n u, *Documente*, I, 1, p. 132; traducere nouă).

2. Cronica lui Ioan de Tîrnave despre expediția maghiară din 1345 împotriva tătarilor

„Năvălind tătarii în regatul Ungariei, mai adeseori în părțile Ardealului și ale secuilor, regele a trimis pe viteazul și războinicul bărbat Andrei fiul lui Latzk, Voivodul Ardealului ⁸, cu puternică oaste împotriva acelor tătari ⁹. Și intrînd cu putere în țara unde locuiau ei, i-au biruit împreună cu principele lor Athlamos și au tăiat capul aceluiași principe al lor și au luat mulți tătari în robie. Iar cei ce au mai rămas din acei tătari, au fugit în părțile depărtate de lîngă Marcă, ¹⁰ la alți tătari.”

(*Cronica lui Ioan de Tîrnave*, traducere de D. Onciul, în *Opere complete*, tomul I, 1946, p. 298).

3. Diploma regelui Ludovic cel Mare, din 2 februarie 1365, despre „descălecatul“ lui Bogdan

„Noi, avînd în vedere serviciile strălucite ale lui Balk ¹¹, fiul lui Sas ¹², Voievodul nostru din Maramureș ¹³, săvîrșite pretutindeni, dar mai ales în țara noastră cea moldovenească ¹⁴, nu fără vărsarea propriului său sînge . . . îi dăm o moșie ce se chiamă Cuhea ¹⁵, în țara noastră a Maramureșului, împreună cu satele Ieud, Bascov, amîndouă Vișeele, Moisei, Borșa și amîndouă Seliștele din aceeași țară a Maramureșului . . . moșie pe care am luat-o de la voievodul Bogdan ¹⁶ și de la feciorii lui, necredincioșii noștri binecunoscuți ¹⁷ care, . . . depărtîndu-se de la credința statornică ce ne datorau, au trecut pe ascuns din regatul nostru al Ungariei în zisa țară a noastră cea moldovenească ¹⁸, pe care se străduiesc ¹⁹ a o ține în stăpînire spre ofensa maiestății noastre“.

(M i h á l y i, *Diplome maramureșene*, 1900, pp. 56—58, traducere I. Lupaș, ușor revăzută).

4. Cronicarul Ioan de Tîrnave despre „descălecatul“ lui Bogdan

„În timpul <regelui Ludovic> Bogdan Voievodul românilor din Maramureș adunînd împrejurul său pe românii din acest district ²⁰, a trecut pe ascuns ²¹ în țara Moldovei, care era supusă coroanei regatului Ungariei ²², dar din cauza vecinătății tătarilor de multă vreme părăsită de locuitori. ²³ Și măcar că a fost combătut adesea de chiar armata regelui ²⁴, totuși crescînd mult numărul ²⁵ românilor care locuiau în acea țară, ea s-a extins ²⁶ constituindu-se ca stat.“

(*Cronica lui Ioan de Tîrnave*, în S c h w a n d t n e r: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, 1766, cap. 49, pag. 196; traducere nouă).

Comentariu istoric

1. În cadrul încercărilor statului feudal maghiar de a-și întinde dominația și în regiunea de la est de Carpați, în anul 1227 a fost înființat pe teritoriul „Cumaniei”, adică la răsărit de Carpați, un episcopat catolic, al cărui prim episcop a fost călugărul dominican Teodosie. Deși scopul mărturisit era de a creștina pe cumani, rostul lui era de a readuce la „dreapta credință,” adică la catolicism și pe vlahii „schismatici”, adică ortodoxi, locuind acolo. Reședința era la *Milcovia*, probabil pe lângă Odobești. Deși întinderea exactă nu-i este cunoscută, știm că limita lui răsăriteană era pe Siret. A dăinuit pînă la năvălirea tătară din 1241, cînd a fost distrus.

2. Din pluralul întrebuintat, se vede că populația românească era deosebit de numerosă.

3. Este vorba de catolicism.

4. Pentru Papă, episcopii ortodoxi locali erau „falși episcopi”, dar pentru vlahii localnici ei erau singurii clerici recunoscuți, refuzînd orice legătură cu episcopul catolic al „Cumanilor”. De subliniat și aici *pluralul*: faptul că erau *mai mulți* episcopi ortodoxi subliniază numărul mare al localnicilor. De altfel, existența unei organizații bisericești postulează și o organizare politică.

5. Adică la vlahii din Episcopatul Cumanilor. Rezultă de aici că viața economică era deosebit de activă, deoarece numai perspectiva unui cîștig îi putea determina pe sași și pe maghiari să se instaleze aici.

6. Este vorba tot de vlahii localnici. Faptul că puteau să asimileze pe noii veniți în așa măsură încît să-i facă să-și uite credința catolică arată cît erau de numeroși vlahii și ce treaptă de dezvoltare economică atinseseră.

7. Adică în confesiunea ortodoxă.

8. La data expediției, 1345, Andrei Latzkfi nu era voievod al Transilvaniei, ci numai comite al secuilor; abia între 1356—1359 devine el voievod al Transilvaniei, dar cum la data scrierii cronicii (după 1382) fusese voievod, i se păstrează titlul celei mai înalte funcțiuni. Excelent militar, el era cunoscut ca un colaborator statornic al regelui Ludovic cel Mare, dar și ca om aspru și de temut.

9. Deși expresia este vagă, nu există îndoială că este vorba de tătarii care, avîndu-și așezările în N. Mării Negre, începînd cu Bugeacul, țineau sub ascultarea lor (= exploatarea lor) formațiunile politice de pe teritoriul de la est de Carpați. De altminteri, din expunere rezultă tocmai că lupta cu tătarii s-a dat pe acest teritoriu.

10. Deși înfrinți, tătarii încă reprezentau o primejdie. De aceea, regele maghiar a înființat pe versantul răsăritean al Carpaților o „marcă”, adică un teritoriu organizat militarmente, care se întindea probabil „între Cîmpulung și Vrancea, cu hinterlandul respectiv”, pentru a putea acoperi toate trecătorile ce duceau în Transilvania. La expediția împotriva tătarilor participaseră, așa cum arată cronica țării, și „vitejii” maramureșeni sub conducerea lui *Dragoș din Bedeu*, nobil român în slujba regelui maghiar. După ce marca a fost organizată, pentru a atrage pe vlahii localnici, în anul 1352, Ludovic cel Mare l-a numit pe Dragoș „voievod” al mărcii. Rostul numirii a fost, probabil, și de a-l încercui pe *Bogdan* din Maramureș, răsculat la acea dată împotriva regelui.

De aici rezultă că între *Dvăgoșești* și *Bogdănești* exista o rivalitate, pe care suveranul a exploatat-o cu abilitate.

11. *Balk* și fratele său *Drag*, rămăseseră la moartea tatălui lor *Sas*, fiul lui *Dragoș*, conducători în „*Marca*“ Moldovei. Goniți de aici de *Bogdan* din *Maramureș*, ei luaseră parte la luptele purtate de armata regelui maghiar împotriva acestuia; victoria rămânând lui *Bogdan*, *Balk* și *Drag* l-au urmat pe rege în Ungaria, primind drept recompensă a fidelității lor posesiunile lui *Bogdan* din *Maramureș*.

12. Filiația lui *Sas*, ca fiu al lui *Dragoș*, este stabilită după arătările cronicilor moldovenești; din documentele maramureșene ea nu rezultă. Dar din faptul că *Balk* și *Drag* apar, după 1365, ca stăpînind *Teceul*, în vecinătatea *Bedeului*, care rămăsese lui *Drag*, fratele lui *Dragoș*, rezultă indirect această filiație.

13. Apelativul de „voievod al *Maramureșului*“ se referă la *Balk*, nu la tatăl său *Sas*, care nu fusese voievod decît în „*Marca*“ Moldovei, unde și murise.

14. Serviciile „în țara noastră cea moldovenească“ pot fi înțelese atît ca referindu-se la perioada în care *Balk* condusese „*Marca*“ Moldovei, cît și la participarea la luptele împotriva lui *Bogdan*.

15. Moșia lui *Bogdan* din *Maramureș*, numită *Cuhea*, era așezată pe valea *Vișeului*, spre cursul superior al *Izei*. La început, adică înainte de 1353, ea fusese stăpînită în comun de *Bogdan* și de fratele său *Iuga*. După moartea acestuia, s-a ajuns la o împărțire între *Bogdan* și fiii lui *Iuga*, *Ion* și *Ștefan*, dar *Cuhea*, centrul cnezatului de vale, rămîne în stăpînirea lui *Bogdan*, împreună cu satele *Ieud*, *Bacicov* (*Bocicoiel*), *Vișeul de Sus*, *Vișeul de Jos* *Moisei*, *Borșa*, *Săliște* și *Săcel*.

16. *Bogdan*, voievodul *Maramureșului* înainte de 1343, cînd a fost destituit din această funcție de *Ludovic cel Mare*, din cauza opoziției lui neînduplecate față de tendința regelui de a introduce și în *Maramureș* ordinea feudală substituind *comitatul* voievodatului tradițional la români, rămîne una din cele mai de seamă figuri ale trecutului nostru istoric. Refuzînd orice compromis pe această chestiune, el a rămas de fapt adevăratul conducător al românilor maramureșeni, iar regele nu a îndrăznit să-i conștie moșile, deși îi dădea apelativul de „necredincios bine cunoscut tuturor“. Cînd n-a mai putut rezista presiunilor regelui care atrăsese de partea sa o bună parte a nobilimii maramureșene, inclusiv nepoții săi, pe *Ioan* și *Ștefan*, fiii lui *Iuga*, *Bogdan* a trecut, în 1359, în „*Marca*“ Moldovei, gonindu-i de acolo pe oamenii regelui, *Balk* și *Drag*, nepoții lui *Dragoș*.

17. De două ori, în 1343 și 1349, *Bogdan* apare cu apelativul „necredinciosul nostru binecunoscut“ (*infidelis noster notorius*). Diploma din 1365 arată că feciorii lui *Bogdan* urmaseră întru totul și pînă la sfîrșit directiva politică a tatălui lor.

18. Este vorba de „*Marca*“ Moldovei, întemeiată după expediția din 1345 și transformată în 1352 într-un „voievodat“, încredințat lui *Dragoș* din *Bedeu*. Ținînd seama de arătările letopisețelor moldovenești scrise slavonește, care dau lui *Dragoș* doi ani de stăpînire și lui *Sas* patru rezultă că *Dragoș* a stăpînit între 1352—1354, *Sas* între 1354—1358, iar *Balk* în 1358—1359.

Dacă în vechile pomelnice moldovenești, care încep *invariabil* cu Bogdan, numele Drăgoșeștilor nu apare, aceasta se datorește faptului că ei erau rivalii Bogdăneștilor, care nu-i recunoșteau ca predecesori ai lor.

19. Rezultă cu evidență din folosirea acestui prezent că, în momentul în care acorda diploma, regele nu considera lupta de recuperare a Moldovei ca fiind terminată și că, pentru el, acțiunea lui Bogdan reprezenta o uzurpare și o ofensă adusă coroanei maghiare.

20. Ținând seama de faptul că o bună parte a nobilimii maramureșene trecuse de partea regelui, nu poate fi vorba de un exod în masă al locuitorilor din Maramureș; ba nici măcar de toți țăranii de pe moșiile Bogdăneștilor. De aceea, ținând seama de datele statistice corespunzătoare vremii, nu este probabil ca însoțitorii lui Bogdan să fi depășit 2—3000 de oameni, dintre care câteva sute de luptători. Exagerarea lui Ioan de Tîrnave caută să explice cauzele înfrîngerilor armatei regale trimise împotriva lui Bogdan.

21. E semnificativă insistența cu care atît diploma din 2 februarie 1365, cît și Ioan de Tîrnave subliniază caracterul tainic al acțiunii lui Bogdan care, de toată evidența, l-a surprins pe rege.

22. Este vorba, firește, de „Marca“ Moldovei.

23. Altă exagerare (de altfel comună sistemului de a se scrie cronicile pe acea vreme) care încerca să atenueze însemnătatea pierderii, dar care este desmințită chiar de eforturile desfășurate timp de 5 ani de regele Ludovic pentru „a recupera“ această „țară a noastră moldovenească“.

24. De observat sublinierea că Bogdan a fost „combătut“ de *chiar* oastea regală, iar nu cumva de formațiuni militare locale transilvane. Faptul este întărit de un alt pasaj din cronică, în care Ioan de Tîrnave spune că: „aproape în fiecare an . . . regele Ludovic își pornea oastea împotriva rivalilor și rebelilor și *mai ales* împotriva sîrbilor și *moldovenilor*“.

25. Așa după cum s-a observat, creșterea numărului nu poate fi atribuită unui excedent de natalitate în rîndurile celor veniți din Maramureș, ținînd seama că spusele cronicarului se referă la o perioadă ce abia depășește douăzeci de ani. Creșterea se referă în realitate la populația *aflătoare aici*.

26. Acest pasaj aduce dovada că Țara Moldovei s-a format prin reunirea celorlalte formațiuni politice de pe teritoriul de la est de Carpați, sub conducerea voievodatului de la *Baia* care moștenea fosta „Marcă“ a Moldovei.

Indicații metodice

Leția privind formarea statului feudal al Țării Moldovei face parte din acelea care reclamă o energică înnoire, atît în plan științific, cît și în plan metodic. Ea comportă, mai ales la anul IV, o serie de dificultăți, de a căror justă rezolvare depinde reușita ei, în înțelesul de *reprezentare concretă* a proceselor istorice din a căror interacțiune a rezultat statul feudal moldovenesc.

În plan științific, *patru* sînt problemele ce se cer elucidate spre a se putea înțelege modul în care s-a format statul.

1. *Stabilirea existenței unor formațiuni politice prestatale românești pe teritoriul de la est de Carpați*, unde, spre deosebire de Țara Românească, care dispune de Diploma Ioaniților, ele sînt amintite numai indirect. De aici

însemnătatea scrisorii papei Grigore IX din 1234, în care se găsesc atestate: existența unei populații românești numeroase și organizate, capabilă de a asimila pe noii veniți; existența unei ierarhii bisericești, care presupune una politică (ce nu putea fi la acea vreme decât un cnezat sau, mai probabil, un voievodat); o viață economică prosperă (dovadă *venirea și așezarea* aici a unor negustori străini recunoscuți pentru pricepera lor în ale comerțului), deci tocmai *condițiile interne* necesare apariției statului; coroborate cu datele lui Cantemir despre cele trei „republici”: Vrancea, Cîmpulung și Tigheci și cu rezultatele ultimelor cercetări arheologice, ele întemeiază existența formațiilor politice anterioare formării statului.

2. *Cine este Dragoș, „descălecătorul”*. Or, cercetările recente (I. Moga, A. Filipașcu, R. Popa) au arătat că el trebuie identificat cu *Dragoș din Bedeu*, nobil maramureșean, în slujba regelui Ludovic cel Mare, care *nu* a fost voievod al Maramureșului: titlul de „voievod” pe care i-l dau pomelnicele și cronicile se referă la situația pe care a avut-o în „Marca” Moldovei.

3. *Cauzele răscoalei lui Bogdan și ale „descălecătorului” său în „Marca” Moldovei*. Azi nu mai e nici o îndoială că Bogdan, care era voievodul *întregului* Maramureș, se opunea încercării regelui Ludovic cel Mare de a introduce în Maramureș *ordinea feudală* sub forma *comitatului*, care trebuia să înlocuiască forma tradițională a *voievodatului*; de aici, destituirea lui Bogdan din funcția de voievod, origine a conflictului. Pe de altă parte, încercuirea tot mai strictă a lui Bogdan de către partizanii regelui în Maramureș, conjugată cu numirea ca voievod în „Marca” Moldovei a lui Dragoș, reprezentantul familiei Drăgoșeștilor, rivala Bogdăneștilor, limitînd și mai mult libertatea de mișcare a voievodului destituit, l-a determinat să treacă „pe ascuns” în „Marca Moldovei, să gonească de acolo pe urmașii lui Dragoș, Balk și Drag, și să întemeieze o stăpînire independentă de coroana maghiară.

4. *Caracterul specific al procesului de formare al statului feudal moldovenesc*. Așa cum arată cronicarul Ioan de Tîrnave, fosta „marcă” a Moldovei, devenită Voievodatul de la Baia, s-a extins înglobînd și celelalte formațiuni politice prestatale, transformîndu-se într-un *regnum* independent de coroana maghiară. Deci și aici a avut loc un proces de concentrare teritorială în jurul unei formațiuni mai puternice, care întruchipa năzuințele de independență.

În plan metodic, principala dificultate rezidă în *interferența a două planuri*: planul local moldovenesc și planul maramureșean, reprezentat mai întîi de Dragoș din Bedeu și apoi de Bogdan din Cuhea. Îmbinarea acestor două planuri reclamă un efort de atenție, pentru a se marca cu toată precizia *mometul* interferenței. A doua dificultate metodică este reprezentată de existența celor două etape: 1. etapa de „marcă” și 2. etapa de „țară” independentă, prima corespunzînd unei acțiuni de inițiativă *externă*, cea de a doua, rezultat al unei inițiative *locale* care, între anumite limite, reprezenta tocmai răspunsul *elementului local* la tendința de instaurare a unei dominații maghiare (și catolice) asupra regiunii de la est de Carpați.

În fine, se cere pricepere și prudență în explicarea noțiunii de „descălecat”: pe de o parte se cere *a se preciza noțiunea însăși de descălecat* = întemeiere de stat (cu care ocazie se va face și distincție între *primul descălecat* = cucerirea Daciei de către romani, și *al doilea descălecat* = constituirea statului feudal),

iar, pe de alta, a se înlătura o falsă problemă, aceea că „descălecătorii“ ar fi găsit la venire o țară pustie pe care ei ar fi colonizat-o; izvoarele arată exact contrariul, afirmînd existența unei numeroase populații băștinașe în comparație cu care „descălecătorii“ reprezentau numai o minoritate, dar o *minoritate* organizată, capabilă să realizeze unificarea în jurul ei. Ținînd seama de varietatea regiunilor amestecate în procesul formării statelor feudale, este imperios necesară folosirea unei hărți pe care să se marcheze în special interferența celor două planuri. De asemenea, se impune efectuarea la tablă a unei scheme, unde cele două etape să fie bine delimitate.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. I. M o g a, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, cap. III, §§4: Răscoala lui Bogdan și 5: Descălecatul lui Bogdan în Moldova, p. 58–75.
2. C. C. G i u r e s c u, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești din sec. X. pînă la mijlocul sec. XVI*, Buc. 1967, p. 41–42; 61–68 (o nouă și amplă discuție a izvoarelor, cu puncte de vedere noi)
3. R a d u P o p a, *Țara Maramureșului în sec. XIV*, Buc., 1970, cap. X: Istoria Maramureșului în sec. XIV, p. 239–248 (temeinic și prudent).

AUREL IORDĂNESCU

DECLARAȚIA DREPTURILOR OMULUI ȘI ALE CETĂȚEANULUI

Declarînd, în noaptea de 4 august 1789, că „vechiul regim“ — orînduirea feudală — este abrogat în Franța, Adunarea Națională Constituantă a simțit nevoia unei declarații de principiu pentru orientarea acțiunii legislative a noii orînduiri, cea burgheză. Așa s-a alcătuit, în plină efervescență revoluționară, „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“, unul dintre cele mai însemnate documente ale revoluției burgheze din Franța. În predarea lecției se mai poate stărui asupra următoarelor elemente: a) necesitatea acestei declarații; b) gena și conținutul ei; c) spiritul în care a fost alcătuită; d) importanța istorică.

a) Deputații din Adunarea Constituantă considerau această declarație drept izvorul din care „trebuie să curgă legile pozitive“ (Durand de Mailane), sau drept „un veritabil mijloc de a stăvili dezordinea și a pune bazele libertății“ (contele de Castellane). Și mai clar explică Barnave, unul din reprezentanții de seamă ai burgheziei bogate în Adunarea Constituantă, care socotea că o declarație a drepturilor era imperios necesară pentru, „a fixa spiritul legislației“ viitoare; această declarație trebuia să fie simplă, pe înțelesul tuturor ca să devină, „Catehismul național“. Alți deputați au cerut ca declarația drepturilor să fie completată cu o declarație a datoriilor cetățeanului față de societate.

Ca bază de discuție s-au luat trei proiecte: al lui La Fayette, al lui Sieyès și al lui Champion de Cici. Dezbaterile au fost lungi și furtunoase. În timpul lor s-au lansat afirmații foarte ambițioase: „Vrem să facem o Declarație pentru toți oamenii, pentru toate timpurile, pentru toate țările, capabilă să servească drept exemplu întregii omeniri“. A fost votată la 26 august 1789.

Istoricul A. Mathiez apreciază că Declarația drepturilor a reprezentat, deopotrivă, „condamnarea implicită a vechilor abuzuri și catehismul filozofic al ordinei noi“.

b) Operă a Adunării Naționale Constituante, Declarația are un conținut adînc, plin de semnificații și consecințe.

În „Preambul“ Declarația arată că „reprezentanții poporului francez, constituiți în Adunare Națională, considerînd că ignoranța, uitarea sau disprețul față de drepturile omului sînt singurele cauze ale nenorocirilor publice și

ale corupției guvernelor, au hotărît să expună într-o Declarație solemnă, drepturile naturale inalienabile și sacre ale omului“. Ea cuprinde 17 articole:

1. „Oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi; deosebirile sociale nu pot fi întemeiate decât pe utilitatea publică.

2. Scopul oricărei asociații politice este păstrarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului; aceste drepturi sînt libertatea, proprietatea, siguranța și rezistența la opresiune.

3. Principiul oricărei suveranități rezidă esențialmente în națiune; nici o grupare, nici un individ nu poate exercita vreo autoritate care nu emană în mod expres de la națiune.

4. Libertatea constă în a face tot ce nu dăunează altuia. Astfel, exercitarea drepturilor naturale ale fiecărui om n-are alte limite decât cele care asigură altor membri ai societății folosirea acelorași drepturi; aceste drepturi nu pot fi determinate decât prin lege.

5. Legea n-are alt drept decât acela de a apăra cetățenii de acțiunile vătămătoare din societate. Tot ceea ce nu-i oprit de lege nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi constrîns a face ceea ce legea nu obligă.

6. Legea este expresia voinței generale; toți cetățenii au dreptul de a concura, personal, sau prin reprezentanți, la alcătuirea ei; ea trebuie să fie aceeași pentru toți, fie că apără, fie că pedepsește. Toți cetățenii fiind egali în fața legii au acces în mod egal la toate demnitățile, slujbele și funcțiile publice, după capacitatea lor, și fără alte deosebiri decât cele ale virtuților și talentelor lor.

7. Nici un om nu poate fi acuzat, arestat, nici deținut decât în cazuri determinate de lege și conform cu formele prescrise de ea. Cei care solicită, expediază, execută sau fac să fie executate ordinele arbitrare, trebuie să fie pedepsiți; dar orice cetățean chemat sau sesizat în virtutea legii trebuie să i se supună imediat; altfel se face vinovat de împotrivire.

8. Legea nu trebuie să stabilească decât pedepsele strict și evident necesare și nimeni nu poate să fie pedepsit decât în virtutea unei legi stabilite și promulgate anterior delictului și aplicată legal.

9. Orice om este presupus nevinovat, pînă în momentul cînd a fost declarat vinovat; dacă se consideră indispensabil a fi arestat, orice act de constrîngere în afara celor necesare a se asigura de persoana sa, trebuie să fie aspru pedepsit de lege.

10. Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale fie ele chiar religioase, dacă prin exercițiul lor nu turbură ordinea publică stabilită prin lege.

11. Libera exprimare a gândurilor și a opiniilor este unul dintre drepturile cele mai de preț ale omului; orice cetățean poate deci vorbi, scrie și tipări liber; în afara cazurilor prevăzute prin lege, cînd răspunde de folosirea abuzivă a acestei libertăți.

12. Garanția drepturilor omului și ale cetățeanului necesită o forță publică; această forță este alcătuită în avantajul tuturor și nu în folosul personal al acelora căroră le este încredințată.

13. Pentru întreținerea forței publice și pentru cheltuielile de administrație este necesară o contribuție comună; ea trebuie să fie repartizată egal între toți cetățenii, în raport cu posibilitățile lor.

DECLARAȚIA DREPTURILOR OMULUI ȘI ALE CETĂȚEANULUI

Declarînd, în noaptea de 4 august 1789, că „vechiul regim“ — orînduirea feudală — este abrogat în Franța, Adunarea Națională Constituantă a simțit nevoia unei declarații de principiu pentru orientarea acțiunii legislative a noii orînduiri, cea burgheză. Așa s-a alcătuit, în plină efervescență revoluționară, „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“, unul dintre cele mai însemnate documente ale revoluției burgheze din Franța. În predarea lecției se mai poate stărui asupra următoarelor elemente: a) necesitatea acestei declarații; b) geneza și conținutul ei; c) spiritul în care a fost alcătuită; d) importanța istorică.

a) Deputații din Adunarea Constituantă considerau această declarație drept izvorul din care „trebuie să curgă legile pozitive“ (Durand de Mailane), sau drept „un veritabil mijloc de a stăvili dezordinea și a pune bazele libertății“ (contele de Castellane). Și mai clar explică Barnave, unul din reprezentanții de seamă ai burgheziei bogate în Adunarea Constituantă, care socotea că o declarație a drepturilor era imperios necesară pentru, „a fixa spiritul legislației“ viitoare; această declarație trebuia să fie simplă, pe înțelesul tuturor ca să devină „Catehismul național“. Alți deputați au cerut ca declarația drepturilor să fie completată cu o declarație a datoriilor cetățeanului față de societate.

Ca bază de discuție s-au luat trei proiecte: al lui La Fayette, al lui Sieyès și al lui Champion de Cici. Dezbaterile au fost lungi și furtunoase. În timpul lor s-au lansat afirmații foarte ambițioase: „Vrem să facem o Declarație pentru toți oamenii, pentru toate timpurile, pentru toate țările, capabilă să servească drept exemplu întregii omeniri“. A fost votată la 26 august 1789.

Istoricul A. Mathiez apreciază că Declarația drepturilor a reprezentat, deopotrivă, „condamnarea implicită a vechilor abuzuri și catehismul filozofic al ordinii noi“.

b) Operă a Adunării Naționale Constituante, Declarația are un conținut adînc, plin de semnificații și consecințe.

În „Preambul“ Declarația arată că „reprezentanții poporului francez, constituiți în Adunare Națională, considerînd că ignoranța, uitarea sau dispreețul față de drepturile omului sînt singurele cauze ale nenorocirilor publice și

ale corupției guvernelor, au hotărît să expună într-o Declarație solemnă, drepturile naturale inalienabile și sacre ale omului“. Ea cuprinde 17 articole:

1. „Oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi; deosebirile sociale nu pot fi întemeiate decât pe utilitatea publică.

2. Scopul oricărei asociații politice este păstrarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului; aceste drepturi sînt libertatea, proprietatea, siguranța și rezistența la opresiune.

3. Principiul oricărei suveranități rezidă esențialmente în națiune; nici o grupare, nici un individ nu poate exercita vreo autoritate care nu emană în mod expres de la națiune.

4. Libertatea constă în a face tot ce nu dăunează altuia. Astfel, exercitarea drepturilor naturale ale fiecărui om n-are alte limite decât cele care asigură altor membri ai societății folosirea aceluiași drepturi; aceste drepturi nu pot fi determinate decât prin lege.

5. Legea n-are alt drept decât acela de a apăra cetățenii de acțiunile vătămătoare din societate. Tot ceea ce nu-i oprit de lege nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi constrîns a face ceea ce legea nu obligă.

6. Legea este expresia voinței generale; toți cetățenii au dreptul de a concura, personal, sau prin reprezentanți, la alcătuirea ei; ea trebuie să fie aceeași pentru toți, fie că apără, fie că pedepsește. Toți cetățenii fiind egali în fața legii au acces în mod egal la toate demnitățile, slujbele și funcțiile publice, după capacitatea lor, și fără alte deosebiri decât cele ale virtuților și talentelor lor.

7. Nici un om nu poate fi acuzat, arestat, nici deținut decât în cazuri determinate de lege și conform cu formele prescrise de ea. Cei care solicită, expediază, execută sau fac să fie executate ordinele arbitrare, trebuie să fie pedepsiți; dar orice cetățean chemat sau sesizat în virtutea legii trebuie să i se supună imediat; altfel se face vinovat de împotrivire.

8. Legea nu trebuie să stabilească decât pedepsele strict și evident necesare și nimeni nu poate să fie pedepsit decât în virtutea unei legi stabilite și promulgate anterior delictului și aplicată legal.

9. Orice om este presupus nevinovat, pînă în momentul cînd a fost declarat vinovat; dacă se consideră indispensabil a fi arestat, orice act de constrîngere în afara celor necesare a se asigura de persoana sa, trebuie să fie aspru pedepsit de lege.

10. Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale fie ele chiar religioase, dacă prin exercițiul lor nu turbură ordinea publică stabilită prin lege.

11. Libera exprimare a gândurilor și a opiniilor este unul dintre drepturile cele mai de preț ale omului; orice cetățean poate deci vorbi, scrie și tipări liber; în afara cazurilor prevăzute prin lege, cînd răspunde de folosirea abuzivă a acestei libertăți.

12. Garanția drepturilor omului și ale cetățeanului necesită o forță publică; această forță este alcătuită în avantajul tuturor și nu în folosul personal al aceluia cărora le este încredințată.

13. Pentru întreținerea forței publice și pentru cheltuielile de administrație este necesară o contribuție comună; ea trebuie să fie repartizată egal între toți cetățenii, în raport cu posibilitățile lor.

14. Cetățenii au dreptul să constate ei înșiși sau prin reprezentanții lor necesitatea contribuției publice și să o accepte în mod liber, să urmărească destinația care i se dă, să-i determine cuantumul, bazele, perceperea și durata.

15. Societatea are dreptul să ceară socoteală oricărui funcționar public pentru modul în care își îndeplinește funcția.

16. Orice societate care nu asigură drepturile și nu statornicește separarea puterilor este lipsită de constituție.

17. Proprietatea fiind un drept inviolabil și sacru, nimeni nu poate fi privat de ea decât în cazurile în care necesitatea publică, legal constatată, pretinde în mod evident acest lucru, și cu condițiile unei juste despăgubiri prealabile.“

c). „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“ proclama ca scop al societății de a se ajunge la „fericirea tuturor“. În fond însă ea reprezenta idealurile social-politice și economice ale burgheziei. De aceea. accentua pe lângă proclamarea libertății, a egalității în fața legii și înscrierea proprietății ca „un drept inviolabil și sacru“.

Față de orînduirea feudală aceste principii au reprezentat, incontestabil, un mare progres.

La lecție însă trebuie să se explice că e vorba de libertatea și egalitatea posesorilor de bunuri, a proprietarilor, a burgheziei. De aici și accentul așa de puternic și de categoric pus, în articolul 17 pe caracterul „sacru“ al proprietății.

Cu toată aparenta ei generozitate, Declarația nu amintește nici un cuvînt de cei fără avere.

Ca elevii să înțeleagă și importanța și limitele ei, trebuie spus, de asemeni, că Declarația aceasta a înlocuit exploatarea de tip feudal, dar a teoretizat exploatarea de tip capitalist. Cu tot raționalismul ei, Declarația făcea, totodată, și unele concesii mentalității mistice medievale: Deși afirma că în societate totul emana de la națiune, totuși, ea, ca declarație de principii, se afirma „în prezența și sub auspiciile Ființei supreme“.

d) Inspirată din filozofia iluministă, avînd ca model „Declarația drepturilor din 1689 din Anglia“ și „Declarația de independență“ americană din 1786, „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“ a însemnat actul de deces al orînduirii feudale în Franța și a stabilirii principiilor juridice și politice ale orînduirii burgheze pentru Europa și chiar pentru întreaga lume.

Formulările ei sînt clare și viguroase. Ea a reprezentat o mare cucerire pe planul ideilor în dezvoltarea istorică a societății omenești, a umanității, în genere, în lupta ei pentru democrație și progres.

Elevii trebuie să observe că deși a slujit drept preambul la Constituția din 1791, această declarație nu a fost însă respectată nici în cel mai scump articol al ei, articolul 1, care privea libertatea și egalitatea cetățenilor în fața legii, de vreme ce s-au prevăzut cetățeni cu drept de vot și cetățeni lipsiți de acest drept: *activi* — adică toți cei bogați și *pasivi* — cei fără avere. Și atunci a apărut în societatea burgheză o situație paradoxală: erau lipsiți de drepturi politice tocmai cei care munceau și produceau toate bunurile acestei societăți.

PROCLAMAȚIA DE LA PADEȘ

Proclamația de la Padeș, din 23 ianuarie 1821, este unul din cele mai importante documente programatice ale mișcării revoluționare condusă de Tudor Vladimirescu.

Adresată „Către tot norodul omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești” și nu către „tot norodul românesc” — cum zicea C. D. Aricescu,¹ proclamația de la Padeș are o semnificație deosebită. Din textul ei se desprinde caracterul antifeudal, antiboieresc al mișcării revoluționare din 1821. Boierii sînt considerați ca niște balauri „care ne înghit de vii” și în același sens, Tudor Vladimirescu considera atît căpeteniile bisericești, cît și cele politicești, cărora poporul nu trebuia să le mai slujească ca rob.

Tudor Vladimirescu chema poporul la luptă pentru a pierde pe cei răi, „ca să ne fie nouă bine! Și să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni. Aceia sînt ai noștri și cu noi dimpreună vor lucra binele, ca să le fie și lor bine precum ne sînt făgăduiți!”² Aici era vorba de boierii cu idei liberale, care se angajaseră să sprijine mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu.

Cei care aveau arme erau chemați să vină „în grabă cu toții”, iar care nu posedau arme erau îndemnați să-și facă degrabă furci de fier și lănci și să vină unde vor auzi că „se află Adunarea cea orînduită pentru binele și folosul a toată țara. Și ceea ce vă va povățui mai marii Adunării, aceea să urmați și unde vă vor chema ei acolo să mergeți. Că ne ajunge, fraților, atîta vreme de cînd lacrimile de pe obrazele noastre nu s-au mai uscat!”³ Era o aluzie firească, la suferințele poporului, din cauza fanarioților și a boierilor.

Tudor Vladimirescu a interzis prin proclamația de la Padeș jafurile și abuzurile.

„Și iar să știți, că nimenea dintre noi nu este slobod, în vremea aceștii Adunări — obștii folositoare — ca să se atingă măcar de un grăunți, de binele

¹ C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova 1874, p. 27.

² *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. I., București, Edit. Academiei, 1959, p. 207.

³ *Ibidem*.

sau de casa vreunui neguțător, orășan sau țăran sau de al vreunui lăcuitor, decît numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească: însă al căroră nu vor urma noaă — precum sînt făgăduiți numai al acelora să să ia, pentru folosul de obște“⁴.

Din cele arătate în această ultimă parte a proclamației de la Padeș, rezultă că Tudor Vladimirescu voia jertfirea (confiscarea) numai a averilor rău agonisite de boierii tirani, nu și ale celor care participau la mișcarea revoluționară condusă de el sau ale boierilor liberali care se angajaseră s-o sprijine.

În legătură cu cele arătate în acest sens, considerăm că se exagerează cînd se afirmă în *Istoria României, manual pentru clasa a XII*, ca și în *Istoria României — compendiu* (apărută sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu, acad. C. Daicoviciu și prof. dr. doc. Ștefan Pascu) că proclamația de la Padeș cerea „răpirea pămînturilor boierești și mănăstirești și împărțirea acestora țăranimii . . .“⁵ Textul proclamației nu face o asemenea precizare, ci se referă doar la averile rău agonisite, ale tiranilor boieri, care urmau a fi jertfite spre folosul de obște. Un revoluționar ca Tudor Vladimirescu nu putea să elibereze de clacă și să împrădiarească cu pămînt numai pe țăranii aflați pe aceste moșii, iar pe cei care erau pe moșiile boierilor angajați să sprijine mișcarea condusă de el, să-i lase așa cum fuseseră.

Din această ultimă parte a proclamației de la Padeș desprindem care au fost forțele sociale participante la mișcarea revoluționară din 1821 și anume: negustorii și orășenii (burghezia în formare), țăranii și boierii făgăduiți (boierii cu idei liberale care se angajaseră să sprijine această mișcare).

Caracterul antiotoman deschis al mișcării revoluționare din 1821 este camuflat din motive tactice, în proclamația de la Padeș, pentru că Tudor Vladimirescu avea nevoie de timp, ca să-și consolideze mișcarea. De aceea, în proclamație se spune că „Vechilul lui dumnezău, prea puternicul nostru împărat (este vorba de sultan, n.n.) voiește ca noi, ca niște credincioși ai lui, să trăim bine. Dar nu ne lasă răul, ce ni-l pun peste cap căpeteniile noastre!“

Indirect surprindem și caracterul antiotoman al mișcării revoluționare din 1821, din cele spuse în proclamația de la Padeș cu privire la căpeteniile bisericesti și cele politicești, denumite de Tudor Vladimirescu, „balaurii care ne înghit de vii.“ Prin căpeteniile politicești, Tudor Vladimirescu are în vedere pe domnii fanarioți, care fuseseră aduși de turci în Țara Românească și jefuiau poporul, împreună cu boierii greci și cei pămînteni.

Prin urmare, mișcarea revoluționară din 1821 a avut de la început un caracter antifeudal, manifestat pe plan social prin lupta poporului împotriva boierilor asupritori — indiferent de originea lor — și pe plan național prin lupta împotriva regimului fanariot instaurat de turci în Țara Românească. Acest caracter străbate de la un capăt la altul proclamația de la Padeș.

În activitatea lor la catedră, profesorii pot folosi această proclamație pentru a explica elevilor caracterul mișcării revoluționare din 1821 și a le arăta forțele sociale participante la această mișcare. De asemenea, se poate spune

⁴ *Ibidem*, p. 208.

⁵ *Istoria României, manual pentru clasa a XII-a*, București, E.D.P., p. 174.

⁶ *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. I., p. 207.

elevilor că Tudor Vladimirescu a interzis de la început jefuirea averilor celor care participau la mișcarea condusă de el și ca un adevărat revoluționar a respectat acest principiu pe tot parcursul mișcării.

Originalul proclamației de la Padeș se află la Muzeul de istorie al Municipiului București, doc. 5670/1957, ciornă autografă a lui Tudor Vladimirescu, care a fost publicată de prof. univ. Emil Vîrtosu în lucrarea *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*, București, 1947, p. 55—56. Textul proclamației este reprodus și în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821, vol. I* (București, Editura Academiei, 1959, p. 207—208) și profesorii pot folosi acest document pentru înțelegerea celor arătate mai sus.

ION GH. ȘENDRULESCU

Planuri de lecții comentate

LECȚIE INTRODUCȚIVĂ LA CURSUL DE ISTORIE A ROMÂNIEI (ANUL IV)¹

I. Scopul studiului istoriei²

— *definiția istoriei* — analiza ei

— *scopul studiului istoriei* — o scurtă privire retrospectivă asupra perioadelor istorice studiate în anii anteriori, relieffindu-se rolul istoriei în formarea culturii generale.

II. Obiectul istoriei României³

— *obiect: Dezvoltarea societății omenești din regiunea carpato-dunăreană, din cele mai vechi timpuri pînă azi.*

— *momente principale ale acestei dezvoltări:*

1. *Procesul istoric de formare a poporului român*

2. *Continuitatea și unitatea poporului român pe teritoriul patriei sale*

3. *Trecutul de muncă și de luptă al poporului român:*

a) *Cum au muncit oamenii; ce raporturi s-au statornicit între ei în procesul muncii și felul cum s-au schimbat aceste raporturi în decursul timpului.*

b) *Cum s-a organizat societatea omenească și cum au evoluat gândirea și setimentele oamenilor.*

c) *Lupta poporului pentru libertate și o viață mai bună:*

— *lupta împotriva exploatării*

— *lupta împotriva cotropitorilor străini*

— *lupta clasei muncitoare pentru dreptate socială și independență națională*

— *lupta maselor populare, sub conducerea P.C.R., pentru construirea socialismului.*

4. *Legăturile poporului român cu celelalte popoare.*

5. *Locul pe care îl ocupă poporul român în istoria universală, ca rezultat al contribuției pe care el și-a dat-o și și-o dă la progresul omenirii.*

III. Factorii dezvoltării⁴

1. Pământul:

- reprezintă o condiție a dezvoltării
- *înfățișarea* pământului românesc: *simetrie, varietate, bogăție*
- *comparația* cu o fortăreață medievală
- *rolul polarizator al Carpaților*:
- *stăpînirile* domnilor români: Amlașul, Făgărașul, Ciceul, Cetatea de

Baltă

- *influența structurii pământului* asupra locuitorilor:
- *unitatea* poporului și a limbii — lipsa dialectelor
- *iubirea de țară*: sacrificiile, puternic *argument* în problema *continuității* (cuvintele lui Miron Costin în decembrie 1683: „Să nu dăm locul!“).
- *simțămîntul de omenie* — refugiu pentru cei năpăstuiți
- *simțămîntul artistic* — creația populară și cultă.

2. Poporul:

- *factorul determinant* al dezvoltării
- *creatorul bunurilor* materiale și spirituale
- *apărătorul* împotriva tuturor primejdiilor
- *creator de situații social-politice noi* — răscoalele și revoluțiile
- de aceea: *conținutul istoriei = lupta și munca poporului*

3. Conducătorii:

- *rolul conducătorilor*:
- *stimulatori de energie* și *acceleratori* de evoluție
- *îndrumători* în rezolvarea problemelor grele
- *siguranța* în descifrarea viitorului
- *raportul între rolul maselor și al personalităților*

Concluzie: Istoria poporului român s-a Țesut din fapta și lupta masei poporului, sprijinită pe pământul pe care a trăit și îndrumată de căpeteniile ce s-au ridicat din mijlocul ei.

IV. Ce este poporul român⁵

— *Caracteristică*: Popor neolatin (romanic), urmaș al romanității de la Dunărea de jos

— *elemente alcătuitoare*:

1. *elemente constitutive*: populația autohtonă, *dacii și coloniștii romanizați*

2. *elementul asimilat*: *slavii*

— *asemănare și deosebire* față de celelalte popoare neolatine.

— *numele poporului român*: român-vlah; explicarea lui

— *locul* poporului român în sud-estul Europei

V. Izvoarele istoriei României⁶

— *noțiunea* de „izvor istoric“

— *împărțirea* izvoarelor istorice: *scrise și nescrise*

— însemnătatea izvoarelor *arheologice*: mărturii *directe și contemporane*—
dificultatea interpretării unora din ele

— *marea varietate* a izvoarelor scrise:

a) *inscripțiile*

b) *documentele* (diplome-hrisoave)

c) *cronicile*

d) *memoriile*

e) *corespondența*

f) *presa*

— *izvoarele transmise oral*: legendele, baladele, proverbele

— *reconstituirea trecutului* — marile sinteze: A. D. Xenopol, N. Iorga,
Tratatul Academiei.

VI. Periodizarea istoriei României⁷

— *necesitatea și criteriile* periodizării

— *cele două modalități*: pe *orînduiri* și pe *evuri* — racordarea celor două
modalități

— *schema* celor două modalități de periodizare.

VII. Concluzie generală⁸

— *Necesitatea și utilitatea* studiului istoriei României

Observații metodice

1. Necesitatea metodică a unei lecții introductive la cursul de istoria României (ca, de altfel, și a unei lecții de concluzii la sfîrșitul lui) este indiscutabilă, iar faptul că programa analitică nu prevede o atare lecție reprezintă, fără îndoială, o lacună. E suficient să observăm că toate celelalte epoci se deschid cu astfel de lecții introductive și că rolul factorului geografic este prezent atît la lecțiile de istorie antică și medievală, cît și la unele de istorie modernă pentru a ne convinge că luarea lui în considerare la cursul de istorie a României reprezintă o necesitate obiectivă, generată de cerința unei explicații mai adîncite și mai circumstanțiate a proceselor istorice. Pornind de la aceste considerente, am încercat să arătăm *cam în ce fel* trebuie desfășurată o astfel de lecție, fără a uita că modalitățile de realizare pot fi variate.

2. Ținînd seama că elevii se găsesc la sfîrșitul celor două cicluri de studiu al istoriei universale, se impune o definire mai circumstanțiată a istoriei și o prezentare mai nuanțată a scopului ei.

3. *Centrul de greutate* al lecției va cădea pe analiza obiectului istoriei României, ale cărui momente principale vor fi *bine exemplificate*, folosindu-se în acest scop atît date ale istoriei românești, cît și date ale istoriei universale, pentru ca din considerarea lor comparativă să rezulte *specificul* dezvoltării poporului român. Această subunitate metodică trebuie să întemeieze cît mai convingător necesitatea studiului istoriei patriei.

4. Pentru structurarea paragrafului privind pământul românesc, se găsesc indicații prețioase în manualul pentru anul IV, la tema „Formarea națiunii române“, paragraful „continuitatea teritorială și economică“. Dar grija *precumpănitoare* trebuie să fie aceea de a da *poporului* rolul de *factor principal* al dezvoltării, pentru a întemeia concluzia parțială: *conținutul istoriei* = munca și lupta poporului.

5. Definirea *precisă* a poporului român și *situarea* lui între celelalte popoare neolatine cere folosirea unei comparații întinse, dar *abordarea și tratarea* acestor aspecte sînt indispensabile pentru a se lămuri *de la început și fără echivoc* trăsăturile deosebitoare ale poporului român în concertul popoarelor romanice.

6. Acest paragraf urmărește să lămurească pe elevi asupra *limitelor* cunoștințelor noastre asupra trecutului românesc și asupra efortului continuu al cercetătorilor de a umple lacunele existente și de a da o explicație cît mai exactă proceselor istorice pentru care izvoarele sînt încă insuficiente.

Se va insista asupra marilor lucrări de sinteză datorite lui Xenopol și Iorga, și în special asupra lucrărilor de seamă apărute în ultimii ani: *Tratatul de Istoria României, Compendiul* (M. Constantinescu și C. Daicoviciu) și *Istoria poporului român* (A. Oțetea).

7. La periodizare se va proceda la o discuție *sumară* dar *precisă* a deosebirilor ce apar în această problemă, *luîndu-se poziție*, în chip motivat, pentru cea adoptată.

8. Dată fiind întinderea materialului, este recomandabil ca lecția să se desfășoare pe *două* ore; în prima se vor trata *primele două* paragrafe, iar în cea de a doua (care va începe printr-o discuție asupra celor înfățișate în prima oră) vor fi tratate celelalte paragrafe.

AUREL IORDĂNESCU

FORMAREA STATELOR FEUDALE INDEPENDENTE — ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (cl. a VIII-a)

I. Premisele interne și externe

A. interne

1. Dezvoltarea *economică*: dezvoltarea forțelor de producție — viață economică activă;
  - agricultură dezvoltată;
  - creșterea vitelor;
  - pescuitul; comerțul.
2. Dezvoltarea *socială* — diferențierea socială în:
  - „majores terrae“ (mai marii pământului)
  - țărani liberi și dependenți;
  - destrămarea obștilor locale. ¹
3. Dezvoltarea *politică*:
  - a) existența a 4 formațiuni politice între Carpați și Dunăre:
    - cnezatele {Ioan
    - {Farcaș
    - voievodatele {Litovoi
    - {Seneslau.

Aceste formațiuni politice erau în raporturi de dependență față de Ungaria.

— Izvorul istoric care ne vorbește de aceste formațiuni și dezvoltarea lor economico-socială este „Diploma cavalerilor Ioaniți“ — 1247. ²

b) la răsărit de Carpați — „Țara Brodnicilor“; în sud și nord, D. Cantemir amintește niște „republici“ = voievodate: „Țara Vrancei, a Cîmpulungului“.

1277 — românii din nordul Moldovei. ³

B) externe

Lupta împotriva dominației străine:

— maghiară — anarhia statului maghiar;

— tătară — Hoarda de aur; decădere (condiții externe favorabile în prima jumătate a sec. XIV). ⁴

II. Formarea statului feudal independent — Țara Românească

proces desfășurat în două faze:

1. Încercarea voievodului *Litovoi* (din dreapta Oltului), între 1272—1277, de a ieși de sub suzeranitatea regatului feudal maghiar:

- a) 1272—1273 — refuză suzeranitatea regelui maghiar Ladislau Cumanul și plata tributului.
  - b) 1277 — luptă între Litovoi și armata regelui maghiar; Litovoi cade în luptă și, în urma tratatelor cu maghiarii, conducerea revine lui Bărbat, care se răscumpără cu o mare sumă de bani, țara păstrându-și autonomia (încercarea lui Litovoi eșuează).
2. a) Desăvârșirea procesului de unificare sub *Basarab I* (1310—1352). — Basarab reușește, între 1310—1316⁵, să unifice cnezatele și voievodatele de la sud de Carpați, creîndu-și domnia unitară a Țării Românești (capitala — Argeș), sub suzeranitatea regelui maghiar (plata unui tribut, anual, în bani).

- b) Obținerea independenței Țării Românești sub *Basarab I*. 9—12 noiembrie 1330 — victoria de la *Posada* (Țara Loviștei), urmare a expediției lui Carol Robert de Anjou, ca răspuns la politica externă independentă a lui Basarab.⁶

III. Formarea statului feudal independent — Moldova

Proces desfășurat în două faze, ca și la sud de Carpați, deci procesul este asemănător, dar nu identic.

1. Prima fază a procesului de formare:

- proces frînat mult timp de stăpînirea tătarilor (1242—1245);
- organizarea expediției lui Ludovic de Anjou împotriva tătarilor (1343—1345) și organizarea unei mărci, la Baia, sub conducerea lui *Dragoș* și sub dominația regelui maghiar.⁷

2. Desăvârșirea procesului de unificare și cîștigarea independenței Moldovei:

- a) În 1359 — trecerea lui Bodgan cu maramureșenii săi în Moldova; nemulțumiți de suzeranitatea regelui maghiar, moldovenii recunosc ca *voievod* unic pe maramureșanul *Bogdan*.
- b) obținerea independenței în urma victoriei asupra armatei regelui maghiar, cu ocazia expediției organizată de acesta, în 1360—1364, asupra Moldovei.

Concluzie: Formarea statelor feudale românești independente este rezultatul unui proces de concentrare a formațiunilor politice dintre Carpați și Dunăre și de la răsărit de Carpați, al unei dezvoltări interne, intense, ca factor determinant și al unor influențe externe—condiții prielnice.

IV. Însemnătatea formării statelor feudale independente românești și consolidarea lor

— a pus capăt fărîmîțării politice;

- consolidarea acestor state feudale a avut importanță și pe plan extern: în sud-estul Europei a constituit un obstacol în calea expansiunii Imperiului otoman.
- a) *Consolidarea Țării Românești* sub:
  - *Nicolae Alexandru* (1352—1364) — mitropolia, 1359;
  - *Vlaicu Vodă* (1364—1377) — viață economică înfloritoare; se emit monede; se extinde stăpînirea: Țara Amlășului și Țara Făgărașului.
- b) *Consolidarea Moldovei* sub dinastia Mușatinilor.
  - *Petru Mușat* (1374—1392): se bate moneda, se dezvoltă comerțul;
  - se extinde stăpînirea — „de la munte pînă la mare“;
  - Roman Mușat.*

Concluzii

Statele feudale românești au apărut în cadrul evoluției obștilor teritoriale din spațiul Carpatodunărean, ca rezultat al unui proces îndelungat de dezvoltare a forțelor de producție locale, ducînd la constituirea unei aristocrații, întemeiată pe exploatarea comunităților rurale libere, iar mai tîrziu pe aservirea țărănimii. Este rezultatul unui proces îndelungat de unificare a formațiunilor politice, proces la care și-a adus contribuția demografică și politică și populația română din Transilvania. (Așa se explică teoria „descălecătului“).⁷

Comentariu istoric

1) Progresul în tehnica agricolă a dus la creșterea productivității muncii, a producției, la apariția plusprodusului, însușit de conducătorii obștilor și familiile lor. Prin poziția social-economică puternică, aceștia s-au detașat de restul obștii; deci germeii viitoarei clase feudale existau în sînul obștii. Acapararea prin uzurpare a bunurilor a dus la diferențierea socială, la destrămarea obștii.

2) „Diploma cavalerilor Ioaniți“ este documentul fundamental care ne vorbește de dezvoltarea economică și social-politică a teritoriului dintre Carpați și Dunăre, din sec. XIII. Este înțelegerea, din 1247, dintre regele maghiar Bela al IV-lea și „marele magistru“ al ordinului ioanit, Rembald, pentru așezarea cavalerilor în aceste părți, împotriva năvălirilor de pradă tătare. (Aceștia se pare că nu s-au așezat niciodată aici).

3) Despre formațiunile politice de la răsărit de Carpați avem știri din izvoarele istorice scrise: bizantine, rusești și diploma acordată cavalerilor Teutoni în 1211, de Andrei II.

4) Maturizarea procesului intern de dezvoltare a raporturilor feudale a fost factorul determinant în formarea statelor feudale românești, influențat și de condiții externe favorabile ca: declinul Hoardei de aur, frămîntări în statul bulgar și maghiar.

5) Politica externă independentă a lui Basarab I arată încheierea procesului de unificare internă. S-a amestecat în treburile interne ale Ungariei,

susținând pe feudali în lupta împotriva regelui maghiar (1317) pentru stăpînirea unor cetăți în Banat (Mehadia); a participat la luptele dintre bulgari și bizantini (1323).

Cresterea prestigiului Țării Românești și întinderea stăpînirii acesteia asupra Banatului de Severin, a dus la expediția lui Carol Robert de Anjou, din sept. — mai 1330, împotriva lui Basarab, care cîștigă victoria (de la Posada) și independența Țării Românești. Lupta este descrisă de „Cronica pictată de la Viena“.

6) Expediția condusă de Dragoș se înscrie în procesul de extindere a dominației maghiare asupra teritoriului de la răsărit de Carpați; constituie și prima fază a unificării acestor teritorii. „Marca“ condusă de Dragoș și urmașii săi recunoștea suzeranitatea regelui maghiar.

7) Problema „descălecatului“ trebuie înțeleasă astfel: în timpul procesului de unificare a teritoriilor dintre Carpați și Dunăre și de la răsărit de Carpați, au trecut din Făgăraș și respectiv din Maramureș — pentru a scăpa de aservire — grupuri de populație românească, conduse de voievozi români, care s-au integrat în această societate, în plină dezvoltare, aducîndu-și aportul demografic și politic și contribuind la grăbirea procesului de constituire a statelor feudale românești.

Indicații metodice

Este necesară împățirea lecției pe 2 ore — respectiv:

1. Condiții de formare și formarea Țării Românești.
2. Formarea Moldovei; însemnătate; fiind un proces complex, cu multe evenimente, trebuie explicate noțiuni ca:
  - destrămarea obștilor;
  - procesul unificării;
  - „descălecatul“.
- Este necesar să se prezinte un fragment din „Diploma cavalerilor Ioaniți“, cînd se vorbește de dezvoltarea internă a societății românești, între Carpați și Dunăre.
- Este indicat să se înfățișeze și aspecte ale luptei de la Posada, din „Cronica pictată de la Viena“.
- Să se explice elevilor teoria „descălecatului“, plecînd de la legendă și scoțînd în relief adevărul istoric (Bogdan, cu 5.000 oameni, nu putea înțemeia o țară; erau create condițiile interne, în care s-a integrat).
- Folosirea diapozitivelor, setul „Istoria României“, partea I-a.

BIBLIOGRAFIE

1. *Istoria României — Compendiu*, (Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu), Editura didactică și pedagogică, Buc., 1969, pag. 126 — 133; 248.
2. Dimitrie Onciul, „*Originile Principatelor Române*“, în D. Onciul, *Scrieri istorice*, Buc. 1968, vol I, p. 560 — 715
3. Ștefan Ștefănescu, „*Întemeierea Țării Românești și a Moldovei. Tradiția „descălecatului“ din Transilvania*“, în „*Studii și articole de istorie*“, vol. XVII, 1972. Diploma cavalerilor Ioaniți, Cronica pictată de la Viena.

ANGLIA ÎNTRE ANII 1815 ȘI 1848

(cl. a VII-a)

I. Situația social-economică

1. Dezvoltarea economică

- desăvârșirea revoluției industriale
- ferma — principala unitate de producție agricolă
- dezvoltarea comerțului; politica liberului-schimb ¹
- dezvoltarea căilor și mijloacelor de transport ²

2. Situația socială

- mutații sociale intervenite ca urmare a dezvoltării industriale ³
- muncitorii; situația lor ⁴
- burghezia

II. Situația politică

1. Politica internă; lupta pentru reforma electorală

- sistemul parlamentar învechit; ⁵ votul censitar; ⁶ lupta pentru reforma electorală
- reforma electorală din 1832; conținut ⁷; caracter

2. Politica externă

- extinderea domeniului colonial — expresie a intereselor marii burghezii engleze.

III. Mișcarea muncitorească⁸

1. Organizarea și lupta clasei muncitoare din Anglia până în 1837

- primele forme de luptă (mișcarea distrugătorilor de mașini); lupta pentru drepturi ⁹; organizarea clasei muncitoare ¹⁰

2. Mișcarea chartistă

- organizare și program ¹¹

- etape; 1839; 1842¹²; 1848
- cauzele eșecului
- importanța mișcării chartiste

Comentariu istoric

1. Liberul schimb (free-trade) este politica economică preconizată de burghezia industrială engleză în acel moment deoarece producția industrială engleză era net superioară producției tuturor statelor în privința calității, cantității și ieftinității. Reducînd sau anulînd propriile taxe vamale și obligînd alte state să procedeze la fel, Anglia își asigura cu ușurință noi piețe de desfacere prin zdrobirea concurenței. De asemenea, liberul schimb era necesar pentru importul de alimente căci legea grînelor nu fusese abrogată.

2. Ca urmare a aplicării forței aburului la locomotivă (Stephenson) începe construcția de căi ferate. În 1825 se construiește prima cale ferată între Stockton și Darlington. Aplicarea aceluiași principiu de către Fulton duce la revoluționarea și a transportului maritim.

3. Ca urmare a dezvoltării economiei se înregistrează o remarcabilă creștere numerică a populației; sint populate noi regiuni și orașe (Birmingham, Manchester), sporește populația altor orașe (Londra, Liverpool); crește numărul muncitorilor fie prin depopularea satelor, fie prin proletarizarea micilor meșeriași ruinați.

4. Proletariatul englez este numeros și concentrat în mari centre industriale; pînă în 1833 nu există legi pentru limitarea zilei de muncă; introducerea mașinilor duce la reducerea nevoii de calificare a muncii; salariile scad; se folosește masiv munca femeilor și a copiilor; șomajul tinde să devină cronic; cresc impozitele indirecte.

5. Repartiția mandatelor în parlament nu mai corespunde situației nou create, orașele noi nu au deputați în parlament, burghezia mică și masele populare nu au nici ele. Parlamentul duce o politică antipopulară — un exemplu îl constituie votarea legii cerealelor care servește interesele marilor proprietari funciari dar este contrară intereselor maselor consumatoare.

6. Censul = cîtimea de impozit prevăzută de legile electorale ale unei țări, într-o anumită epocă, necesară pentru acordarea dreptului de alegător sau de ales și pentru delimitarea categoriilor electorale din care făceau parte cetățenii (noțiunea este necesară și la disciplina „Dreptul de cetățenească”).

7. Reforma prevedea anularea sau reducerea dreptului de a alege deputați din anumite orașe al căror număr de locuitori rămăsese mic și nu justifica numărul de mandate afectate; locurile de deputat rămase libere au fost repartizate unor orașe care nu avuseseră de loc sau avuseseră prea puține în raport cu numărul locuitorilor. Censul electoral nu a fost modificat; ca urmare, mica burghezie și masele populare n-au avut nici un drept; reforma a folosit doar burgheziei industriale și comerciale.

8. Clasa muncitoare engleză este numeroasă, destul de omogenă și concentrată în mari centre industriale; este prima care realizează organizarea profesională și începe lupta politică organizată.

9. Mai au loc acțiuni ale distrugătorilor de mașini; politica antipopulară a claselor dominante a dus la permanente mișcări (la Nottingham, Birmingham, Newcastle, Glasgow), care culminează cu marea întrunire populară de la St. Petersfield (1819).

10. În 1799 se votase în Parlament legea împotriva asociațiilor muncitorești. Ca umare a permanentelor lupte ale clasei muncitoare, în 1824, Parlamentul votează libertatea de organizare pentru muncitori. Acum încep să activeze în mod legal sindicatele clasei muncitoare din Anglia (trade-union).

11. În 1836 ia ființă „Asociația muncitorilor din Londra“, organizată de muncitorul William Lovett; ea își fixează programul în 1837; acesta cuprindea 6 puncte, redactate și lansate sub forma unei charte populare. Punctele erau: vot universal pentru toți bărbații de la 21 de ani, alegeri anuale, vot secret, organizarea de circumscripții electorale egale ca număr de alegători, desființarea censului pentru candidații de deputat, retribuirea deputaților pe durata exercitării mandatului.

12. La 20 iulie 1840 s-a constituit la Manchester „Asociația națională a chartiștilor“ care își fixează un statut, o schemă de organizare etc. Astfel, mișcarea chartistă capătă un caracter proletar mai accentuat și își lărgește programul care acum mai cuprinde: reducerea impozitelor, separarea bisericii de stat, autonomia Irlandei, anularea legii privitoare la săraci și luarea altor măsuri pentru curmarea sărăciei; desființarea monopolului burgheziei și moșierilor asupra mașinilor, pământului, mijloacelor de comunicație și presei.

Îndrumări metodice

— Lecția are un preponderent caracter expozitiv dar va fi folosită și conversația și demonstrația.

— Se cere evidențiată ideea că dezvoltarea industrială a adâncit contradicțiile sociale și politice existente în Anglia în această perioadă, ceea ce determină antrenarea masivă a maselor proletare în lupta pentru obținerea de drepturi economice și politice. De asemenea, va fi urmărit procesul de clarificare a clasei muncitoare: de la mișcarea distrugătorilor de mașini, la organizarea în sindicate, pe parcursul luptei pentru reforma electorală și, în sfârșit, la mișcarea chartistă cu etapele ei.

— Va fi folosită o hartă a Europei pentru fixarea principalelor orașe industriale engleze în acel moment și o hartă a lumii pentru precizarea întinderii imperiului colonial englez în acea epocă.

— Izvoare istorice ne sînt puse la dispoziție în „Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă“ de C. Mureșan și colectivul, p. 210—218. Din ele vor fi alese unele fragmente (nu vor fi citite în întregime la clasă) și vor fi comentate împreună cu clasa. De exemplu, pentru a ilustra condițiile de muncă și de viață ale muncitorilor englezi, pot fi citite și comentate cu clasa ultimele 20 de rînduri din fragmentul „Manchester în 1835“ (p. 215).

BIBLIOGRAFIE

Engels, Friedrich, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, în K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 2, București, Edit. Politică, 1958, p. 61—80.

Almaș, D. și colectivul, *Manual de istorie universală modernă (1642—1918)*, vol. I, partea a II-a, București, 1971, p. 129—145.

Maurois, André, *Istoria Angliei*, București, Edit. Politică, 1970, vol. II, p. 207—238.

Mureșan, Camil și colectivul, *Culegere de texte pentru istoria universală, Epoca modernă*, București, E.D.P. 1973, p. 210—218.

Iordănescu, Aurel, *Folosirea izvoarelor istorice — mijloc de întemeiere științifică a lecției*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XVII, 1972, p. 81—88.

VIORICA VĂITEANU

DĂRILE ÎN SECOLELE XIV—XVI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

În societatea feudală românească, instituțiile publice sînt insuficient structurate, iar nomenclatura incertă și ambiguă. De aceea, o definiție logică a dărilor, care să acopere toate contribuțiile periodice destinate să întrețină instituția supremă, statul, confundat cu domnul, este greu de formulat. Vom spune totuși că, din ansamblul serviciilor și veniturilor, care afluiază spre Cămara domnească sau Vistierie (cea ce romanii numeau *Vectigalia*), dărilor reprezintă prelevările periodice asupra bunurilor și produselor materiale — în termeni moderni, asupra izvoarelor de venituri și a veniturilor înseși. Cămara domnească primea, pe lângă dări, și *veniturile* încasate de principele feudal de pe proprietățile personale domnești (inclusiv ocnele), precum și variatele *taxe* (între care vămile), pe baza drepturilor lui regaliene.

Dărilor feudale nu pot fi identificate cu impozitele moderne, care se datoresc „în virtutea principiului de solidaritate națională“ (ori socială) și acoperă „cheltuielile de interes general“ (Paul Cauves, apud Tăutu, *Impozite*); ele au reprezentat, multă vreme, un venit privat al domnului, afectat întreținerii persoanei și curții sale. Originar, toate au avut un caracter de rentă feudală; treptat și paralel cu convertirea lor în bani, au devenit, prin extensiune și finalitate, impozite. Majoritatea dărilor, cu excepția birului, au început prin a se plăti în natură, consecință firească a economiei elementar structurate și a nevoilor restrînse ale Curții domnești. Fiscalitatea bănească este un fenomen care anunță economia de schimb capitalistă și constituirea statului modern.

O altă trăsătură a dărilor feudale este așezarea lor după principiul inechitabil al proporționalității, nu al progresivității.

Specifică regimului feudal apare inegalitatea locuitorilor în fața dărilor. Societatea medievală împărțită în două clase, net diferențiate sub aspect fiscal: clasa celor obligați la plata tuturor dărilor, țărani, meseriașii și micii slujbași; clasa privilegiaților, boierii și clerul. Un început de reducere a acestei inegalități se schițează din a doua jumătate a sec. XVI, cînd se suprimă unele imunități.

Dărilor prezintă — din punct de vedere juridic — caracterele proprietății private, cu toate consecințele inerente: domnul le reduce ori dăruie mănăstirilor sau boierilor, transformîndu-le în rentă feudală particulară.

Așezarea și perceperea dărilor se efectuează fie direct, în regie, fie prin arendare. Regimul arendării s-a aplicat atât birului, cât și veniturilor regalienne și a devenit izvor de abuzuri în dauna contribuabililor.

Breasla slujitorească însărcinată cu așezarea și perceperea dărilor era recrutată dintre boierii de rang inferior și retribuită prin cote din prelevări — аваeturi de tot felul —, surse inepuizabile de alte abuzuri.

1. **Bir.** Într-o accepție foarte cuprinzătoare, birul a reprezentat o dare personală cu caracter public, datorată la început exclusiv domnului, mai târziu Vistieriei publice.

Termenul „bir“ este de origine incertă: D. N. Ușakov îi atribuie o proveniență străină limbilor slave; Vladimir Dali conjecturează o origine tătară (*birmek*, a lua); Fr. Miklosici îi înregistrează prezența în limba rusă (*birka*), nu însă și în celelalte limbi neoslave (bg., srb. — *raboј*; ceh. — *vrub*; pol. — *karb*); Tiktin indică o proveniență maghiară (*bér*, arendă, chirie). Toate lexicoanele slave îi recunosc însă sensul originar de „crestătură“, „băț pentru crestături“. În limba noastră a pătruns, probabil, prin canalul slav, o dată cu răboj, și a desemnat, inițial, sistemul de recensământ al contribuabililor prin crestătură pe un băț sau scîndurică (răboj), iar mai târziu, însăși contribuția.

Vechimea instituției nu coincide cu apariția în limbă și documente a termenului. Sub denumirea de *dajdie*, această contribuție este menționată încă din sec. XIII în Țara Românească și ca *bir*, din sec. XV; în Moldova, sub numele de *dan*, o întâlnim în documentele sec. XV și, probabil, în practica secolilor anterioare.

Formele îmbrăcate de bir au fost multiple, după categoriile sociale impuse ori după destinația lui. Indicăm aci câteva din cele mai frecvente: „bir de curte“, „bir de roșii“ sau „bir la roșii“, „bir slujitoresc“, „bir de armășie“, „bir cnezesc“, „birul jidovilor“, „birul preoțesc“ sau „bir de preoți“, „bir de săraci“, „bir de poslușnici și dirvari“, „bir de oameni slobozi“, „birul străinilor“, „bir pentru haraci“ (anii 1554—1557), „bir împărătesc“ (1576) etc.

Impunerea la bir era individuală sau colectivă, cu satul. Categoriile privilegiate plăteau individual; țărani și țigani erau impuși prin sistemul cislei. În acest sistem, comunitatea (satul) răspundea solidar pentru întreaga sumă, care se repartiza pe capete de familie. Insolabilitatea sau fuga unui cislăș nu reducea cuantumul total al birului: partea insolabilului sau fugarului era suportată de ceilalți contribuabili din „foaia de cislă.“ Criteriul de impunere era averea mobilă sau imobilă. Cuantumul birului a variat în timp, după conjunctura politică și economică. Birul individual era proporțional cu avutul contribuabilului; garanția plății o constituiau bunurile (ocina, vitele).

Pentru tributul turcesc se plăteau biruri separate, care oscilau după exigențele Porții. Sarcina tributului era riguros aplicată; nu se acordau scutiri ca penru alte dări.

Plata birului țărănesc se făcea obișnuit în două cîștiuri (Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru), la scaunul de bir, care constituia domiciliul fiscal obligator al cislășilor. Contribuabilul înscris în foaia de cislă, „pecetluită“ (oficială) a unui scaun de bir, rămînea legat de locul înscrierii pînă la expirarea unei perioade fiscale (5 sau 7 ani).

Birul s-a datorat de țăranii liberi și de cei dependenți, de țigani și de orășeni; în sec. XV, se pare că plăteau bir „toate clasele sociale“ (P. P. Panaitescu ș.a., *Viața feudală*, p. 373). ceea ce reiese și din numeroasele forme întâlnite în documente

Birurile grele aduceau în săpă de lemn masa țăranilor liberi, care părăseau satele sau preferau condiția rumâniei; foarte apăsător era birul de haraci, pe care țăranii îl evitau părăsind satele sau expatriindu-se.

Const. Mavrocordat a simplificat birul, uniformizându-l și fracționând plata în 4 sferturi. Cuantumul era de 105 parale de căsaș și de 55 parale de holtei.

Prin reformele Regulamentului Organic, birul, impozit personal, devine individual și uniform, câte 30 lei (Mold.), mazilii câte 45 lei (Ț. Românească), iar recensământul fiscal se face pe 7 ani.

2. **Cens.** (lat. *census*, cens, stare materială).

Prestația feudală de bază a iobagului transilvănean a îmbrăcat diverse forme lingvistice: census, terragium, census teragii, fertones, collecta, taxa etc.

Censul apare ca o contravaloare a pământului, apărării, asistenței, pe care stăpînul unui domeniu le oferă țăranului (iobag). S-a mai numit și *birul pământului* sau *vama pământului*, corespunzînd arenzii plătită de țăranii liberi.

Spre deosebire de celelalte sarcini feudale — daruri sau daturi („munera“) dijme („decima“, „nona“) — între 1437—1514, censul s-a plătit în bani și mai rar în natură sau în bani și natură; după 1514, s-a plătit consecvent în bani.

Prestația, obligatorie pe toate domeniile, se plătea fie o dată, global, fie fracționată în două rate; plata întreagă se făcea obișnuit la Sînmihai (29 septembrie) sau la Sînmartin (11 noiembrie); cele două rate se plăteau la Sîngeorz și Sînmihai (sau Sînmartin). În unele regiuni românești (ex. în Țara Făgărașului, plățile se efectuau la Crăciun și Rusalii.

Cuantumul censului a variat în funcție de mărimea sesiei ori soartei (curtea) iobăgești și de alte criterii (inventarul viu sau mort), iar, după 1514, chiar și în raport cu averea supusului. Astfel, se plătea: pentru un plug (8 vite de jug) 1 florin de aur pe an; pentru 1/2 plug (4 vite) 1/2 fl., iar pentru 2 boi sau 2 cai de plug — 25 dinari; cei care nu posedau nici un inventar, în afară de brațe, plăteau 12 dinari pe an.

3. **Cîblă** (lat *cubulus*, ulcior). A desemnat o unitate de măsură — lichide și solide — precum și o dare asupra cerealelor. Vechimea termenului este aceeași cu a găleții și ciblaritului (găletăritului). A circulat în Țara Românească și Ardeal. Ca unitate metrologică, n-a avut o capacitate stabilă: în Transilvania, conținea „opt jumătăți“ sau „patru ferdele (mierțe)“; în Muntenia, era echivalentă unei găleți (1494, 24 l). Cîbla — dare asupra cerealelor — era sinonimă cu găletăritul. S-a plătit întîi în natură, apoi, de la sfîrșitul sec. XVII, în bani.

4. **Dajdie** (vechi slav, *dažda*, dare). Termenul acoperă o multitudine de sensuri: 1. într-un sens generic și timpuriu, desemnează toate prelevările asupra bunurilor (mobile și imobile), deci o contribuție reală, în favoarea domnului sau proprietarilor funciari; 2. într-un sens mai restrîns — o dare în bani, rentă feudală sau impozit (bir); 3. dintr-un alt punct de vedere, dajdia are o semnificație ambiguă: impozit real sau impozit personal.

Cu sensul prim, dajdia apare încă din sec. XIV, în documentele emanînd de la Mircea cel Bătrîn. Această *dajdie* s-a achitat în natură și în bani, după

gradul de dezvoltare economică locală și necesitățile domnului. Pe măsură ce economia țării s-a diferențiat și moneda a intervenit mai frecvent în circuitul comercial, domnul a preferat darea în bani, care, cu timpul, a primit o nomenclatură specială (bir).

Dajdiile către domn erau datorate de toate categoriile locuitorilor: țărani liberi sau dependenți, boieri, cler, robi.

Dajdia a desemnat și veniturile în natură ale proprietarilor funciari: domnul, pentru domeniile proprii; mănăstirile și boierii. Această dajdie — rentă feudală a proprietăților funciare — se datora de țărani dependenți și de robi.

Dajdia în bani către Vistierie s-a numit bir; renta în bani ca și aceea în natură au continuat să se numească dajdie.

Pe măsură ce statul s-a subrogat domnului și Vistieria a înlocuit Cămara domnească, dajdiile au căpătat un caracter public generalizându-se, iar plata lor s-a efectuat numai în bani. Ele devin astfel impozite sub numele de bir, care este o dare personală.

S-au numit dajdie: darea lui Vodă sau domnească; darea către Vistierie; darea turcilor, haraciul sau tributul; darea străinilor etc.

Evoluția semantică a termenului „dajdie” ilustrează etapele procesului de structurare economico-politică a țărilor române printr-o treptată detașare a lor de rimanențele feudale. În spațiul carpato-dunărean, acest proces s-a definitivat în a doua jumătate a sec. XIX.

5. **Desetină** (v. sl. *deseatina*, a zecea parte). A pătruns în limba română (Mold) cu sensul originar de zecime, dijmă, desemnând cota dintr-un produs, prelevată cu titlul de dare.

La început, desetina și-a păstrat sensul etimologic de 1/10 din produsul impozabil; mai târziu, termenul și-a lărgit sensul, indicând orice dare, independent de cuantum. De la sensul inițial, larg, de dare asupra majorității produselor desetina și-a restrâns aria numai la darea pe stupi și mascuri (porci). De la o vreme, dările pe stupi și mascuri apar în documente disjunct, darea stupilor păstrând vechea denumire de desetină, iar aceea a porcilor primind un nume propriu, goștina (anul 1712).

Primele mențiuni documentare ale desetinei apar în textele de limbă slavă din sec. XV.

Inițial desetina a însemnat — după cum am văzut — „una din zece” când se livra în natură, sau „la zece bucate un leu” când se achita în bani. Cuantumul de „una din zece” s-a păstrat îndeosebi pentru desetina „plătită țărănește”, rentă feudală prelevată în natură de stăpînii moșiilor. Din momentul când desetina s-a aplicat și categoriilor privilegiate și s-a plătit în bani, s-a calculat „pe zece bucăți” (stupi sau mascuri), ori pe fiecare bucată, ori concomitent prin ambele sisteme, astfel încît, pînă la urmă, a ajuns să reprezinte o sumă variabilă pe fiecare bucată (stup sau porc). Corespondentul desetinei moldovenești în Țara Românească a fost, la început, vama, apoi dijma, iar, în cazul special al dării pe stupi și porci, dijmăritul; în Transilvania, a existat, cu funcțiuni similare, decima.

Desetina a fost desființată prin reformele Regulamentului Organic.

6. **Dijmă** (lat. decima, a zecea; cf. v. sl. dijma). Formal, dijma a reprezentat cotitatea de 1/10 din produse, datorată fie domnului, fie propriea

tarilor funciari (mănăstiri și boieri); s-a plătit inițial în natură, mai întâi din produsele pământului, apoi și din vite sau alte venituri.

În sensul generic, vechi, dijma a fost un cvasiimpozit, datorat domnului pe baza dreptului de „dominium eminens“. Paralel cu această dijma și tot atât de veche, a subsistat dijma eclesiastică, sub forma unor privilegii acordate sau confirmate de regii Ungariei diverselor așezăminte religioase din Transilvania. Această dijma se plătea obișnuit bisericilor catolice de credincioșii respectivi. Sașii și românii nu o plăteau.

Dijma, rentă feudală, numită în occident și dijma infeudată sau seniorială, a avut în țările române, o triplă cauzalitate: conceptul medieval de proprietate funciară; daniile domnești; acordul între țărani liberi, fără pământ, și proprietarii funciari. În Transilvania, dijma eclesiastică avea un fundament biblic. Ca termen, dijma apare, alături de vamă, încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn și a acoperit totalitatea dărilor și redevențelor feudale, fără a fi implicat totdeauna cota de 1/10. Se preleva deci din toate produsele pământului — cîmpie, pădure, ape — și din vite.

Datorau dijma: 1. toți locuitorii țării (dijma-impozit); categoriile privilegiate datorau dijma numai la câteva produse; 2. locuitorii fără pământ, care se hrăneau pe moșiile domnești, mănăstirești sau boierești (dijma feudală).

Quantumul dijmei era principial de „una din zece“; totuși au existat și alte cote: dijma minelor în Transilvania a fost de 1/8, 1/9 și 1/10; dijma vinului (vinăriciul) de 1/20, a stupilor tot de 1/20; valahii transilvăneni datorau „dijma“ oilor din 50 de oi una (quingagesima ovium).

Transformată în bani, dijma capătă caracterele arendei sau chiriei; cu acest sens restrîns, dijma se menține pînă către mijlocul sec. XX, cînd dispăre o dată cu abolirea proprietății funciare private.

7. **Găleată.** Varianta lexicală a cîblei, a desemnat de asemenea o măsură de capacitate pentru cereale și darea — sau renta feudală — în grîu, orz, fîn, plătită domnului, respectiv proprietarilor funciari, în Țara Românească. A avut deci aceeași capacitate și funcțiuni (v. cîblă).

Este cazul să menționăm aci „găleata de ieșire“, pe care, în anumite situații, pînă în sec. XVI, o plăteau țărani dependenți spre a se putea strămuta de pe domeniul feudalului.

8. **Goștină,** gorștină, gosterit, goștinărit, gostinit (Miklosici: v. sl. *gora*, munte; *gost*, oaspe; *gostinā*, de oaspe; cf. Cihac: goth. *gast*, *kast*, oaspe; lat. *hostis*, străin). Termen de origine slavă (?), cu o etimologie ambiguă, a însemnat o dare (taxă) asupra oilor și porcilor.

Vom distinge deci două sensuri: de impozit direct, obligatoriu pentru toți locuitorii, care folosesc pășunile de munte și chiar apele de munte; 2. o taxă, o cvasichirie pentru păscutul turmelor străine transhumante.

Goștina, impozit direct, s-a mai numit în Moldova desetina din porci, iar în Țara Românească, dijmarit.

Termenul, cu sensul de dare pe oi și porci, apare frecvent în documentele sec. XV, atât în Țara Românească cît și în Moldova.

Quantumul goștinei a variat în raport cu natura dării — impozit direct sau taxă pentru păscut —, ca și în raport cu timpul. Străinii plăteau o taxă

pe cap de oaie sau porc „cîte 6 bani“ (1700), pămîntenii plăteau, în general pentru 10 capete, un leu, alteori, „de 20 de oi un leu“ (1742), „de 15 oi doi lei“ (1732). Goștina era o dare generală, o plăteau deci și clasele privilegiate; domnul însă putea acorda scutiri. Turcii erau scutiți complet sau impuși la un quantum redus.

Goștina putea fi exploatată fie în regie, fie prin concesiune, în baza unei licitații publice. Venitul realizat reprezenta un post important în bugetul statului (în 1811, în Moldova, a fost de 160.000 piaștri).

Reg. org. desființează goștina, împreună cu toate „rusumaturile“ (1831).

9. **Iliș** (tătar *ilîs*, parte, cotă parte; cf. mag *élés*, provizie). Dare asupra cerealelor în Moldova și Transilvania, corespunzătoare găletăritului din Țara Românească.

În Transilvania, *élés*-ul apare mai frecvent în documentele sec. XVII-XVIII; în Moldova, între cele mai vechi dări (1444).

Ilișul se prezintă sub un dublu aspect: de dare domnească și de rentă feudală.

Plata s-a efectuat, la început, în natură, probabil în coloadе (găleți); de la sfîrșitul sec. XVII, s-a plătit în bani.

Cuantumul a putut fi de 1/10, ca și în Țara Românească. Încasarea ilișului s-a făcut prin dregători domnești (jitniceri și ilișari) sau direct de oamenii feudalului beneficiar.

10. **Nonă** (lat. *nona*, a noua parte) Prestație încasată de stăpînii feudali atît de la iobagii proprii, cît și de la străinii care țineau vii ori arau pămînturi pe domeniile lor. În regatul Ungariei, nona a fost impusă printr-un decret al regelui Ludovic cel Mare, în 1351; nobilii unguri din Transilvania au reușit s-o introducă și pe domeniile lor, însă numai sporadic. Sașii și românii nu o plăteau. Nona apare în documente și sub numele de *tributum montis*, prestația după vii.

Spre deosebire de dijma (1/10), care se plătea bisericii catolice numai de credincioșii respectivi, nona era o rentă a domeniilor laice; împreună cu dijma ea reprezintă 2/10 din produse, sarcină foarte grea pentru iobagii catolici. De aceea, printre revendicările țăranilor răsculați în 1437 figura și desființarea nonei.

Cuantumul nonei era de 1/9 și se ridica în natură, direct de către stăpîn, ceea ce, pe de o parte, constituia un prilej de abuzuri, pe de alta, nu lăsa posibilitatea răscumpărării în bani.

11. **Oierit**. Una dintre principalele dări ale sistemului fiscal feudal prelevată asupra oilor care pășteau pe teritoriul țării.

În primele documente din Țara Românească, figurează sub numele generic de vamă, adică partea din produs, în speță vama oilor (1389); s-a numit, de asemenea, dijma (Țara Românească, 1390, Moldova, 1711); un document din 1443 (Țara Românească) numește această dare oierit. Condica brîncovenească statornicește termenul (oierit). În Moldova, darea pe oi s-a numit goștină, iar în Transilvania quinquagesima.

Plata s-a făcut, la început, în natură (1/10), mai tîrziu în bani. În Transilvania a existat o dijmă unică (5 oi din 100), o dijmă mare (10 porci sau stupi din 100) și, de asemenea, o quinquagesimă (o oaie din 50); aceasta din urmă

este menționată și în Țara Românească (1635, 1647). În sec. XVII, oieritul se plătea în bani; cuantumul a fost foarte variat, după categoria contribuabililor și necesităților Vistieriei. Astfel, brașovenii (ungureni) au plătit, în general, o dare mai mică decât pămîntenii; la începutul sec. XIX, cuantumul oieritului atinge cifre neobișnuite: de la 10 aspri la 45 (1814), la 78 (1816) și la 81 (1817).

Separat de darea propriu-zisă, contribuabilii trebuiau să plătească și ploconul care, în 1809 era de 160 bani de nume pentru stăpîinii cu peste 10 oi.

Principial, oieritul se datora de toți posesorii de oi; totuși, categoriile privilegiate au fost adeseori scutite integral sau impuse la un quantum mai redus decât țărani (1/3 din cota acestora — 1731).

Încasările Vistieriei din oierit au ocupat locul al doilea, în ordinea importanței, după bir. Cadența în care a crescut venitul oieritului este marcată de următoarele cifre: 25. 514 taleri (1696), 39.585 (1700), 80.325 (1703—1704), 218.500 (1768), 330.000 (1811) și 600.000 (1812).

Oieritul ca și goștina a dispărut din nomenclatura fiscală a țărilor române după reformele Reg. org. din 1831.

12. **Vamă** (mag. *vám*). Termen cu foarte largă circulație și cu sensuri multiple, a desemnat: 1. în primele timpuri, orice impozit real, direct și indirect (în această funcție, vama apare sinonimă cu darea); 2. taxă vamală, plătită la hotare sau în interior, asupra mărfurilor importate ori exportate; 3. dare asupra circulației interne și a comercializării bunurilor.

Sensul termenului a evoluat treptat, de la genericul *dare* spre sfera mai restrînsă a taxelor pe circulația internă și internațională a bunurilor, pentru ca, după Reg. org., să se limiteze la sectorul strict al circulației internaționale a mărfurilor și valorilor.

Vama, ca taxă pe circulația internațională a bunurilor a fost practică odată cu organizarea vieții statale românești: în 1368, Vladislav Basarab permitea brașovenilor tranzitul mărfurilor prin țara sa cu obligația de a plăti două vămi (tricesime), la ducere și la întoarcere; Mircea cel Bătrîn reduce la una această vamă; Alexandru cel Bun acorda reduceri la exportul postavurilor din Moldova în Ungaria și Țara Românească; la rîndul lor, ardelenii acordau înlesniri corespunzătoare la importul bunurilor din țările române (1412).

Vama de la hotare a constituit un venit (irat) al domnului.

Cuantumul tarifelor vamale varia după criterii de oportunitate economică sau politică. Se încasau obișnuit în bani. După trecerea țărilor române sub suzeranitatea turcească, provinciile românești au fost integrate sistemului vamal al Imperiului otoman: se plătea o singură vamă la punctul de intrare în imperiu sau la locul de vînzare; această vamă s-a fixat *ne variatur* la 3%. Totuși, domnii români, invocînd vechea autonomie, au continuat să încaseze vamă și la hotarele țării lor, ceea ce a provocat șirul de proteste și presiuni din partea statelor beneficiare ale regimului capitulațiilor. În 1806, un hatiserif, interpretînd dispozițiile tratatului de la Șiștov, preciza că „vămile mărfurilor soite la Galați vor fi percepute după regula țării, în numele gospodarilor“ (Urechia, *Ist. rom.*, IX, p. 20). Prin Reg. org., țările române își organizează regimul vamal pe baze autonome.

Calcularea și încasarea vămile internaționale se făcea de vameși (în Transilvania de vigesimatori sau tricesimatori), la punctele de frontieră, pe Carpați și pe Dunăre —, ori în interiorul țării.

Domnii practicau o adevărată politică vamală în scopul stimulării comerțului cu țările vecine sau al protecției industriei începătoare.

Exploatarea acestui important venit domnesc — vama la hotare — se făcea în regie sau prin arendare la licitație publică. Beneficiarii ultimului sistem erau boierii.

În afară de vama de la hotare — import și export — a existat și vama pe circulația internă și comercializarea bunurilor, care se plătea în fiecare oraș, sat sau bîlci (tîrg), precum și la trecerea peste poduri sau vaduri. Comercializarea bunurilor era, de asemenea, supusă unor taxe — vămi —, care aveau denumiri speciale: căminărit, în Țara Românească; mortasipie și pîrcălăbie, în Moldova.

Documentele fac distincție între vama domnească (vama de la hotar) și vama tîrgului (numită și agească), între vama mare și vama mică.

Vama internă se calcula după cantitate, nu după valoare iar plata se făcea fie în natură, fie în bani și natură. Vama internă a constituit o sursă de abuzuri și o frînare a dezvoltării vieții economice; prin Reg. org. s-au desființat și „vămile din lăuntru“ (1831).

13. **Vinărici** (v. sl. *vinarstvo, vinarik, vinarici*). În complexul dărilor care grevau viticultura medievală (părpăritul, pogonăritul, cotăritul, gărdurăritul, poclonul de nume, pîrcălăbia, mortasipia, datul din vin, ajutorință etc.), vinăriciul, darea pe vin (în Moldova, desetina din vin, vădrăritul), ocupa locul principal.

Este menționat în cele mai vechi documente: sec. XIV în Țara Românească sec. XV în Moldova.

Au existat două forme de vinărici, domnesc și boieresc (rentă feudală). Datorau vinărici: stăpînii viei (vinărici domnesc), stăpînii viței (vinărici boieresc și adeseori domnesc), arendașii, rumânii („datul din vin“).

Plata vinăriciului s-a făcut, într-o primă perioadă, cu precădere în natură, apoi în natură sau bani (sec. XVII), pentru ca, din sec. XVIII, să predomine plata în bani.

Sub raportul cuantumului, vinăriciul domnesc a fost una dintre dările cu cea mai mare stabilitate: „din zece vedre una“, vinăriciul boieresc a variat între 1/10 și 1/20, cu predominarea ultimei cote (5%).

Cămara domnului realiza din vinărici circa 50.000 lei anual în Țara Românească și peste 100.000 lei în Moldova.

Vinăriciul domnesc a fost desființat în 1831; cel boieresc mai supraviețuiește, cu un cuantum oscilînd între 1,50 și 5 lei vechi pe pogon sau 1/20 vedere.

BIBLIOGRAFIE

Ca I m u s c h i, C., *Principalele dări ale Moldovei și Țării Românești în sec. XVIII-lea*, Vaslui, 1891.

F i l i t t i, I. C., *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul organic*, București, 1935.

- Filitti, I. C. *Despre reforma financiară a lui Constantin Mavrocordat*, București, 1928.
- Giurescu, C. C., *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1926.
- Giurescu, C. C., *Despre Iliș*, București, 1938.
- Iorga, N., *Documente și cercetări asupra situației financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1902.
- Mioc, D., *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în „Studii și referate privind istoria României”. I, București, 1954.
- Mioc, D., *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, București, S.M.I.M., II, 1967, p. 49—115.
- Mioc, D., *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în „Studii”, XII, 1959, nr. 2, pp. 54—85.
- Mioc D. ș.a. *Aspecte ale rentei funciare feudale în Țara Românească. Vinăriciul boieresc (otastina)*, în „Studii și articole de istorie”, VII, 1965, pp. 125—136.
- Prodan, D., *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, București, 1967.
- Tăutu, C., *Impozitele directe din România*, București, 1939.
- Vlădescu, I., *Despre dări sau impozite*, București, 1925.
- Panaiteșcu P. P., Costăchel, V. și Căzacu, A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957.
- Zane, G., *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930.

ALEXANDRU CONSTANTINESCU

CĂRȚI DE ISTORIE APĂRUTE PESTE HOTARE (1971—1972)

În dorința de a pune la dispoziția cadrelor didactice de toate gradele și studenților material bibliografic apărut peste hotare, aflat în Biblioteca Academiei R.S.România (B.A.) și la Institutul de istorie „N.Iorga” din București (I.I.), dăm mai jos o listă de cărți al căror conținut poate fi utilizat în pregătirea lecțiilor și cursurilor, a lucrărilor de seminar, de diplomă și de grad. Pe lângă comentariul care însoțește fiecare lucrare, s-a indicat în paranteză și cota acestuia din biblioteca respectivă.

ISTORIOGRAFIE

J. Michelet, *Oeuvres complètes*, vol.I. 1798-1827, Paris, 1971, 637 p. Prevăzută să apară în 20 de volume, opera marelui istoric francez este reeditată cu prilejul apropiatului centenar a morții sale (1874-1974). Volumul de față cuprinde opera sa istorică din tinerețe și anume: *Examen des vies des hommes illustres de Plutarque*; *Tableau chronologique de l'histoire moderne*; *Tableau synchrone de l'histoire moderne*, *Discours sur l'unité de la science*, *Oeuvres choisies de Vico*, etc. (B.A. II. 566983).

LUCRĂRI GENERALE

D.H.L a w r a n c e, *Mouvements en European History*, Oxford, 1971, 336 p. Lucrarea de față, o reeditare a primei ediții apărute cu 50 de ani în urmă, cuprinde o istorie generală a Europei din antichitate până la mijlocul sec. XIX. În concepția autorului evenimentele istorice sînt o consecință a dezvoltării societății sub toate aspectele, iar modul de expunere a faptelor istorice este, de fapt, o suită de studii pe teme diferite care în ansamblu ne dau o imagine a temei propuse. Titlurile acestor studii sînt: Roma; Constantinople; Creștinismul; Germanii; Goții și Vandalii, Hunii, . . Francii și Carol cel Mare; Papi și împărați . . Italia după Hohenstaufeni; Sîrșitul epocii bisericii. Marea monarhie; Revoluția franceză, ultimul studiu fiind unificarea Germaniei. Lucrarea este însoțită de 14 hărți și un indice general (B.A.II. 564421).

Crane Brington, John B. Christopher, Robert Lee Wolf, *A History of civilisation*, I-II, N.Jersey, 1971, 2 vol. (I: Din preistorie pînă la 1715; II: Din 1715 pînă în prezent).

Lucrarea este o istorie universală în care sînt schițate principalele momente ale dezvoltării societății omenesci de pe toate continentele, din preistorie pînă în 1970. Este însoțită de o bogată

ilustrație în alb-negru și în culori, de numeroase hărți, de o bibliografie de limbă engleză pentru fiecare din cele 32 capitole, de un tabel cronologic al datelor mai semnificative (I.I.13200 L). I. M a h o v s k i, *Istoria pirateriei* (în limba rusă), Moscova 1972, 287 p. Avind caracterul unei monografii, lucrarea cuprinde o prezentare a pirateriei ca eveniment istoric din antichitate până în epoca contemporană, capitolele indicind totodată, și zonele geografice unde s-a constatat existența ei, de ex. Pirateria în lumea antică: Pirații din mările nordice; Pirații barbarești Pirații din Marea Caraibelor; Pirații din apele Americii de nord; Pirații din Oceanul Indian; Pirații din Mările Sudului; Pirații din Extremul Orient, Pirații din zilele noastre etc (B.A. 565694).

M o r i s o n S a m u e l E l i o t, *The Oxford History of the american people*, 2 vol, Londra 1972 (I: Din preistorie până la 1789; II: 1789—1877). Adresată în special studenților, lucrarea de față cuprinde o amplă istorie a poporului american până la sfârșitul epocii de reconstrucție a S.U.A. din anii 1865—1877. În cele 42 de capitole sînt studiate probleme ca: economia, structura socială, viața politică, cultura și arta etc. (I.I. I 7418 L).

D. F. N i a m e, *Histoire de l'Afrique occidentale*, Paris 1972, 223 p. Ca sinteză, lucrarea cuprinde o istorie a popoarelor africane din preistorie până în epoca contemporană, cînd majoritatea lor și-a recucerit independența. Principalele capitole sînt: Regatele africane; Era tratatului; Cucerirea colonială; De la era colonială la cea a independenței. Însoțită de o bogată ilustrație, de hărți și un tabel cronologic sinoptic, lucrarea are un stil agreabil (I.I. II 13534 L).

LUCRĂRI SPECIALE ISTORIE UNIVERSALĂ

Epoca veche

C. M. B o w r a, *Periclean Athens*, Londra, 1971, 303 p.

Folosind aproape în exclusivitate izvoarele narative antice, autorul a alcătuit o interesantă monografie a evoluției democrației ateniene de la sfârșitul sec. VI până la sfârșitul sec. V î.e.n., epoca lui Pericle plasîndu-se în centrul atenției acestuia. Un loc deosebit îl constituie cercetarea condițiilor istorice care au determinat înflorirea Atenei în această epocă. În anexă se dau: o listă cronologică și o hartă (I.I. II. 12929 L).

H. J. D i e s n e r, *Kriege des Altertumes, Griechenland und Rom im Kampf um den Mittelmeerraum*, Berlin, 1971, 336 p.

Tema principală a lucrării o constituie războiul ca artă militară în antichitate. În acest sens, autorul face o analiză a principalelor conflagrații militare din această vreme și anume: Războaiele greco-persane; Războiul peloponezic; Războaiele punice; Războiul sclavilor din sec. II î.e.n.; Războiul lui Spartacus; Războaiele lui Caesar; Războaiele din epoca de criză a Imperiului roman, ultimul capitol fiind consacrat gîndirii militare la popoarele din antichitate. Autorul prezintă tehnica de luptă, armamentul, sistemul de fortificație, tactica și strategia epocii. Lucrarea este însoțită de un tabel cronologic (550 î.e.n. — 553 e.n.), de un lexicon de termeni militari, indice general, un mare număr de ilustrații, hărți, schițe etc. (B.A. I. 565038).

I. C. H. P i c h o n, *Neron et les mystères des origines chrétiennes*, Paris 1971, 237 p. Cartea face parte din colecția „*Les Ombres de l'histoire*”, condusă de J. Descole și cuprinde o frescă a domniei împăratului roman Nero. Autorul, cercetînd în mod critic izvoarele narative antice, caută să reabiliteze pe Nero în fața istoriei, absolvîndu-l de vina de a fi incendiat Roma și de a fi persecutat pe creștini. (B.A. II 563403).

L. R o s s i, *Trajan's Column and the Dacian wars*, Londra 1971, 240 p. Tradusă din l. italiană, lucrarea cuprinde o analiză istorică și arheologică a metopelor de pe Columna lui Traian

din Roma, menită să alcătuiască o istorie critică a războaielor romanilor cu dacii de la începutul sec. II e.n. În acest scop este studiată organizarea armatei romane și a celei dace în epoca respectivă, precum și valoarea istorică a scenelor de luptă de pe columnă. În anexă sînt date comentariile lui Cassius Dio în legătură cu aceste războaie, o listă a cetățîilor dacice, comentariile privind piatra funerară a lui Tiberius Claudius Maximus (decurionul care l-a prins pe Decebal), hărți, o bogată ilustrație, bibliografie selectivă (I.I. II. 13096 L).

Epoca medie

* * * *The continental Renaissance, 1500—1600*, Oxford, 1971, 576 p. Lucrarea de față, concepută ca o monografie menită să prezinte liniile generale ale apariției și dezvoltării Renașterii europene în domeniul literaturii, cuprinde o suită de articole și studii — rodul muncii unui colectiv de autori specialiști în problemele istoriei culturii din epoca modernă. În cele 6 părți sînt cercetate: literatura cultă, poezia, proza, teatrul, literatura populară precum și concepțiile literare ale epocii. (I.I. I. 7419 L).

R. D o e h a e r d, *La haut Moyen Âge occidental. Economies et sociétés*, Paris, 1971, 380 p. Apărută în colecția „Nouvelle Clio” (nr. 14), lucrarea are o structură deosebită, în sensul că tot materialul este cuprins în trei părți. I: O amplă bibliografie sistematică a izvoarelor și literaturii istorice; II: O expunere a stadiului actual al cercetării diferitelor probleme pe care le ridică tema centrală; III: Noi aspecte ale problemei și direcția actuală de cercetare. În legătură cu conținutul ultimului capitol remarcăm sublinierea necesității cercetării evoluției monedei, a prețurilor, a impozitelor directe și indirecte în evul mediu etc. (I.I. I. 7431 L).

P. H e r l a n g e r, *L'empereur insolite Rodolph II de Habsburg, 1552—1612*. Paris, 1971, 256 p. Concentrîndu-și cercetările asupra vieții împăratului german Rudolf II, autorul prezintă de fapt o frescă a istoriei Europei din a doua jumătate a sec. XVI și de la începutul sec. XVII, mai puțin cunoscută, și anume aceea a părților centrale și răsăritene ale continentului (inclusiv țările române). Totodată, este subliniată contribuția lui Rudolf II la dezvoltarea astronomiei, ceea ce a permis lui Kepler să-și enunțe faimoasele sale legi privind cercetarea cosmosului (I.I. I. 7416 L).

* * * *Europa în evul mediu. Economie, politică și cultură. Culegere de articole*. (în l. rusă). Moscova, 1972, 446 p.

Alcătuită cu prilejul celei de a 80 aniversări a acad. S.I. Skazkin, lucrarea cuprinde 34 articole privind diferite probleme ale evului mediu european din care menționăm: Obștile țărănești în sudul Italiei în sec. X—XIII (M.L. Abramson); Etapa timpurie a dezvoltării postăvîritului în orașele engleze din sec. XII—XIII (I. A. Levițki); Țărănimia și Cortesurile Castiliei în a doua jumătate a sec. XIII și prima jumătate a sec. XIV (I.S. Piciughina); Teorie și practică în absolutismul italian (V.I. Rutenburg); Aspecte social-politice ale începutului istoriei Statelor generale în Franța (N.A. Denisova-Haciaturian); Din istoria culturii bizantine în evul mediu timpuriu (Z.V. Udalțova) etc. (B.A. II 565903).

R. H a c h m a n, *Les Germains*, Paris, 1971, 207 p.

Apărută în colecția „Arheologia mundi”, lucrarea tratează principalele probleme cu privire la popoarele germanice, pe baza izvoarelor narrative și în special a cercetărilor arheologice. În acest sens sînt studiate: aria geografică populată de germani, ocupațiile lor, nivelul tehnic al uneltelor folosite în agricultură și meșteșuguri, structura socială în diferite epoci, relațiile germanilor cu popoarele vecine etc. Lucrarea este însoțită de o ilustrație foarte bogată în culori și alb-negru, de calitate superioară, de o bibliografie amplă, pe probleme, de un indice general (B.A. II. 567764).

D. Poirion, *Le Moyen Âge, II*, 1300—1480. Paris, 1971, 342 p.

Volumul face parte din colecția consacrată Istoriei literaturii franceze din evul mediu pînă în zilele noastre (condusă de prof. Cl. Pichois) ale cărei principale părți sînt: Evul mediu-Renașterea, Clasicismul, sec. XVIII, Romantismul, sec. XX. În prima parte, a evului mediu, e tratată literatura franceză de la origini pînă la 1300. În volumul de față, partea II, sînt cuprinse următoarele probleme: Contradicțiile și criza din mentalitatea societății medievale; Curtoazia și umanismul; Echilibrul păcii regăsite; Marii creatori. În ultimul capitol sînt incluse studiile asupra lui Guillaume de Machant, Jean Froissart, Christine de Pisan, Ch.d'Orleans, François Villon, Ph. de Commyne. Lucrarea, bogat ilustrată, se încheie cu o antologie de texte, o bibliografie și un tabel cronologic sinoptic. (I.I. II. 13221 L).

* * * *Căile dezvoltării feudalismului. Dincolo de Caucaz, Asia centrală, Rusia și Regiunile baltice.* (în l. rusă), Moscova, 1972, 337 p. Rod al muncii unui colectiv de medievști sovietici, (A.P. Novoselski, L.V. Cerepnin, V.T. Pașuto), lucrarea este o încercare de sintetizare a principalelor probleme pe care le ridică începutul și dezvoltarea feudalismului la diferite popoare din Rusia pînă în sec. XV. În acest sens sînt studiate: structura etnică a populației, mai ales a celei din Asia centrală, evoluția structurii de clasă, stăpînirea pămîntului, subliniindu-se particularitățile pentru fiecare regiune geografică în parte. (I.I. II. 13269 L).

E. R. T a n n e n b a u m, *European civilisation since the middle age*, ed. II, New York, 1971, 843 p. Concepută ca o istorie europeană extrem de concentrată, lucrarea de față cuprinde, în 22 de capitole, o frescă a societății omenеști de pe continentul nostru, din evul mediu pînă în zilele noastre, fiecare capitol definind cîte o mare problemă. La baza concepției lucrării se află noțiunea de industrie și din acest motiv întreaga monografie are două mari părți: I. epoca preindustrială; II. epoca industrială, momentul de legătură fiind mijlocul sec. XIX, mai precis anul 1848. Avînd o bogată bibliografie pentru fiecare capitol separat și una generală, la sfîrșit (în exclusivitate literatură de limbă americană) și o bogată ilustrație, lucrarea posedă și un mare număr de hărți. (I.I. III. 290 G).

* * * *Les tercios de Espana an la ocasion de Lepanto*, Madrid, 1971, 291 p. Un număr special al Revistei de istorie militară din Madrid este consacrat rolului hotărîtor pe care l-au avut regimentele de infanterie spaniole în obținerea victoriei de la Lepanto (7 octombrie 1571), regimente care au luptat ca pe uscat după abordarea vaselor otomane de către flota spaniolă. Lucrarea este însoțită de 33 documente din arhivele de stat din Spania și de cîteva tipărituri contemporane care au glorificat această victorie contra turcilor. În text se explică inexploatarea pe mai departe a acestui succes militar din lipsa de hrană și muniție și de condiții favorabile meteorologice. (I.I. II.12964 L).

Epoca modernă

L. Balestreri, *Giuseppe Mazzini. Momenti di una grande vita*. Genova, 1972, 60 p. Alcătuită cu prilejul centenarului morții marelui revoluționar italian, lucrarea cuprinde principalele momente din viața și activitatea acestuia. În text sînt incluse facsimile din corespondența sa, sentința de condamnare la moarte a lui G. Mazzini, precum și foaia de titlu a fascicolei „La giovane Italia“, apărută în 1832 (I.I. II. 13533 L).

Simon Bolivar, *Escritos politicos*, Madrid, 1971, 194 p.

Precedată de o amplă introducere semnată de Graciela Soriano, în care este evocată figura marelui revoluționar sud-american, fondatorul Columbiei și al altor state sud-americane, lucrarea cuprinde o selecție a scrierilor politice ale acestuia, din care menționăm: Manifestul de la Carta-

gena din 1812, Discursul de la Angostura din 1819, Discursul rostit în 1825 în fața Congresului constituant al Boliviei, Proiectele sale de federalizare a statelor sud-americane din 1824—1826. În anexă se dă un tabel cronologic sinoptic: 1721—1830. (I.I. I. 7335 L).

M. Bouloiseau, *La république iacobine (10 Août 1792 — 9 Thermidor, an II)*, Paris 1972, 288 p. Făcînd parte din colecția „Points”, seria Istorie, lucrarea de față cuprinde o analiză, a ultimei perioade a revoluției franceze care a provocat multe controverse în rîndul istoricilor cu privire la apariția ideilor socialiste în mișcarea revoluționară din Franța. Principalele capitole sînt: Bilanțul forțelor și al mentalităților; Divorțul burgheziei; Guvernul revoluționar; Armata, victoriile și societatea militară; Teroarea în provincie; Sfîrșitul dictaturii iacobine. În anexă se dau o cronologie a acestei epoci (1792—1794) pe luni și zile, o bibliografie rînduită pe probleme, un indice general (I.I. I. 7371 L).

M. Gallio. *Tombeau pour la Commune*, Paris, 1971, 179 p. Apărută cu prilejul primului centenar de la proclamarea Comunei din Paris, lucrarea de față, care este un eseu, caută să explice locul pe care l-a ocupat și-l va ocupa în istorie acest eveniment crucial din dezvoltarea societății moderne. Văzute în perspectiva istorică, evenimentele din 1871 se impun prin legitimitatea lor în transformările pe care trebuie să le sufere societatea omenească în epoca contemporană (B.A. I. 560457; I.I. I. 7321 L).

Oron J. Hale, *The great illusion. 1900—1914*, New York, 1971, 361 p. Apărută în colecția „Ascensiunea lumii moderne”, lucrarea este o sinteză a istoriei anilor care au precedat izbucnirea primului război mondial. Sînt studiate, rînd pe rînd, cele mai importante sectoare ale civilizației europene și anume: populația, economia și nivelul tehnic al întreprinderilor industriale, clasele sociale, cultura, mentalitatea, relațiile internaționale, viața politică și diplomatică. În final sînt analizate cele 30 de zile din vara anului 1914 care s-au scurs de la atentatul de la Sarajevo pînă la declarația de război a Austro-Ungariei împotriva Serbiei. Anexa cuprinde o bibliografie separată pe capitole, un indice general, hărți (I.I. II. 13450 L).

M.I. Kovalevski, *Mișcarea carbonarilor în Italia (1808—1821)*, Moscova, 1971, 266 p. (în l. rusă). Folosind o bogată bibliografie dar și numeroase documente de arhivă, autorul prezintă organizațiile revoluționare ale burgheziei italiene din epoca napoleoniană pînă la înăbușirea revoluțiilor din 1820 și 1821. În lucrare sînt studiate nu numai structura organizatorică și ideologia carbonarilor, dar și modul cum aceștia au acționat în diferite provincii ale Italiei, dîndu-se o mai mare amploare evenimentelor din 1820—1821. Într-un capitol aparte este analizat eoul mișcării carbonarilor în conștiința societății rusești din epoca respectivă (B.A. II. 561525).

C.A. Macartney, *The Habsburg empire. 1790—1918*, Londra, 1971, 908 p.

Rezultat al unor cercetări îndelungate în arhivele din Viena, lucrarea cu caracter monografic prezintă o amplă analiză a evoluției Imperiului habsburgic de la sfîrșitul sec. XVIII pînă la destrămarea lui. În cele 18 capitole sînt studiate toate aspectele politicii interne și externe ale acestui stat multinațional, o atenție deosebită dîndu-se anilor 1848 și 1866—1867. În anexă se află o amplă bibliografie dispusă pe capitole, tabele explicative, indice general, hărți. (I.I. II. 12857 L).

* * * *Roma capitale. Documenti*, 1870. vol. II, Roma, 1972, 425 p.

Lucrarea este de fapt un inventar al arhivei guvernului provizoriu italian și al locotenenței regale din Roma și din provinciile romane care în 1870 au condus destinele Italiei. De o deosebită importanță sînt introducerile ample precedînd principalele fonduri de documente inventariate, în care sînt prezentate situația politică, economia, problemele sociale, culturale ale Italiei în ajunul proclamării orașului Roma drept capitală a regatului Italiei. (I.I. II. 13493 L).

Michel Vovelle, *Le chute de la monarchie. 1787—1792*, Paris, 1972, 287 p. Lucrarea face parte din colecția „Points”, seria Istorie și tratează diferitele aspecte ale istoriei moderne a Franței, și anume ale sfârșitului regimului monarhic. Principalele capitole sînt: Vechiul regim; Tensiune și mutații; Cum se face o revoluție; Revoluția constituantă; Franța revoluționară. 1789—1792; A doua revoluție. În lucrare sînt discutate în mod critic problemele controversate ale acestei teme făcîndu-se referiri la ultimele lucrări apărute. Anexa cuprinde o cronologie sumară a istoriei Franței (1787—1792), o bibliografie pe probleme, un indice general, o bogată ilustrație. (I.I. I. 7370 L).

Epoca contemporană

J. Glasneck, *Kemal Atatürk und die moderne Türkei*, Berlin, 1971, 333 p. Monografia prezintă viața și activitatea lui Kemal Atatürk, întemeietorul Turciei moderne. Cele trei mari capitole sînt: I: Un general al sultanilor; II: Conducătorul în lupta națională de eliberare; III: Primul președinte al republicii turcești. La alcătuirea ei autorul a utilizat o bogată bibliografie de specialitate. În anexă se află un tabel cronologic al istoriei Turciei moderne (1876—1970), un indice de nume, o ilustrație bogată. (B.A. II. 564367).

R. Goronwy, *La grande crise de 1929. Le capitalisme remis en question*, Paris, 1972, 316 p. Monografia face parte din colecția „Histoire du XX-e siècle” și cuprinde o analiză a unui fenomen istoric care prin dimensiunile sale este considerat printre marile catastrofe ale lumii noastre contemporane. În cele 16 capitole autorul, specialist în probleme ale economiei capitaliste, studiază cauzele și efectele crizei economice din 1929—1933 care a lăsat mari urme în viața politică, economică, socială a omenirii pentru mult timp. În anexă se dă o bibliografie generală și o ilustrație adecvată. (I.I. II. 13140 L).

F. Kreissler, *De la révolution à l'annexion. L'Autriche de 1918 à 1938*, Paris, 1971, 457 p. Cartea este o monografie menită să fixeze în memoria lumii noastre contemporane imaginea statului austriac creat prin pacea de la Versailles și desființat de Germania hitleristă. În cele 15 capitole ale ei se încearcă să se stabilească, de fapt, responsabilitatea oamenilor politici austrieci și europeni, ai vremii, față de desfășurarea evenimentelor care au dus la desființarea primei republici austriece. Titlul cîtorva capitole: Primii pași ai Republicii Austria; Constituția din 1920 și acordurile financiare internaționale; Aportul Austriei în domeniul cultural; Legislația socială; Calea germană și deșteptarea sentimentului național austriac etc. În anexă sînt cuprinse: tabele statistice privind populația, partidele politice, efectele inflației, evoluția șomajului, producția industrială etc., o bibliografie, un indice general (I.I. II. 13179 L).

R.O. Paxton, *La France de Vichy. 1940—1944*, Paris, 1972, 375 p. Tradusă din l. engleză, lucrarea cuprinde un bilanț al regimului politic din Franța condus de mareșalul Petain, care a succedat prăbușirii naționale din 18 iunie 1940. Autorul, un cunoscut cercetător al istoriei Franței din timpul celui de al doilea război mondial care a făcut investigații în arhivele din Germania, Franța și S.U.A., caută să stabilească rolul dar și responsabilitatea principalilor conducători ai regimului colaboraționist cu Germania hitleristă. Principalele capitole sînt: În căutarea unei colaborări. 1940—1942; Revoluția națională; Oamenii de la Vichy; Colaborarea din anii 1942—1944; Vichy la ora adevărului; Bilanț; Moștenirea Vichy-ului. În anexă se află o bibliografie și un indice general (I.I. II. 13449 L).

B.M. Siddell Herts' *History of the second world War*, Londra 1971, 768 p. După îndelungi cercetări în arhive și parcurgerea unei ample bibliografii, din care multe lucrări sînt culegeri de documente, autorul prezintă o sinteză a conflagrației mondiale din ani 1939—1945. Principalele capitole sînt: Preludiul; Începutul (1939—1940); Valul (1940); Extinderea (1941); Cotitura (1942); Decăderea (1943); Decăderea completă (1944); Sfirșitul (1945); Epilog. În anexă se dau o listă a lucrărilor consultate, un indice general tematic, hărți numeroase și extrem de interesante. (I.I. II. 12966 L).

CONSTANTIN ȘERBAN ȘI VICTORIA ȘERBAN

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ A METODICII PREDĂRII ISTORIEI (1972 — 1973)

Metodica predării istoriei (Lucrări cu caracter general)

- Almaș, Dumitru, *Istoria și spiritul socialismului*, în „E.S.”, LIII/1973, p. 18.
- Dewey, John, *Democrație și educație. O introducere în filozofia educației*, București, 1972, 338 p. (capitolul „Rolul geografiei și al istoriei”, p. 180—189). Recenzie în „T.Șc.”, 92/1973, p. 15.
- Dinu, Constantin, *Presa noastră pedagogică despre predarea istoriei în școală*, în „C.M.I.”, 1973, p. 125—128.
- Dițulescu, Florian, *Progrese reale (și deziderate romantice) în predarea istoriei*, în „Argeș”, VIII, 2 (81), 1973, p.2.
- Goliat, Ion, *Responsabilitatea științelor sociale*, în „E.S.”, LIII, 3/1973, p. 32—34.
- Ionașcu, Iulian, *Limbajul categorial unitar în predarea științelor sociale — un simplu deziderat*, în „R.P.”, 1/1973, p. 67—74.
- Lungu, Ion, *Imperativele predării științelor sociale*, în „Tomis”, VII, 18(84) 1972, noiembrie 25, p.3.
- Maciu, Vasile, *Pe marginea istoriei civilizației*, în „T.Șc.”, 1973, ianuarie 20, p.1.
- Mușat, Mircea, *Istoria anilor noștri este istorie*, în „E.S.”, 6/1973, p.25—29.
- Mușat, Mircea, *Istorie și contemporaneitate*, în „T.Șc.”, III, 82/1973, p.VI.
- Mușat, Ștefan, *Considerații privind dezvoltarea istoriografiei mișcării muncitorești și a P.C.R. după 23 August 1944*, în „Anale de istorie”, XVIII, 3/1972, p.11—13.
- Mușat, Vasile, *Pe marginea istoriei civilizației*, în „T.Șc.”, 79/1973, p.1.
- Popescu, Paul, *Confruntarea prezent-trecut în predarea istoriei*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.81—85.
- Tatu, Horațiu, *Științele sociale în liceul de cultură generală*, în „E.S.”, 4/1973, p.37—39.

Modernizarea predării istoriei (Lucrări cu caracter general)

- Datculescu, Petre, *Învățămintul la răscruce*, în „C”, 52 (1963)/1972, decembrie 22, p.10.

Abrevieri: „C.” = Contemporanul; „C.M.I.” = Caiet metodic de istorie; „E.S.” = Era Socialistă; „R.F.” = Revista de filozofie; „R.P.” = Revista de pedagogie; „R.T.Șc.” = Radio Teleshcoala. „S.A.I.” = Studii și articole de istorie; „S.R.P.C.Șt.S.” = Supliment la Revista de pedagogie Cabinetul de științe sociale; „S.T.” = Scînteia Tineretului; „T.Șc.” = Tribuna Școlii.

- Modernizarea învățămîntului. Masă rotundă a revistei „Ateneu”, în „Ateneu”, X, 3(104)/1973, p.15.*
- Popescu, Ovidiu, *Modernizarea predării istoriei*, în „T.Șc.”, III, 88/1973 martie 24, p.IV—V.
- Sava, Marieta, *O breșă în formele de învățămînt tradițional*, în „T.Șc.”, II, 48/1972 mai 13, p.6.

Problematizarea la lecțiile de istorie

- Dunăreanu, Aurel, *Predarea lecțiilor de istorie prin problematizare în cabinetul de științe sociale*, în „S.R.P.C.Șt.S.”, II, 3/1972, p. 70—78.

Corelația intra și interdisciplinară la istorie

- Dimitriu, Em., *Prognoză, inovare și interdisciplinaritate în învățămînt*, în „R.P.”, 1/1973, p.11—15.
- Gheorghe, Adrian, *Învățămîntul interdisciplinar în universitățile britanice*, în „Forum”, XV, 3/1973, p. 34—56.
- Interdisciplinaritatea. Probleme de învățămînt și de cercetare în universități*, în „R.P.”, 3/1973, p.118—122.
- Pantin, F.A., *Raporturile dintre științe*, Buc. 1972.
- Văideanu, George, *Pentru un program de inovare a învățămîntului bazat pe cercetări interdisciplinare*, în „R.P.”, 1/1973, p.5—10.

Predarea istoriei antice

- Dinu, Constantin, Rea Silvia Bărbuleanu, *Oriental antic* (Lecție de recapitulare și sinteză, clasa a V-a), în „C.M.I.”, 1973, p.105—112.
- Iordănescu, Aurel, *Scrisoarea lui Mithridates către regele Arsakeș*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.100—103.
- Iordănescu, Aurel, *Edictul lui Caracalla (Constituția Antoniniana)*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.77—81.
- Iordănescu, Aurel, *Luptele sociale în istoria republicii romane*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.93—98.

Predarea istoriei evului mediu

- Cazan, Florentina, *Magna Charta Libertatum, dată de Ioan Fără-Țară*, 19 iunie 1215”, în „S.A.I.”, XX/1972, p.103—106.
- Cazan, Florentina, *Pacea din Westfalia (1648)”, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.81—84.*
- Cudric, Laurențiu, *„Franța și Anglia în sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea* (Plan de lecție, anul II liceu), în „C.M.I.”, 1973, p.113—116.
- Dinu, Constantin, *Lupta de clasă în orînduirea feudală*. (Lecție de sinteză, anul II de liceu), în „S.A.I.”, XXI/1973, p.99—102.
- Stănescu, Eugen, *Considerații teoretice în tratarea istoriei Bizanțului (Importanța unor teze ale clasicii marxism-leninismului)*. Pe marginea Congresului de bizantinologie, București, 1971, în „Anale de istorie”, XVII, 2/1972, p. 142.

Vasilescu, Mariana, *Renașterea artistică* (plan de lecție comentat, anul II de liceu, secția umanistă)", în „S.A.I.", XX/1972, p.113–116.

Predarea istoriei moderne și contemporane

Dinu, Constantin, *Unificarea Italiei* (Lecție de comunicare de noi cunoștințe, anul III, una oră), în „S.A.I.", XX/1972, p.116–119.

Iordănescu, Aurel, *Originile și cauzele primului război mondial*, în „S.A.I.", XXI/1973, p.102–107.

Nastovici, Ema, *Rezoluțiile Organizației Națiunilor Unite privind lichidarea colonialismului* (1960–1972), în „S.A.I.", XXI/1973, p.84–89.

Nicoară, Ion, *Tablou sinoptic. Revoluțiile burgheze din perioada imperialismului*, în „S.A.I.", XXI/1973, p.112–115.

Vasilciuc, Lidia, *Unele probleme metodice în legătură cu formarea statelor independente în America Latină*, în „C.M.I.", 1973, p.92–96.

Vasilescu, Mariana, *Progresul științei și culturii universale între anii 1789–1871* Plan, schemă, anul III liceu), în „C.M.I.", 1973, p. 117–123.

Predarea istoriei României

Almaș, Dumitru, *Unirea Principatelor și reformele înfăptuite în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „R.T.Șc.", 19.II.–3.III.1973, p.5.

Berindei, Dan, *Un domeniu încă puțin explorat din trecutul țării noastre. Istoria Modernă*, în „E.S.", III, 3(11)1972, p.46–49.

Berindei, Dan, *Cu privire la caracterul mișcării revoluționare din 1821*, în „S.A.I.", XX/1972, p.94–99.

Birdeanu, Nicolae, *P.C.R – mobilizatorul maselor populare la lupta pentru libertăți democratice, împotriva fascismului, pentru apărarea independenței naționale a României. 1921–1944* (Lecție recapitulativă, clasa a VIII-a), în „S.A.I." XXI/1973, p.107–111.

Bodin, D., *Tratarea chestiunilor controversate din istoria poporului român în monografiile sinteze, manuale și lecții*, în „C.M.I.", 1973, p.129–137.

Constantiniu, Fl., *Procesul de destrămare a feudalismului pe teritoriul țării noastre*, în „R.T.Șc.", 16/1973, 8–20 ianuarie 1973, p.6–7.

Hurezeanu, Damian, *Epoca modernă și contemporană în paginile unei sinteze de istorie*, în „E.S.", LIII, 2/1973, p. 56–57 (C.C.Giurescu și Dinu C. Giurescu: „Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi", Ed. Albatros, 700 p).

Hurezeanu, Damian, *Răscoala țăranilor din 1907*, în „R.T.Șc.", 22, 214/1973 aprilie, 15–17.

Ionescu, Victoria, *Preludiu la Hora Unirii*, în „R.T.Șc.", 17/1973, 22.I–3.II p.12).

Oțetea, Andrei, *Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, în „R.T.Șc. 17/1973, 22.I–3.II., p.5.

Olteanu, Ștefan, *Așa a fost la Posada, Rovine, Vaslui, Călugăreni*, în „R.T.Șc.", 17/1973, 22.I.–3.II, p.13.

Popescu, Petru Demetru, *Hrisoavele lui Constantin Mavrocordat de eliberare a rumânilor și vecinilor*, în „S.A.I.", XX/1972, p.106–111.

Popescu, Petru Demetru, *Mihail Kogălniceanu în lecțiile de istorie a patriei* în „C.M.I.”, 1973, p. 145—148.

Porțeanu, Al., *Dezvoltarea României după eliberare*, la rubrica „Consultații pentru bacalaureat și admiterea în învățământul superior”, în „Familia”, Seria V, an. 8(108), 12(88)/1972 decembrie, p.15.

Rădulescu, Venera, *Ecolul Bobilnei amplifică mișcarea lui Horea*, în „R.T.Sc.”, 18/1973, 5—17.II. 1973, p.15.

Roman, Louis, *Începutul luptei revoluționare a clasei muncitoare din țara noastră. Formarea mișcării socialiste și dezvoltarea ei pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.119—127.

Roman, Louis, *Documente inedite despre constituirea de către Mihai Viteazul a unui nou sistem politic*, în „C.M.I.”, 1973, p.97—99.

Scurtu, Ioan, *Reforma agrară din 1945*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.89—92.

Vasilescu, M., *Izvoare pentru lecția Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, (Clasa a VIII-a, anul IV), în „C.M.I.”, 1973, p.100—104.

Formarea noțiunilor de istorie și a concepției științifice prin predarea istoriei

Apostol, Paul, *Marxismul creator—lupta de idei contemporană*, în „E.S.”, LII, 1(9)/1972, p.24—29.

Borgeanu, Constantin, *Note cu privire la natura și la rolul contradicțiilor în dezvoltarea societății socialiste*, în „R.F.”, tom. 20, 1/1973, p.29—44.

Bunescu, Vasile, *Prioritate formativă*, în „T.Sc.”, III, 90/1973 aprilie 7, p.1—2.

Dima, Teodor, *Euristica sau logica gîndirii creatoare*, în „Analele științifice ale Universității Al.I. Cuza”, (Seria Nouă), Secția B, Știința filozofice, tom. XVIII, 1972, p. 67—73.

Florian, Radu, *Considerații privind societatea socialistă și evoluția ei*, în „E.S.”, III, 7/1973, p.27—31.

Fruchter, Eugen, *Realizarea principiului didactic al însușirii active și conștiente în predarea științelor sociale*, Tirgoviște, 1973, 13 p.

Hurezeanu, Damian, *Progresul ca legitate istorică în lumina concepției marxist-leniniste*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom. 26, nr. 2/1973, p. 223—232.

Interacțiunea proceselor cognitive. Studii și cercetări experimentale, sub redacția E. Fischbein și C. Voicu, Buc., Ed. Academiei R.S.R., 1973, 322 p.

Stranyiczki, Gavril, *Natura și mecanismul contradicțiilor în societatea socialistă*, în „E.S.”, LII, 1(9)/1972, p. 19—23.

Tudorescu, Ion, *Teoria generală a contradicției și natura contradicțiilor în socialism*, în „R.F.”, Tom. 20, 1/1973, p.7—27.

Educația ideologică, politică și moral-cetățenească prin lecțiile de istorie

Apostol, Pavel, *Educația pentru pace și echitate socială*, în „R.P.”, 3/1973, p.50—52.

Georgescu, Titu, *Partinitatea — coordonată esențială*, în „E.S.”, 6/1973, p.30.

Golianu, Alexandru, *Metodica studiului politic—ideologic*, București, Ed. Politică, 1972, 156 p.

Năstăsescu-Cruceru, Steliana, *Educarea adolescenților în spiritul eticii și echității socialiste*, în „R.P.”, 3/1973, p. 20—26.

Rebedeu, Ion, *Spirit militant și combativitate în predarea științelor sociale*, în „E.S.”, LIII, 2/1973, p. 38–40.

Șafran, O., *Particularități ale educației morale și ale programării ei*, în „R.P.” 3/1973, p. 12–19.

Văideanu, G., *Educația în serviciul păcii*, în „R.P.” 3/1973, p. 45–49.

Educația ateist-științifică prin lecțiile de istorie

Berar, Petru, *Educația științifică-ateistă a maselor, cerință a umanismului socialist*, în „E.S.”, LII, 5(13)/1972, p. 24–26.

Culegere de lecții. Știință, religie, societate, București, Ed. Politică, 1972, ed. a II-a, 479 p.

Stanciu, Ion, *Educația științifică-ateistă a elevilor*, în „R.P.”, 3/1973, p. 5–11.

Trandafinopol, Rozalia, *Ateismul filozofic marxist*, în „Forum”, XV, 3/1973, p. 36–43.

Educația patriotismului și a internaționalismului socialist prin lecțiile de istorie

Almaș, Dumitru, *Patriotismul — ardentă categorie socială*, în „S.T.”, XXIX, S.II, 7451/1973, p.1,3.

Ștefănescu, I. Ștefan, *Vibrantă retrospectivă istorică. Școală de educație patriotică*, în „T.Șc.”, II, 48/1972 mai 13, p.3.

Educația umanistă prin lecțiile de istorie

Almaș, Dumitru, *Lecția de istorie, mijloc de umanizare*, în „T.Șc.”, an.III, 31/1973 aprilie 14, p.1, 12.

Bunescu, Vasile, *Umanismul superior contemporan, umanismul socialist*, în „R.P.”, XXI, 12/1972, p.30–38.

Sărăianu, Dumitru, Lazăr, *Cultura socialistă și idealul uman*, în „T.Șc.” 1973; februarie 3, p.1, 5.

Pregătirea profesională a profesorilor de istorie

Adăniloiaie, N., *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.69–76.

Frangopol, Petre, T., *Etica omului de știință*, în „E.S.”, 5/1973, p.34–35.

Iordănescu, Aurel, *Profesorul — factor hotărâtor în promovarea învățămîntului istoriei*, în „S.A.I.”, XX/1972, p. 75–80.

Pregătirea pedagogică a profesorilor, în „R.P.”, 3/1973, p. 53–61.

Programele pentru susținerea examenului de definitivat și a examenului de gradul II în învățămînt, pentru profesorii de istorie categoria I și II, elaborate de Institutul central de perfecționare a cadrelor didactice, 1973, în „S.A.I.”, XXI 1973, p. 151–177.

Smarandache, Gh., *Funcția de activist politic a profesorului de istorie*, în „C.M.I.”, 1973, p. 18–27.

Stoica, Ion, *Modernizarea sistemului de informare științifică*, în „E.S.”, 6/1973, p. 33–35.

Vancea, Petre, *Însemnări despre etica cercetării științifice*, în „E.S.”, LII, 3(11)/1972 p.32–34.

Vasilescu, Maria, *Tehnica elaborării lucrărilor de metodică a istoriei*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.86–93.

Vasilescu, A., *Pregătirea pedagogică a viitorilor profesori* (Discuție organizată cu cadre didactice din Timișoara) în „R.P.”, 1/1973, p.44–57.

Pregătirea și planificarea lecțiilor de istorie

Florescu, Eugenia, *Scopul lecției – element esențial în pregătirea și desfășurarea lecției de istorie*, în „C.M.I.”, 1973, p.56–60.

Lecția de istorie

Ichin, Ana-Maria, *Relația scop-conținut-metodă*, în „R.P.”, 3/1973, p.93–96.

Musculiu, Livia, *Estetica lecției – condiție a realizării ei educative*, în „C.M.I.”, 1973, p.72–80.

Ștefănescu, Costin, *O nouă structură a lecției*, în „T.Șc.”, III, 82/1973 februarie 10, p.3

Unele probleme ale lecției introductive la istorie, în *Opinii pedagogice. Anul școlar 1971–1972* p.66–68. Inspectoratul școlar județean Dimbovița.

Lecția de recapitulare

Raua, Radu, *În obiectiv : recapitularea*, în „T.Șc.”, III, 88/1973, martie 24, p.I–III,

Lecția la muzeu

Dinu, Constantin, *Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, un ajutor prețios în predarea istoriei*, în „C.M.I.”, 1973, p.149–151.

Ligor, Alexandru, *Între școală și muzeu, o mai strânsă colaborare*, în „T.Șc.” VII, 86/1973, martie 10, p.V(10).

Mozeș, Ioan, C., *Muzeul tehnic din București*, în „T.Șc.”, 78/1973, ianuarie 13, p.15.

Nicolescu, V., *Muzeele gălățene – centre de educație socialistă*, în „Viața nouă”, Galați, 1972, august 17.

Metodologie și tehnologie didactică

Gal, Teodor, *Sensul istoric al dezvoltării metodelor de învățământ*, în „R.P.”, XXI, 12/1972, p.121–125.

Mucică, Teodor, *Mutații în structura mijloacelor de învățământ*, în „T.Șc.”, 78/1973, ianuarie 13, p.13.

Novicicov, Eugen, *Două lucrări valoroase privind tehnologia didactică*, în „R.P.”, 1/1973, p.114–115.

Răcilă, Emil, *Aspecte ale experimentării unor metode active în predarea istoriei*, în „C.M.I.”, 1973, p.67–71.

Sterian, Steliana, *Modernizarea metodologiei și tehnologiei didactice*, în „R.P.”, 1/1973, p.116–117.

Tiberiu, T., *Tehnologia învățământului*, în „R.P.”, 1/1973, p.111–112.

Învățarea prin lucrul în grup la istorie

Eda, Vasile, *Grupul în procesul educațional*, în „T.Șc.”, III, 90/1973, aprilie 7, p.5

Povestirea, narațiunea, expunerea la lecțiile de istorie

Malenca, Traian, *Modalități de sporire a eficienței expunerii didactice*, în „Analele științifice ale Universității Al.I. Cuza”, Iași (Seria Nouă), Secția a III-a, Științe filozofice, tom. XV 1972, p.67–73.

Documentul la lecțiile de istorie

Lucrări cu caracter general

Căldare, Valerian, *Documentele de partid în structura lecției și cabinetului*, în „T.Șc.”, III, 83/1973, februarie 17, p.8.

Papp, Imre, C., *Câteva aspecte metodologice ale studierii documentelor de partid*, în „T.Șc.”, III, 86/1973, p.6.

Beletristica la lecțiile de istorie

Popescu-Gogan, Petre, *Unirea și literatura*, în „România liberă”, VI, 4/1973, I. 25, p.15.

Lemeny, Pompiliu Voiculeț, *Acuarela lui Satmari ca document etnografic și istoric*, în „Tomis”, VIII, 21(87)/1973, ianuarie 10, p.12.

Dicționare

Sachelarie, Ovid, I., Constantinescu, Alexandru, *Instituții publice fundamentale în cele trei țări românești (sec. XVII)*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.129–138.

Constantinescu Alexandru *Instituții militare în țările române (secolele XIV–XVI)*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.117–124.

Mijloace tehnice moderne audio-vizuale

Crețu, Virginia, *Mijloace moderne audio-vizuale în școală. Opinii și realități*, Buc., 1972, 83 p.

Probleme ale televiziunii școlare. Coordonatori: A.O. Bolorikin și A.A. Stepanov, Buc, E.D.P., 1972, 236 p.

Cabinetul de științe sociale, de istorie

Cabinetul de științe sociale. Supliment al Revistei de pedagogie, an.II, nr.3/1972, 117 p.
Cercea, Silviu, *Rolul cabinetului de științe sociale în predarea cunoștințelor social-politice în școala generală*, în „S.R.P.C. Șt.S.”, p.56–62.

Curcă, Petru, *Valențele instructiv-educative ale cabinetului de științe sociale*, în „S.R.P.C.Șt.S.”, 3/1972, p.79–85.

Demea, V., *Lección în cabinet — mijloc de dezvoltare a gândirii creatoare a elevilor*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.38.

Diamandescu, Ştefan, *Rolul cadrelor didactice în asigurarea funcţionalităţii cabinetelor de ştiinţe sociale*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.11—19.

Dinu, Alex., F., *Locul şi rolul cabinetelor în procesul de modernizare a ştiinţelor sociale*, în „Viaţa Şcolii Doljului. Culegere de studii şi articole”, 1972, noiembrie, p.38—44.

Dunăreanu, Aurel, *Predarea lecţiilor de istorie prin problematizare în cabinetul de ştiinţe sociale*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.70—78.

Grigoraş, Gh., *Cabinetul de ştiinţe sociale. Centru metodic şi ştiinţific al cadrelor didactice*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.114—118.

Georgescu, Fl., *Sarcinile cabinetelor de ştiinţe sociale în educarea politică şi moral-cetăţenească a elevilor şi studenţilor*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.20—23.

Niţescu, Doina, *Cabinetul de ştiinţe sociale. Cadru favorabil de dezbateri a problemelor teoretice şi practice*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.96—101.

Ota, Nicolae, Truţa, Ioan, *Cabinetul de ştiinţe sociale. Mijloc de generalizare a experienţei valoroase*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.109—113.

Preda, Florea, Ştefan Toma, *Cabinetul de ştiinţe sociale. Instrument de lucru cu elevii în cadrul orelor de curs şi în afara lor*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.102—108.

Orban, Eleonora, *Educarea unor calităţi moral-cetăţeneşti ale elevilor pentru folosirea experienţei lor în activitatea practică*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.90—95.

Roman, Louis, *Necesitatea elaborării şi aplicării unei noi metodici pentru predarea istoriei în cabinet*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.63—69.

Rozeanu, Rodica, *Stimularea activităţii independente a elevilor*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, 3/1972, p.34—37.

Stănescu, Rozina, *Cabinetul — rezultat al iniţiativei şi creativităţii*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.86—89.

Spoială, Roman, *Aspecte privind desfăşurarea lecţiei în cabinetul de ştiinţe sociale*, în „S.R.P.C.Şt.S.”, II, 3/1972, p.24—29.

Raporturile dintre profesori şi elevi

Dancsuly, A., *Relaţia profesor-elev în perspectiva unei educaţii moderne*, în vol. *Educaţia şi contemporaneitatea*, Buc., Ed.Dacia, 1972.

Roman, Louis, *Elevul — prieten şi colaborator al profesorului*, în „C.M.I.”, 1973, p. 87—91.

Cercul de istorie cu elevii

Baciu, Valeriu, *Cercurile de ştiinţe sociale*, în „T.Şc.”, III, 92/1973, p.VI—VII.

Ionescu, Dumitru, P., *Organizarea cercului de istorie cu elevii*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.61—67.

Activităţi în afara clasei

Buga, M., *Contribuţia activităţilor în afara orelor de clasă la educarea elevilor*, în „C.M.I.”, 1973, p.152—155.

Studierea istoriei locale

Babici, Ion, *Cercetarea tradițiilor luptei revoluționare pe plan local*, în „E.S.”, 5/1973, p.53–55.

Bibliografie

Dinu, Constantin, *Bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.147–156 și XXI/1973, p.137–145.

Șerban, Constantin, Victoria Șerban, *Cărți de istorie apărute peste hotare (1970–1971)*, în „S.A.I.”, XX/1972, p.139–145.

Șerban, Constantin, Victoria, Șerban, *Bibliografie istorică selectivă comentată (1972)*, în „S.A.I.”, XXI/1973, p.125–136.

CONSTANTIN DINU

Calendar istoric

Octombrie

- 1 A fost înființată Asociația generală a lucrătorilor din România, 1872.
- 3 A fost creat Partidul muncitoresc în Franța, 1879;
S-a înființat Federația sindicală mondială, 1945.
- 3—4 A avut loc al II-lea congres al P.C.R., 1922.
- 4 A fost proclamată independența Belgiei, 1830;
A fost lansat primul satelit artificial al pământului de către U.R.S.S., 1957.
- 5 Proclamarea independenței Bulgariei, 1908;
A fost proclamată republica în Portugalia, 1910.
- 7 A avut loc bătălia navală de la Lepanto, 1571;
A fost dat hățșeriful privind privilegiile Principatelor dunărene, 1802;
S-au pus bazele Triplei alianțe de către Germania și Austro-Ungaria, 1879.
- 8 S-a născut compozitorul francez P. Degeyter, autorul imnului revoluționar *Internaționala*, 1848.
- 12 A izbucnit războiul anglo-bur, 1899.
- 13 A fost instaurată a IV-a republică în Franța, 1946.
- 14 Au avut loc bătăliile de la Jena și Auerstadt, 1806.
- 14—20 A avut loc Congresul socialiștilor germani în Erfurt, 1891.
- 16—19 A avut loc bătălia de la Lipsca, numită Bătălia națiunilor, 1813.
- 16—21 A avut loc Conferința națională a P.C.R., 1945.
- 17 S-a încheiat pacea de la Campoformio, 1797;
S-a născut matematicianul român Gh. Țițeica, 1873;
A murit istoricul român I. Ursu, 1925.
- 18 A izbucnit primul război balcanic, 1912.
- 20 A început Greva generală în România, 1920.
- 21 A avut loc bătălia de la Trafalgar, 1805.
- 24 A intrat în vigoare Charta O.N.U., 1945.
- 25 Ziua forțelor armate ale R.S.România.
- 26 S-a născut savantul de renume european, Dimitrie Cantemir, 1673;
A fost instaurat Directoratul în Franța, 1795;
S-a născut istoricul român D.Onciul, 1856.
- 27 S-a născut istoricul și arheologul român Gr. Tocilescu, 1850.
- 28 A fost proclamată independența Albaniei, 1912;
A fost instaurată dictatura fascistă în Italia, 1922.
- 29 S-a încheiat la Constantinopol Convenția internațională cu privire la internaționalizarea Canalului de Suez, 1888.

Noiembrie

- 2 A murit istoricul și filologul român, Gh. Șincai, 1816;
S-a născut sculptorul român D. Paciurea, 1873.
- 4 S-a constituit P.C. din Norvegia, 1923.
- 7 A izbucnit Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, 1917.
- 8 A fost inaugurată statuia lui Mihai Viteazul din București, 1874;
S-a născut Gh. Gheorghiu-Dej, conducător de seamă al P.C.R., fost Secretar general al acestui partid, 1901.
- 10 A apărut Liturghierul lui Macarie, 1508, prima tipăritură pe teritoriul României;
A murit întemeietorul Turciei moderne, Kemal Atatürk, 1938;
A fost înființată Federația mondială a tineretului democrat, 1945.
- 11 A avut loc Sinodul de la Constanța, 1417, care marchează sfârșitul Marii schisme.
- 13 A avut loc premiera piesei „O scrisoare pierdută” de I.L. Caragiale, 1884.
- 14 S-a născut Zamfir Arbore, pionier al mișcării socialiste din România, 1848.
- 15 A fost proclamată Confederația statelor americane, 1777;
Elena Văcărescu și Ana de Noilles au fost alese membre ale Academiei Române, 1948.
- 17 A murit socialistul utopic, R. Owen 1858;
S-au încheiat lucrările Canalului de Suez, 1869;
Ziua internațională a studenților.
- 19 A început ofensiva Armatei Roșii pentru eliberarea Stalingradului, 1942;
- 21 S-a născut savantul și filozoful francez, F.M. Arouet, zis Voltaire, 1694;
A fost instituită blocada continentală împotriva Angliei, 1806;
A început revoluția burghezo-democratică din Mexic, 1910.
- 22 A fost asasinat la Dallas, în Texas, J.F. Kennedy, președintele S.U.A., 1963.
- 25 S-a încheiat Pactul anticomintern între Germania, Italia și Japonia, 1936.
- 26 A fost proclamată R.P. Mongolă, 1924;
- 27 S-a născut cronicarul Naum Rîmnicianu, 1764.
- 28 S-a născut Friedrich Engels, 1820;
Statul Panama s-a declarat independent, 1821;
A capitulat Plevna, 1877.
- 29 A fost eliberată Albania de sub jugul fascist, 1944;
A fost proclamată R.P.F. Iugoslavia, 1945.

Decembrie

- 1 A izbucnit răscoala portughezilor împotriva dominației spaniole, 1640;
S-a desăvârșit unitatea statală a poporului român prin unirea Transilvaniei cu România, 1918.
- 2 Napoleon Bonaparte s-a proclamat împărat, 1804;
Proclamarea doctrinei Monroe, 1823;
S-a încheiat construcția conductei de gaz Agnita-Botorca de către brigăzile de tineret din România, 1947.
- 3 Au început lucrările Congresului al V-lea al P.C.R., 1931.
- 4 A fost dată Diploma leopoldină care stabilea statutul juridic al Transilvaniei, 1691.
A murit C. Mavrocordat, domnul Țării Românești, cunoscut prin reformele sale, 1769;
- 6 A început ofensiva armatei sovietice pe frontul de la Moscova, 1941.
- 6-8 A avut loc Conferința națională a P.C.R., 1967.
- 7 S-a născut arhitectul, sculptorul și pictorul italian G.L. Bernini, 1598;
S-a născut Dr. Petru Groza, om politic și de stat român, 1884.
- 9 A fost dat în folosință primul tramvai electric în București, 1894.
- 10 A murit cărturarul Eufrosin Poteca, 1858.
- 11 S-a proclamat unirea definitivă a Principatelor Unite, 1861.
- 12 A murit regele Carol al XII-lea al Suediei, 1718.
- 13 A murit mitropolitul Dosoftei al Moldovei, 1693.
Ziua tipografilor din R.S. România.
- 14 A murit G. Washington, primul președinte al S.U.A., 1799.

- 16 A avut loc „Partida de ceai“ de la Boston, 1773;
- 19 A fost eliberat Toulon-ul de sub stăpînirea englezilor de către generalul Napoleon Bonaparte, 1793.
- 23—28 A avut loc al VII-lea Congres al P.C.R., 1955.
- 24 S-a născut Adam Mickiewicz, poet și luptător revoluționar polonez, 1798.
- 25 A fost instaurat regimul fanariot în Țara Românească, 1715;
S-a născut Hristo Botev, poet și gînditor democrat revoluționar bulgar, 1848.
- 26 A murit Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești, tatăl lui Mihai Viteazul, 1557.
- 29 S-a încheiat pacea de la Iași, 1792;
S-a născut filologul român O. Densusșeanu, 1873.
- 30 A fost ucis postelnicul C. Cantacuzino, om politic muntean, 1663;
A fost constituită U.R.S.S., 1922;
A fost abolită monarhia în România și proclamată Republica populară, 1947.

CONSTANTIN ȘERBAN

TEMATICA ORIENTATIVĂ
PRIVIND ELABORAREA LUCRĂRILOR METODICO-ȘTIINȚIFICE
PENTRU EXAMENUL DE GRADUL I ÎN ÎNVĂȚĂMÎNT,
ÎNTOCMITĂ DE INSTITUTUL CENTRAL DE PERFECTIONARE
A PERSONALULUI DIDACTIC — 1973

1. Formarea noțiunilor fundamentale de istorie (pe orînduiri social-economice și pe clase de studiu).
2. Educația umanistă prin lecțiile de istorie.
3. Educația patriotismului și a internaționalismului prin lecțiile de istorie.
4. Problematizarea în predarea istoriei.
5. Corelarea intra și interdisciplinară în predarea istoriei.
6. Metoda învățării în grup la lecțiile de istorie.
7. Metodologia folosirii mijloacelor tehnice moderne audio-vizuale la lecțiile de istorie.
8. Metodologia organizării și desfășurării cercurilor de istorie cu elevii.
9. Metodologia folosirii documentelor de partid și a literaturii politice la lecțiile de istorie.
10. Folosirea izvoarelor în predarea istoriei.
11. Integrearea noutăților științifice la lecțiile de istorie.
12. Concepția și structura manualelor de istorie editate în trecutul școlii românești.
13. Monografiile istorice (istoricul unei școli, unei comune, unei întreprinderi a căror activitate permite elaborarea unui studiu monografic).
14. Contribuția școlii și a slujitorilor săi la marile evenimente din istoria poporului român.
15. Cercetări de istorie locală, bazate pe izvoare.
16. Prezențe și participarea unor personalități istorice la viața locală.
17. Momente și aspecte ale luptei revoluționare într-un anumit județ.
18. Folosirea beletristicii la lecțiile de istorie.
19. Lecția de istorie în cabinetul de istorie sau de științe sociale.
20. Metodica predării lecțiilor de cultură.
21. Metodica predării unor teme principale din istoria universală și a patriei.
22. Figuri de dascăli valoroși din învățămîntul istoric.

23. Lecția de istorie la muzeu și la monumentele istorice.
24. Metodica predării lecției-dezbatere la istorie.
25. Organizarea muzeului școlar de istorie sau a colțului muzeistic.
26. Educația pentru muncă și prin muncă în predarea istoriei.
27. Învățarea prin „descoperire” la lecțiile de istorie.
28. Modelarea în predarea istoriei.
29. Instruirea programată la istorie.

Notă explicativă

Autorii lucrărilor sînt obligați să prezinte : istoriografia și oportunitatea problemei, izvoarele și bibliografia folosită, unele experimente, precum și aparatul științific la cerințele editoriale actuale. Din contextul lucrării să reiasă clar contribuția originală la îmbogățirea și elucidarea temei abordate.

CONSTANTIN DAICOVICIU

(1898 — 1973)

Am fost profund îndurerat, cînd am aflat trista veste despre neașteptata moarte a academicianului și bunului nostru maestru, profesorul Constantin Daicoviciu.

S-a născut la 1 martie 1898, în localitatea Căvăran, din județul Caraș-Severin și, după absolvirea liceului de la Caransebeș și Lugoj, după terminarea stagiului militar și a războiului, la care a participat, se înscrie ca student la Facultatea de Filologie Clasică a Universității din Cluj. Își continuă studiile de specializare în Italia și Germania, după care este numit conferențiar și apoi profesor de arheologie și istorie antică la aceeași universitate.

Ca profesor decan, rector, director al Institutului de Istorie și Arheologie și al Muzeului de Istorie a Transilvaniei, Constantin Daicoviciu a fost cel mai desăvîrșit exemplu de muncă și corectitudine profesională, de cinste, de profundă străduință în îndrumarea și educarea tineretului și în activitatea de cercetare și de ridicare a noilor cadre. Lui i se datorește formarea școlii de arheologie de la Cluj care a dat valoroase personalități pentru cercetarea istoriei vechi a României.

Ca membru al Partidului Comunist Român, ca deputat în Marea Adunare Națională și ca membru al Consiliului de Stat, Constantin Daicoviciu a adus o contribuție de preț pe tărîm politic și social. A fost printre cei din profesori, care în prelegerile lui a pus la baza dezvoltării societății anti-principiile materialismului istoric.

Opera științifică a savantului Constantin Daicoviciu este dintre cele mai mărețe și valoroase. Atît prin ample monografiile, cît și prin numeroasele studii și articole scrise în revistele de specialitate sau de popularizare din țară și în străinătate, învățatul român a adus o imensă contribuție pentru cunoașterea trecutului nostru. A dat importante studii, de valoare incontestabilă și de ne-tăgăduită actualitate, în ce privește stadiul de dezvoltare a societății dacogotice, a culturii materiale și spirituale dacice, a istoriei politice, economice și sociale a poporului dac de la Burebista pînă la Decebal. A studiat profund istoria Daciei romane și a adus cele mai de seamă contribuții cu privire la organizarea provinciei Dacia, a istoriei militare, a istoriei economice, sociale, a caracterului ocupației și stăpînirii romane la nordul Dunării.

Ca patriot și om de știință a fost puternic convins de continuitatea dacică și daco-romană și s-a străduit, atât prin publicații cât și prin conferințe în țară și străinătate, să demonstreze în mod cât mai științific formarea poporului român și a limbii române la nord de Dunăre, pe actualul teritoriu al României.

A fost un eminent epigrafist și arheolog și, ca un bun organizator, a condus cu remarcabil succes și cu surprinzătoare rezultate săpăturile arheologice din Munții Orăștiei. Lui i se datorește descoperirea în întregime a cetăților dacice de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului și a monumentalelor sanctuare și temple dacice din această regiune. A fost cel dintâi care a cercetat castele romane din Dacia, cum au fost cele de la Micia și Porolissum.

Ca recunoaștere a strălucitei sale activități științifice, Constantin Daicoviciu este ales în 1955 membru titular al Academiei R.P.R., iar în 1959 președinte al Secției de Științe istorice și membru al Prezidiului Academiei. Mult cunoscut și bine apreciat peste hotare, este ales membru corespondent al Academiei Austriece de Științe, membru a numeroase societăți științifice, iar în 1968, la Universitatea din Viena, i s-a decernat premiul „Gottfried von Herder“.

Activ și în plină putere de muncă și de creație științifică pînă în ultima clipă a vieții, moartea a survenit în zorii zilei de 27 mai 1973. Dar moartea și plecarea lui, din mijlocul nostru, nu au dus totul, de aceea să punem în gândul și cuvintele lui versurile poetului latin, pe care el îl îndrăgea atât de mult:

Non omnis moriar, multaque pars mei

Vitabit, . . .

Într-adevăr el nu a murit cu totul, căci învățătura lui, prelegerile lui despre care noi elevii lui ne amintim cu atîta drag, exemplul lui de muncă și de om al datoriei, vor rămîne și nu se vor șterge din memoria noastră.

NICOLAE GOSTAR

Din sumarul vol. XXIV
„Studii și articole de istorie“

- Ion Gh. Șendrulescu* — Regulamentul Organic și importanța lui
Louis Roman — Caracterul unitar al revoluției române de la 1848
*Nichita Adăniloai*e — Pregătirea războiului pentru independența națională a României
Ion Gheorghiu — Memorandumul (1892).
Vasile Maciu — Medalion istoric : B. P. Hașdeu.
Constantin N. Velichi — Chestiunea orientală (1821—1841)
Dumitru Almaș — Japonia în secolul al XIX-lea
Aurel Iordănescu — Implicațiile modernizării învățământului istoriei
Elisabeta Hurezeanu — O nouă viziune în predarea istoriei în liceu

Sumarul mai cuprinde materiale la următoarele rubrici : istorie locală, izvoare istorice comentate, planuri de lecții comentate, lexic de terminologie istorică, bibliografie selectivă privind literatura beletristică cu conținut istoric, bibliografie selectivă a metodicii predării istoriei, calendar istoric, programa — cadru a cursului de perfecționare pentru profesorii de istorie categoria I și II, elaborată de I.C.P.P.D. — 1973.

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE
PUBLICAȚIE A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN
R. S. ROMÂNIA

Redacția : București, B-dul Republicii nr. 55, Sector III, Tel. 13.13.29.

Lel 7

